

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΕΚΠΟΝΗΣΗ: ΓΕΡΟΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ ΕΛΠΙΔΑ
ΕΠΙΒΛΕΨΗ: ΔΙΜΕΛΛΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

Πολυτεχνείο Κρήτης _ Σχολή αρχιτεκτόνων μηχανικών

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Φοιτήτρια: Γεροσταθοπούλου Ελπίδα
Επιβλέπουσα: Διμέλλη Δέσποινα

Ακαδημαϊκό έτος: 2014-2015 _ Ιούνιος 2015 _ Χανιά

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Δ.Ε.Π.Ο.Σ.: Δημόσια Επιχείρηση Πολεοδομίας και Στέγασης

Ε.Α.Π.: Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων

ΕΛ.ΣΤΑΤ.: Ελληνική Στατιστική Αρχή

Ε.Μ.Π.: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Κ.Ε.Δ.: Κτηματική Εταιρία Δημοσίου

Κ.Μ.Σ.: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

Κ.Σ.Ν.Μ.: Κεντρικό Συμβούλιο Νεώτερων Μνημείων

Ο.Η.Ε.: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Στ.Ε.: Συμβούλειο της Επικρατείας

Τ.Α.Ι.Π.Ε.Δ.: Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου

Τ.Π.Π.: Ταμείο Περίθαλψης Προσφύγων

Τ.Υ.Υ.Π.: Τεχνική Υπηρεσία Υπουργείου Πρόνοιας

Υ.Π.Ε.Κ.Α.: Υπουργείο Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής

Υ.Π.Ε.Χ.Ω.Δ.Ε: Υπηρεσία Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων

Φ.Ε.Κ.: Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

U.N.E.P.: United Nations Environment Programme

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ερωτήματα όπως:

- Ποια είναι η κοινωνική ομάδα των προσφύγων, που θα αναλυθεί;
- Πώς πραγματοποιήθηκε η ένταξη τους στην κοινωνία;
- Πώς πραγματοποιήθηκε η αποκατάστασή τους?
- Ποιοι προσφυγικοί συνοικισμοί δημιουργήθηκαν και ποια είναι τα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους;
- Ποιες είναι οι αρχές σχεδιασμού, οι τυπολογίες και τα υλικά των κατοικιών τους;

μελετώνται και γεννούν ευρύτερους προβληματισμούς, όπως:

- Ο πολεοδομικός σχεδιασμός προηγήθηκε της εξέλιξης;
- Ποια ήταν τα κοινά χαρακτηριστικά και ποιες οι διαφορές μεταξύ των προσφυγικών συνοικισμών;
- Ποια είναι τα ίχνη τους σήμερα και πώς συνδέονται με τη σύγχρονη εποχή;

που οδήγησαν στη μελέτη των κυριότερων προσφυγικών συνοικισμών του Λεκανοπεδίου της Αθήνας και στη σύνταξη και ολοκλήρωση της παρούσας ερευνητικής εργασίας.

ABSTRACT

Questions like:

- What is the social group of refugees, which will be analysed?
- How did their social integration take place?
- How did their rehabilitation take place?
- Which refugees' settlements were established and what were their quality characteristics?
- What were the design principles, the types and the materials of their habitations?

are studied and generate broader concers like:

- Did the urban design precede development?
- What were the similarities and the differences between the refugees' settlements?
- Do their traces exist nowadays and how are they relevant to our era?

that led to the examination of the most important refugees' settlements of the basin of Athens and the completion of the current research study.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- ΕΝΟΤΗΤΑ Α: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 10

Θέμα 10

-Δομή ερευνητικής _ Μεθοδολογία 11

- ΚΕΦΑΛΑΙΟ **1.** Ο ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ 13

- 1.1. Κοινωνικές ομάδες 13

- 1.2. Ο όρος πρόσφυγας 14

- 1.3. Ένταξη νέων κοινωνικών συνόλων στην πόλη _ Η πολιτική της ετερότητας 15

- ΚΕΦΑΛΑΙΟ **2.** ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ: ΝΕΑ ΑΡΧΗ 19

- 2.1. Ελλαδικός χώρος: Περιοχές προέλευσης | Η στεγαστική πολιτική 19

- 2.2. Αττική: Πρόσφυγες και κοινωνία 20

- 2.3. Αττική: Αστική αποκατάσταση _ Παράμετροι δημιουργίας προσφυγικών συνοικισμών 21

- ΕΝΟΤΗΤΑ Β: ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

- ΚΕΦΑΛΑΙΟ **3.** ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ 24

- 3.1. Αρχές σχεδιασμού 24

- 3.2. Τυπολογίες κατοικιών | Υλικά κατασκευής 24

- 3.2.1. Πολυκατοικία | Μια νέα μορφή προσφυγικής κατοίκησης 27

- 3.3. Θεσμικό πλαίσιο ελέγχου ανάπτυξης 28

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- ΚΕΦΑΛΑΙΟ **4.** ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ 5 ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ 29

- 4.1. Λόγοι επιλογής των συγκεκριμένων προσφυγικών συνοικισμών 29

- 4.2. Η περίπτωση της **Ν. Σμύρνης** 32
- 4.2.1. Πληθυσμός _ Αρμόδιοι φορείς 33
- 4.2.2. Η αποκατάσταση των προσφύγων της Ν. Σμύρνης 34
- 4.2.3. Προσπάθειες για συστηματική ανοικοδόμηση _ Τυπολογίες κατοικιών 39
- 4.2.4. Έργα υποδομής _ Πολεοδομική εξέλιξη μέχρι σήμερα 41
- 4.2.5. Τα ίχνη των προσφυγικών στη σύγχρονη εποχή 43

- 4.3. Η περίπτωση της **Καισαριανής** 46
- 4.3.1. Περιοχή εγκατάστασης _ Οι κατοικίες των προσφύγων 47
- 4.3.2. Τα προβλήματα των προσφύγων _ Οι πρώτες δημόσιες χρήσεις 52
- 4.3.3. Αναπλάσεις προσφυγικών _ Σύγχρονη εποχή 53

- 4.4. Η περίπτωση της **Ν. Φιλαδέλφειας** 56
- 4.4.1. Πληθυσμός _ Αρμόδιοι φορείς 57
- 4.4.2. Τυπολογίες κατοικιών 58
- 4.4.3. Οι πρώτες κοινωνικές υποδομές _ Οι επόμενες δεκαετίες 59
- 4.4.4. Τα ίχνη των προσφυγικών _ Σύγχρονη εποχή 62

- 4.5. Η περίπτωση της **Ν. Ιωνίας** 66
- 4.5.1. Η προέλευση των προσφύγων _ Χαρακτηριστικά περιοχής εγκατάστασης 67
- 4.5.2. Ο οικισμός της Ν. Ιωνίας _ Τυπολογίες κατοικιών 69
- 4.5.3. Αρμόδιοι φορείς _ Δημόσια κτίρια _ Τα προβλήματα των προσφύγων 73
- 4.5.4. Σημερινή σύνθεση πληθυσμού _ Σύγχρονες πολεοδομικές αντιλήψεις 74

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

– 4.6. Η περίπτωση της **Λ. Αλεξάνδρας** 76
– 4.6.1. Οι πολυκατοικίες της δεκαετίας του ‘30 77
– 4.6.2. Γενικά χαρακτηριστικά _ Τυπολογίες Λ. Αλεξάνδρας 79
– 4.6.3. Το ζήτημα της ένταξης των προσφυγικών πολυκατοικιών στο σημερινό αστικό τοπίο 82
– 4.6.4. Το χρονικό διαχείρισης των προσφυγικών πολυκατοικιών της Λ. Αλεξάνδρας 83

– ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: ΕΝ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΙ

– ΚΕΦΑΛΑΙΟ **5.** ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 87

– 5.1. Σύγκριση προσφυγικών συνοικισμών 87
– 5.2. Ο ρόλος των προσφυγικών συνοικισμών στη σύγχρονη πόλη 90

ΕΠΙΛΟΓΟΣ 92

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 93

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θέμα

Αντικείμενο μελέτης της παρούσας ερευνητικής εργασίας αποτελεί το ζήτημα της εξέλιξης των προσφυγικών οικισμών μέσα από ένα πρίσμα πολεοδομικού χαρακτήρα. Μελετώνται οι συνθήκες και οι παράμετροι, που συνέβαλαν στην ίδρυση και πολεοδομική εξέλιξη των προσφυγικών συνοικισμών και διερευνάται το περιβάλλον του αστικού χώρου της εποχής. Επιδιώκεται η αναδρομή στο παρελθόν και την απαρχή της δημιουργίας των προσφυγικών γειτονιών, με εστίαση στα προσφυγικά του λεκανοπεδίου της Αθήνας, καθώς και ένας συσχετισμός του παρελθόντος με τη σημερινή υπάρχουσα κατάσταση. Κύριοι στόχοι αυτής της μελέτης είναι η ανίχνευση των μεταβολών που έχουν υποστεί τα προσφυγικά μέχρι σήμερα και η υφιστάμενη κατάσταση. Το θεωρητικό υπόβαθρο της δημιουργίας των προσφυγικών οικισμών, η εστίαση στους κυριότερους προσφυγικούς οικισμούς της Αθήνας, η ανάλυση και η αξιολόγηση τους πάντα μέσα στο πλαίσιο του πολεοδομικού σχεδιασμού τους με βάση τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της εποχής εντάσσονται στους επιδιωκόμενους στόχους της συγκεκριμένης εργασίας. Η συγκριτική έρευνα του τότε και του σήμερα και η εξαγωγή συμπερασμάτων για το βαθμό αλλοίωσης, την κατάσταση των κτιρίων, την αλλαγή του χαρακτήρα και των χρήσεων τους, το οδικό δίκτυο και άλλα ζητήματα αρχιτεκτονικής-πολεοδομικής φύσεως, μέσα από μια σύγχρονη ματιά αποτελούν θέματα προς μελέτη.

Το ζήτημα των προσφυγικών κατοικιών/συγκροτημάτων αποτελεί συχνά το επίκεντρο της επικαιρότητας και τα τελευταία χρόνια απασχολεί εντονότερα τον ελλαδικό χώρο (εικ. 1-6). Προτάσεις και μελέτες με συγκεκριμένους τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων που αναδεικνύονται στη σύγχρονη πραγματικότητα, σημειακές επεμβάσεις ή συνολικές αναπλάσεις έρχονται στο προσκήνιο, αλλά πολύ συχνά η εφαρμογή τους καθυστερεί ή αναστέλλεται.

Δομή ερευνητικής _ Μεθοδολογία

Εργαλεία για αυτή την έρευνα θα αποτέλεσαν αρχειακό και φωτογραφικό υλικό, καθώς και επιτόπια έρευνα. Η εργασία περιλαμβάνει τρεις ενότητες. Η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει δύο κεφάλαια και εμπεριέχει το θεωρητικό σκέλος της εργασίας, που αφορά στην ευρύτερη μελέτη των κοινωνικών ομάδων και της πολιτικής που ακολουθείται, στο πλαίσιο της προσπάθειας ένταξης ή επανένταξής τους στην κοινωνία. Η προσέγγιση αυτή πραγματοποιείται κυρίως μέσω της διεθνούς βιβλιογραφίας, με προσπάθεια έμφασης στην κοινωνική διάσταση του φαινομένου. Στη συνέχεια, η έρευνα επικεντρώνεται στην έννοια του πρόσφυγα και στο επόμενο κεφάλαιο επιχειρείται η ανάλυση του προσφυγικού φαινομένου του ΄22 και η σκιαγράφηση των γενικότερων χαρακτηριστικών του, κατά κύριο λόγο μέσω αναφορών ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας και διαδικτυακών πηγών.

Στη δεύτερη ενότητα, που περιλαμβάνει δύο κεφάλαια και εμπεριέχει το κύριο μέρος της εργασίας, αναλύονται τα χαρακτηριστικά των προσφυγικών κατοικιών μέσω των αρχών σχεδιασμού τους, των τυπολογιών και των υλικών τους στο θεσμικό πλαίσιο ελέγχου ανάπτυξης της περιόδου εκείνης. Το επόμενο κεφάλαιο της δεύτερης ενότητας βασίζεται κυρίως στην επιτόπια έρευνα και στη βιβλιογραφία. Περιλαμβάνει την ανάλυση πέντε βασικών προσφυγικών περιοχών του λεκανοπεδίου της Αθήνας, της Ν. Σμύρνης, της Καισαριανής, της Ν. Φιλαδέλφειας και της Ν. Ιωνίας και της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, . Αναλύονται πληθυσμιακά δεδομένα, τυπολογίες κατοικιών, η πολεοδομική εξέλιξη σε ένα ευρύ χρονικό φάσμα μέχρι τη σύγχρονη εποχή με εστίαση στις περιόδους ενδιαφέροντος και άλλα θέματα αντίστοιχου περιεχομένου, και αναζητούνται τα ίχνη τους στη σύγχρονη εποχή.

Τέλος, στην τρίτη ενότητα με βάση την έρευνα που πραγματοποιήθηκε, ακολουθεί το βασικότερο τμήμα της εργασίας. Καταγράφονται σε πίνακες τα σημαντικότερα πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των προσφυγικών συνοικισμών, εξάγονται συμπεράσματα και πραγματοποιούνται συγκριτικοί συσχετισμοί και αναφορές ως προς τη σύγχρονη πραγματικότητα.

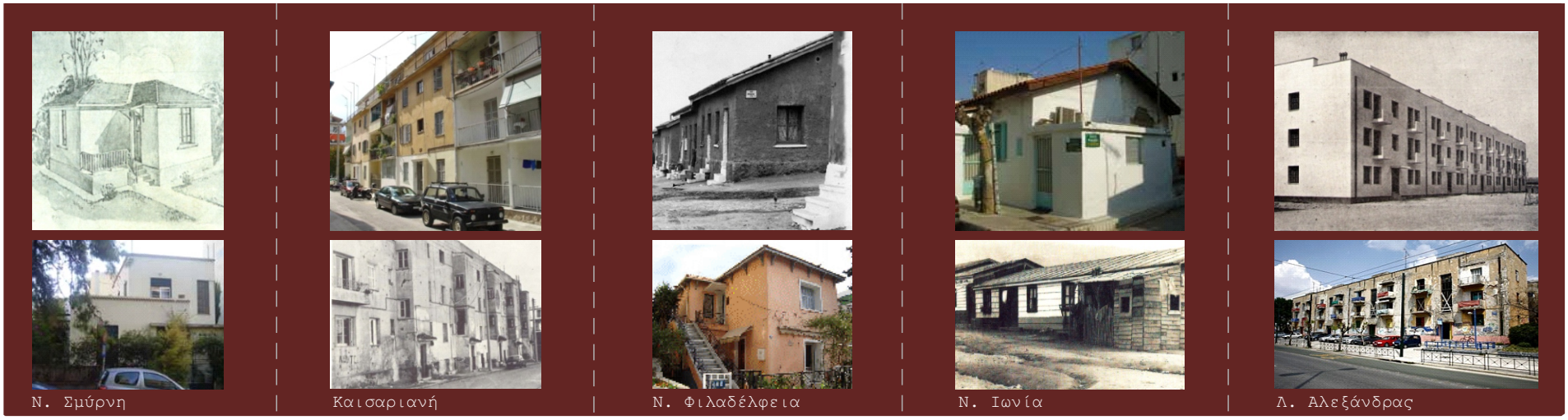

Α.

Θεωρητικό πλαίσιο

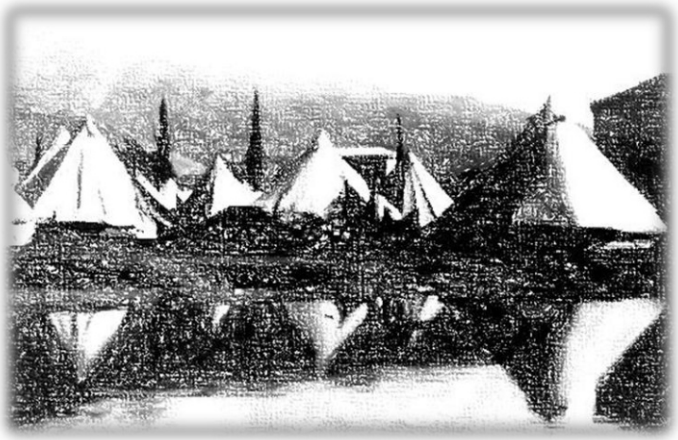

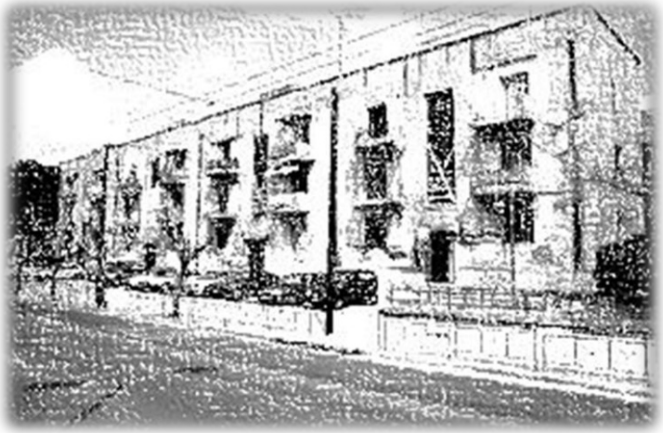

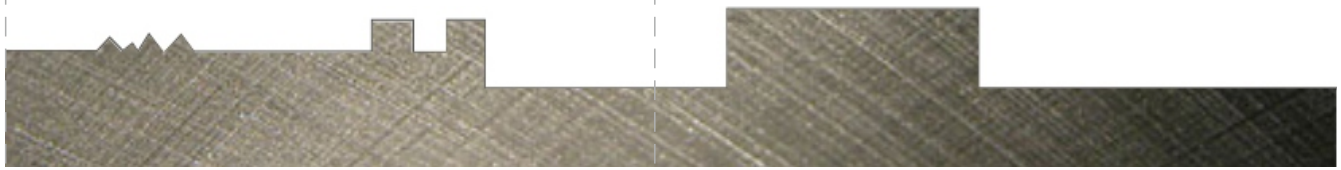

ΕΝΟΤΗΤΑ **Α.** Θεωρητικό πλαίσιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **1.** **Ο ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ**

1.1 Κοινωνικές ομάδες

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη *«Ο άνθρωπος είναι ον κοινωνικό περισσότερο και από κάθε μέλισσα κι από κάθε ζώο που ζει κατά ομάδες».*[1] Παρατηρούμε άλλωστε ότι η ανθρώπινη ζωή από τις απαρχές της μέχρι σήμερα υπήρξε ομαδική (εικ. 7). Είτε οικειοθελώς είτε ακούσια ο άνθρωπος εντάσσεται σε διάφορες κοινωνικές ομάδες κατά τη διάρκεια της ζωής του.

Υπάρχουν πολλοί κοινωνιολόγοι, που ερευνούν ζητήματα κοινωνικής φύσεως και συνεπώς πολλοί ορισμοί γύρω από την έννοια της κοινωνικής ομάδας. Ένας γενικά αποδεκτός ορισμός θεωρεί κοινωνική ομάδα ένα σύνολο ατόμων (δύο ή περισσότερα), που βρίσκονται σε άμεση αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση, αναγνωρίζουν τον εαυτό τους ως μέλος της ομάδας, αποδέχονται και τα υπόλοιπα άτομα ως μέλη και προσπαθούν να πετύχουν κοινούς στόχους. Η στάση και η συμπεριφορά των μελών της ομάδας επηρεάζονται και κατευθύνονται από τους κανόνες που τη διέπουν.[2]

Η οικογένεια (εικ. 8), η θρησκεία (εικ. 9), η εθνικότητα, οι επιτροπές, οι ομάδες κοινωνικής δράσης, ο στρατός, τα άτομα με ειδικές ανάγκες, άτομα με θρησκευτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, οι φυλακισμένοι και πολλές ακόμα ομάδες αποτελούν τις προαναφερθείσες κοινωνικές ομάδες. Οι ομάδες αυτές διαφέρουν μεταξύ τους σε πολλά επίπεδα και τομείς, όπως ο αριθμός των ατόμων, ο βαθμός οργάνωσης, η φύση και η διάρκεια του μεταξύ τους δεσμού κ.ά. Οι ομάδες στις οποίες γινόμαστε μέλη διαφέρουν επίσης ως προς το βαθμό ελεύθερης επιλογής της ένταξής μας σε αυτές. Σε πολλές από τις ομάδες αυτές έχουμε μικρό ή μηδαμινό βαθμό επιλογής, ενώ σε άλλες πολύ μεγαλύτερο. Πολλοί λόγοι συντρέχουν στην απόφαση των ατόμων να ενσωματωθούν σε κάποια κοινωνική ομάδα. Συγκεκριμένες καταστάσεις, κίνητρα και στόχοι μπορούν να οδηγήσουν άμεσα ή έμμεσα τα άτομα στη λήψη μιας τέτοιας απόφασης, καθώς και διάφορες ανάγκες, όπως η ανάγκη για συναισθηματική υποστήριξη, για προσωπική ασφάλεια ακόμα και η ανάγκη τους να ανήκουν κάπου, να έχουν μία κοινωνική ταυτότητα. Όλα αυτά υφίστανται με την προϋπόθεση της ελεύθερης επιλογής. Υπάρχουν όμως και ομάδες φυλετικής, εθνικής και κοινωνικής φύσεως(όπως οι πρόσφυγες), όπου δεν υπάρχει περιθώριο επιλογής και συγκαταλέγονται σε αυτές με μηδαμινό βαθμό επιλογής.[3]

Εικ. 7: Ομαδικό άθλημα στην Αρχαία Ελλάδα
http://www.netnewsgr.gr

Εικ. 8: Η κοινωνική ομάδα της οικογένειας
http://www.familyphotographersutah.com

Εικ. 9: Η κοινωνική ομάδα της θρησκείας
http://www.ethnos.gr

1. διότι δὲ πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος ζῷον πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζῴου μᾶλλον, δῆλον. (Αριστοτέλης, 2006-2009, 1253 α, 7-9)
2. Johnson D. W., Johnson F. P., 2012
3. Hogg M. A., Vaughan G. M., 2008

1.2. Ο όρος πρόσφυγας

Η λέξη πρόσφυγας αποτελεί μία σύνθετη λέξη από τις λέξεις προς + φυγή.[4] Ο όρος πρόσφυγας είχε υποτιμητική σημασία μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του '40.[5] Σύμφωνα με τη σύμβαση του Ο.Η.Ε., που υπογράφηκε στη Γενεύη το 1951 από 147 χώρες, και το Πρωτόκολλο του 1967 *πρόσφυγας είναι «κάθε πρόσωπο, το οποίο, επειδή έχει δικαιολογημένο φόβο διώξεως λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα ή πολιτικών πεποιθήσεων, βρίσκεται εκτός της χώρας υπηκοότητάς του και δεν μπορεί, ή εξαιτίας αυτού του φόβου δεν θέλει, να προσφύγει στην προστασία της χώρας αυτής».*[6] Μετέπειτα κείμενα, όπως η Σύμβαση του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας για τους Πρόσφυγες (1969) και η Διακήρυξη της Καρταχένα στη Λατινική Αμερική (1984) στον ορισμό αυτό περιλάμβαναν και ανθρώπους που έχουν φύγει από τη χώρα τους λόγω πολέμου ή ένοπλης σύρραξης.[7]

Ο όρος πρόσφυγας δε θα πρέπει σε καμία περίπτωση να συγχέεται με την έννοια του μετανάστη. Ο μετανάστης είναι ένα άτομο που εγκαταλείπει οικειοθελώς τη χώρα του και μετακινείται, προσωρινά ή μόνιμα, σε μια άλλη χώρα για λόγους προσωπικούς ή βιοποριστικούς (οικονομικός μετανάστης).[8]

Συνήθεις κατηγορίες προσφύγων αποτελούν οι θρησκευτικοί (εικ. 10) και οι πολιτικοί πρόσφυγες[9] (εικ. 11), καθώς και οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες (εικ. 12). Οι πολιτικοί και θρησκευτικοί πρόσφυγες ορίζονται ως εκείνοι που διώκονται από την πατρίδα τους εξαιτίας της ένταξής τους σε συγκεκριμένες θρησκευτικές ομάδες και των πολιτικών τους πεποιθήσεων αντίστοιχα. Ο όρος περιβαλλοντικός πρόσφυγας χρησιμοποιήθηκε επίσημα το 1985. Σε ένα έγγραφο για το UNEP στο Ναϊρόμπι ο El-Hinnawi όρισε τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες ως *«τους ανθρώπους που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την παραδοσιακή τους κατοικία, προσωρινά ή μόνιμα, εξαιτίας μιας σημειούμενης περιβαλλοντικής διατάραξης (φυσικής ή/και προκαλούμενης από τον άνθρωπο), η οποία έθεσε σε κίνδυνο την ύπαρξή τους ή/και είχε σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής τους».*[10]

Εικ. 10: Χριστιανοί πρόσφυγες της αφρικανικής Δημοκρατίας
http://www.defencenet.gr

Εικ. 11: Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες
http://ellinikosemfilios.blogspot.gr

Εικ. 12: Περιβαλλοντικοί πρόσφυγες
http://www.econews.gr

4. http://el.wiktionary.org
5. Μαργαρίτης Γ., 2010
6. Ηνωμένα Έθνη, 1951, 137
7. http://www.unhcr.gr
8. http://www.amnesty.org.gr
9. Στους πολιτικούς πρόσφυγες στην Ελλάδα εντάσσονται και οι πρόσφυγες του εξωτερικού, που δημιουργήθηκαν μετά τον εμφύλιο πόλεμο του '46-'49. Οι ηττημένοι Έλληνες κατέφυγαν αρχικά στις χώρες της Αλβανίας, της Βουλγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας και στη συνέχεια οι περισσότεροι στην Ουγγαρίας, Πολωνίας, Γερμανίας. Οι υπόλοιποι κατέληξαν στον Καναδά, τις ΗΠΑ και την Αυστραλία. (http://www.hri.org, 11/1/2014)
10. White G., 2011, 21

1.3. Ένταξη νέων κοινωνικών συνόλων στην πόλη _ Η πολιτική της ετερότητας

Οι κυριότερες μορφές αντιμετώπισης της πολιτισμικής ετερότητας[11] των κοινωνικών ομάδων είναι η αφομοίωση (εικ. 13), η πολιτική του χωνευτηρίου (εικ. 14) και το πολυπολιτισμικό μοντέλο (εικ. 15).

Η αφομοίωση (assimilation) αποτελεί το πρώτο είδος πολιτικής που εφαρμόστηκε, στις ΗΠΑ με στόχο τη διαδικασία απορρόφησης, αλληλοδιείσδυσης και συγχώνευσης μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας ατόμων, των μεταναστών. *Ως αφομοίωση μπορεί να χαρακτηριστεί όχι μόνο η διαδικασία, αλλά και το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα αυτής, που είναι η οικειοποίηση του πολιτισμικού μοντέλου της κοινωνίας υποδοχής.*[12] Η πολιτική αφομοίωσης δε θεωρείται η βέλτιστη διαδικασία προσαρμογής των μεταναστών, λόγω επιβολής του πολιτισμού της χώρας εγκατάστασής τους και εγκατάλειψης της εθνικής τους ταυτότητας. Στόχος είναι η δημιουργία μιας κοινής πολιτισμικής ζωής μέσα από την μια διαδικασία ομοιογενοποίησης, σύμφωνα με τις αξίες της πλειονότητας. Επιπλέον, συνδέθηκε με έννοιες όπως ο εθνικισμός, η αποικιοκρατία και ο ιμπεριαλισμός.[13]

Εικ. 13: Το φαινόμενο της αφομοίωσης
http://fellowshipone.com

Εικ. 14: Το έργο «The melting pot» του Zangwill I., 1908
http://sdrcdata.lib.uiowa.edu/

Εικ. 15: Το έργο «this door is too small for a bear» των Grace Ellen Barkey & Needcompany με καλλιτέχνες από διαφορετικές χώρες, 2010
http://www.agelioforos.gr

11. Οι ανθρωπολόγοι με τον όρο ετερότητα εννοούν ένα σύνολο στοιχείων που τονίζουν ανθρώπινες ομοιομορφίες ή διαφορές. Η καταγωγή, η φυλή, το φύλο, το χρώμα, η γλώσσα, η θρησκεία, ο πολιτισμός χαρακτηρίζουν μια ομάδα ή ένα άτομο και το εντάσσουν σε ένα σύνολο το οποίο διαφοροποιείται έναντι της πλειοψηφίας και όσων θεωρούνται όμοιοι κανονικοί γνωστοί και οικείοι. Η ετερότητα αποτελεί συνιστώσα της ταυτότητας των ατόμων. (Γκέφου-Μαδιανού Δ., 1998, 11)
12. Ζολώτα Ι., 2010, 16
13. Giddens A., 2009 & Ζολώτα Ι., 2010

Ένα δεύτερο σχήμα-είδος πολιτικής είναι εκείνο του χωνευτηρίου (melting pot). Σύμφωνα με αυτό, όλοι οι πολιτισμοί ενσωματώνονται με τις κυρίαρχες πολιτιστικές τάσεις με στόχο τη δημιουργία ενός κράματος, που θα αντιπροσωπεύει ένα νέο πολιτιστικό-πολιτισμικό μοντέλο. Δημιουργείται ένα συνονθύλευμα διαφορετικών πολιτισμών, ένα σύστημα ολότητας, το οποίο όμως δύσκολα μπορεί να λειτουργήσει ως τέτοιο. Αυτό συμβαίνει λόγω του διαφορετικού βαθμού ενσωμάτωσης του κάθε πολιτισμού και κυρίως λόγω της δυσχέρειας συγκερασμού των διαφορετικών πολιτισμών, που δεν έχουν καμία κοινή βάση και λογική. Μέσω αυτού του σχήματος καταστρατηγείται η ατομικότητα και η διαφορετικότητα, καθώς πρόκειται για μία συμβιβαστική λύση, η οποία μπορεί να είναι πιο επιθυμητή από το πρώτο είδος πολιτικής, αλλά κανείς δεν είναι πραγματικά ικανοποιημένος , διότι δεν αντανακλά τις πραγματικές πεποιθήσεις των ατόμων.[14] Σύμφωνα με το Durkheim, στο βιβλίο του 1952 Suicide: A study in Sociology μια ομάδα μπορεί να θεωρηθεί κοινωνικά ενσωματωμένη (social incorporated) στο βαθμό που τα μέλη της: *1) Διαθέτουν κοινωνική συνείδηση, μοιράζονται τα ίδια συναισθήματα, πεποιθήσεις και πρακτικές (θρησκευτική κοινωνία), 2) Βρίσκονται σε διάδραση μεταξύ τους (οικιακή κοινωνία) και 3) Αισθάνονται ότι έχουν κοινούς στόχους (πολιτική κοινωνία).*[15]

Μια άλλη εκδοχή-προσέγγιση αποτελεί το πολυπολιτισμικό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο οι διαφορετικές εθνικότητες συνυπάρχουν σε ένα πολυπολιτισμικό πλαίσιο διατηρώντας τη διαφορετικότητα τους σε όλες τις εκφάνσεις του τρόπου ζωής τους, που μέσα από τις ιδιαιτερότητές τους θα δημιουργήσουν μια ολότητα και ενότητα. Πολλά διαφορετικά κομμάτια ενός παζλ, που μπορούν υπο συνθήκες να ταιριάξουν, να αλληλοσυμπληρωθούν και να αποτελέσουν μια νέα εν δυνάμει κοινωνία (εικ. 16). Αυτό αποτελεί τον ορθότερο τρόπο προσαρμογής των διαφορετικών πολιτισμών, με τη δημιουργία μιας πλουραλιστικής κοινωνίας με έμφαση στη διαφορετικότητα, αλλά παράλληλα ισότητα των διαφορετικών πολιτισμών και αξιών.[16]

Εικ. 16: Το πολυπολιτισμικό μοντέλο
http://www.clickatlife.gr

Ο ιστορικός τέχνης Robert Hughes αναφέρει: «Στον κόσμο που έρχεται, αν δεν μπορείς να βρεις το δρόμο σου μέσα στη διαφορετικότητα, είσαι χαμένος»[17]

Ως βέλτιστη επιλογή πολιτικής θεωρείται το πολυπολιτισμικό μοντέλο κοινωνίας. Θεμιτή είναι βέβαια και η παράλληλη χρήση και ενσωμάτωση στοιχείων του πολιτισμού της χώρας υποδοχής, εφόσον όμως πραγματοποιείται με αυτόβουλη επιθυμία και για λόγους καθαρά προσωπικούς. Δεν επιθυμείται η επιλογή αυτή εξ΄ αιτίας κοινωνικών παραγόντων που τον αναγκάζουν να προβεί σ΄ αυτή την απόφαση, και διαδικασιών χειραφέτησης με στόχο μια απροκάλυπτα εσπευσμένη διαδικασία αφομοίωσης. Η κοινωνία αποτελεί μια διαχρονική έννοια, όχι όμως αποκρυσταλλωμένη. Διατηρείται στο πέρασμα των αιώνων αλλάζοντας μορφή και περιεχόμενο, στοιχεία που εξαρτώνται από μεταβλητές καταστάσεις, καθώς και τις αέναες διαδικασίες αποδοχής και ένταξης διάφορων κοινωνικών ομάδων, που δεν ολοκληρώνονται ποτέ. Η κοινωνία αναδιαρθρώνεται με βάση τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος και τα δρώμενα της διεθνούς κοινότητας, οδηγώντας κάθε φορά σε ένα αποτέλεσμα μιας εκ νέου ανθρώπινης κοινωνίας με σταθερά κάποια βασικά στοιχεία και κάποια νέα στη θέση των μεταβλητών.

14. Giddens A., 2009
15. Ζολώτα Ι., 2010, 17
16. Giddens A., 2009 & Ζαντρίμα Π., 2011
17. Hughes R., 2005, 280

Σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο Giddens A. «Για το προβλεπόμενο μέλλον, όπως και στο παρελθόν ο πιθανότερος δρόμος είναι ένα μίγμα των τριών τύπων με μεγαλύτερη από όσο σήμερα έμφαση στον πλουραλισμό. Θα ήταν όμως λάθος να δει κανείς τον εθνοτικό πλουραλισμό σαν απλό αποτέλεσμα διαφορετικών πολιτιστικών αξιών και κανόνων που εισήχθησαν απ΄ έξω. Η πολιτιστική διαφορά πρέπει να δημιουργηθεί και από την εμπειρία των εθνοτικών ομάδων στο πλαίσιο της διαδικασίας προσαρμογής τους στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται και λειτουργούν».[18]

Οι αρνητικές αντιδράσεις από την πλευρά της κοινωνίας σχετικά με τη διαχείρηση της ετερότητας είναι ο φόβος προς οτιδήποτε ξένο και διαφορετικό (εικ. 17), ο οποίος μπορεί να εξελιχθεί στο ρατσισμό, ο ρατσισμός, που μπορεί να συνοδεύεται από τον εθνικισμό, και ο αποκλεισμός. Με το ρατσισμό τα άτομα-δέκτες βρίσκονται εγκλωβισμένα σε μία κατάσταση στην οποία άλλοι κινούν τα νήματα για τη δική τους ποιότητα ζωής και δεν μπορούν εύκολα να ξεφύγουν από μια τέτοια αντίληψη. Ο κοινωνικός αποκλεισμός (μη συμμετοχή σε στοιχειώδη κοινωνικά αγαθά, όπως η υγεία, η εκπαίδευση, η εργασία) είναι φυσικό επακόλουθο των παραπάνω χειρισμών και ορίζεται ως το αντίθετο της κοινωνικής ενσωμάτωσης[19] (εικ. 18).

Εικ. 17: Φωτογραφική έκθεση του Guram Chachanidze με θέμα την ξενοφοβία
http://www.clickatlife.gr

Εικ. 18: Ο κοινωνικός αποκλεισμός μέσα από τα μάτια του Goteborg
http://www.designwars.gr

18. Giddens A., 2009, 335
19. Μπελέση Δ., 2009

Έρευνες έχουν δείξει ότι η παραπληροφόρηση παράλληλα με τις ανεπαρκείς γνώσεις γύρω από το θέμα των κοινωνικά ασθενών ομάδων αποτελούν τις βασικές αιτίες που οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό των ατόμων και συνεπώς στη βίωση του αισθήματος της μοναξιάς και της απόρριψης (εικ. 19). Τα άτομα μιας κοινωνικά ασθενούς ομάδας υφίστανται πολύ συχνά αμφισβήτηση της ίδιας της προσωπικότητας και των ικανοτήτων τους με αντίκτυπο σε κάθε πτυχή της κοινωνικής τους ζωής. Επιπλέον, δημιουργείται σύγχυση ανάμεσα στις αξίες της χώρας καταγωγής τους και της χώρας υποδοχής τους, που είναι πολύ συχνά αντικρουόμενες. Το άτομο (πρόσφυγας ή μέλος οποιασδήποτε άλλης κοινωνικής ομάδας) προκειμένου να επιβιώσει είτε εγκαταλείπει συνειδητά ή ασυνείδητα την πολιτισμική του ταυτότητα είτε επιλέγει τη διατήρησή της (συχνά και μέσω της ενδογαμίας (γάμος ατόμων της ίδιας ομάδας) με την ταυτόχρονη υιοθέτηση πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής.[20]

Η κοινωνική ομάδα των προσφύγων (εικ. 20) στην περίπτωσή μας δεν αποτελούσαν μία μάζα αλλά ήταν αυτόνομα άτομα με διαφορές μεταξύ τους σε πολλά επίπεδα όπως ο πολιτισμός, η γλώσσα κ.ά. Οι πρόσφυγες των συνοικισμών ήταν απομονωμένοι. Εκείνοι που εγκαταστάθηκαν σε πόλεις ή χωριά αναγκαστικά ήρθαν αντιμέτωποι με τους ντόπιους. Ανάμεσά σε πρόσφυγες και ντόπιους δημιουργήθηκε ένα χάσμα οικονομικού και πολιτικού κυρίως χαρακτήρα λόγω της διαφορετικότητας τους, που είχε δημιουργηθεί βάσει διαφορετικών βιωμάτων και τρόπου ζωής. Στην περίπτωση των προσφύγων παρατηρήθηκε κοινωνικός αποκλεισμός των προσφύγων, που πήρε χαρακτήρα κοινωνικού ρατσισμού. Οι ντόπιοι αποδοκίμαζαν τη συμπεριφορά και το χαρακτήρα των προσφύγων και οι πρόσφυγες αντίστοιχα το χαμηλό μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο των γηγενών. Διαφορές παρατηρήθηκαν επίσης μεταξύ τους και στον εργασιακό τομέα. Κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε ένα κλίμα αρνητικής συμπεριφοράς και εντάσεων μεταξύ τους με αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση των προσφύγων.[21]

Εικ. 19: Σκίτσο από το λεύκωμα «Οπου γη Ελλάδα...».Μπροστά οι πλούσιοι (που διώχνουν τους φτωχούς Έλληνες)
http://www.ethnos.gr

Εικ. 20: Φωτογραφία από την Έκθεση του 2013 «Η Αττική και η Κρήτη υποδέχονται τους πρόσφυγες του '22»
www.avgi.gr

20. Παναγιωτόπουλος Γ., 2009
21. Μαργαρίτης Γ., 2010

ΕΝΟΤΗΤΑ **Α.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **2.** **ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ: ΝΕΑ ΑΡΧΗ**

2.1. Ελλαδικός χώρος: Περιοχές προέλευσης _ Η στεγαστική πολιτική

Οι πρόσφυγες στον Ελλαδικό χώρο κατέφθασαν σε δύο φάσεις την περίοδο 1912-1924, το διάστημα 1912-1922 και το διάστημα 1922-1924 (μετά τη μικρασιατική καταστροφή). Οι πρόσφυγες της πρώτης φάσης προέρχονταν από τη Β. Ήπειρο (1914), τη Ρουμανία (1919), το Αϊδίνιο (1919), τη Ν.Δ. Μ. Ασία (1919) και τα Δωδεκάνησα (1912 και έπειτα). Οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα και τον Πειραιά, τη Μακεδονία -και κυρίως τη Θεσσαλονίκη- τα νησιά του Α. Αιγαίου, και σε μικρότερο ποσοστό στην Κρήτη (Χανιά, Ηράκλειο), το Βόλο, την Πάτρα, την Καλαμάτα και τα νησιά του Αργοσαρωνικού. Το μεγαλύτερο κύμα προσφύγων κατέφθασε στον ελλαδικό χώρο μετά τη μικρασιατική καταστροφή του 1922, ενώ το 1923-1924 ακολούθησε και δεύτερο κύμα προσφύγων από τον Πόντο, την Καππαδοκία, την Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη.[22]

Αρχικά οι πρόσφυγες στεγάστηκαν πρόχειρα σε οποιουσδήποτε διαθέσιμους χώρους (όπως αποθήκες, εκκλησίες σχολεία, θέατρα κ.ά.) (εικ. 21) και στη συνέχεια σε καλύβες, παράγκες και πρόχειρες κατασκευές, καθώς η δημιουργία κατοικιών καθυστερούσε.

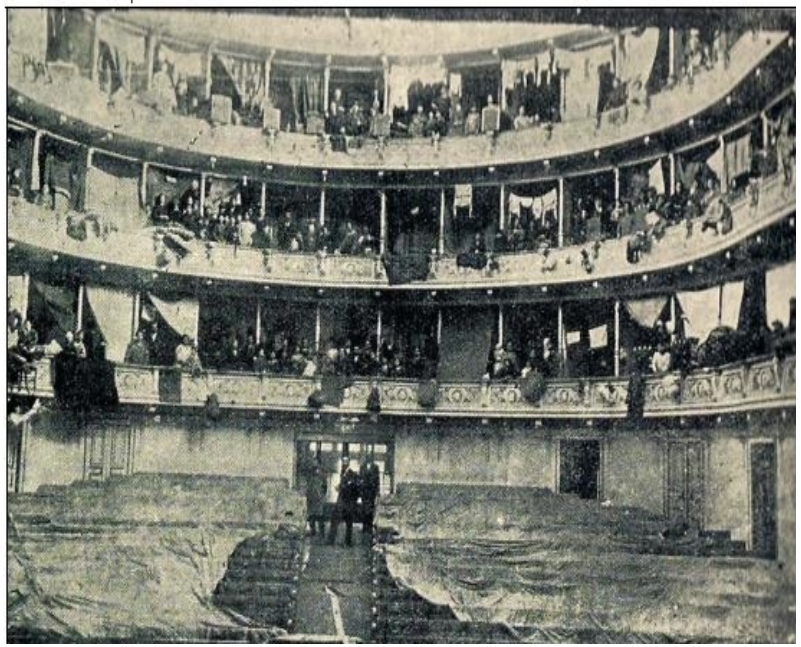

Εικ. 21: Τα θεωρεία του δημοτικού θεάτρου Αθηνών, 1922
Παπανδρέου Ε., 2011, 40

Η στεγαστική πολιτική των προσφύγων χωρίστηκε σε δύο κατηγορίες. Από τη μία στη δημιουργία κατοικιών από τους αρμόδιους φορείς και από την άλλη, σε πολλές περιπτώσεις που αυτό δεν ήταν δυνατό, στην περίπτωση της αυτοστέγασης, συνήθως αυθαίρετης, χωρίς τη βοήθεια του κράτους. Η περίπτωση της αυτοστέγασης χρησιμοποιήθηκε τόσο σε περιπτώσεις άπορων προσφύγων, που κατασκεύαζαν αυτοσχέδια πρόχειρα καταλύματα όσο και σε περιπτώσεις προσφύγων με οικονομική ευχέρεια, που κατάφεραν με δικά τους έξοδα να εγκατασταθούν μέσα στην πόλη, νοικιάζοντας ή αγοράζοντας οικόπεδα ή κατοικίες.[23]

Οι φορείς που κατασκεύαζαν τις προσφυγικές κατοικίες ήταν κυρίως το Τ.Π.Π. (1922-1925), η Ε.Α.Π. (1924-1930 και το Υ.Π. (1922-1940). Δημιουργήθηκαν όμως και πολλοί άλλοι, όπως η Υπηρεσία Διαχείρισης Προσφυγικών Αστικών Συνοικισμών, που ιδρύθηκε το 1927 από το Υ.Π. Το Τ.Π.Π. είχε ως αρχικό έργο την παροχή σκηνών και την κατασκευή πρόχειρων καταλυμάτων. Η Ε.Α.Π. χρησιμοποίησε διαφορετικές μεθόδους για την στέγαση των προσφύγων ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες που είχαν. Το Υ.Π. ανέπτυξε κατασκευαστική κυρίως δραστηριότητα, ενώ η Υπηρεσία Διαχείρησης Αστικών Προσφυγικών Συνοικισμών δημιούργησε νέες και ολοκλήρωσε τις ημιτελείς κατοικίες του Τ.Π.Π.[24]

22. Μαργαρίτης Γ., 2010
23. Γκιζελή Β., 1984
24. Παπαδοπούλου Ε., Σαρηγιάννης Μ. Γ., 23/2/2007 & Γεωργακοπούλου Φ., 1/12/2002

Επίσης απαλλοτρίωσε μεγάλες εκτάσεις (40 οικόπεδα) που τις διέθεσε σε επιχειρηματίες με στόχο την ίδρυση βιομηχανιών, κυρίως κλωστοϋφαντουργίας, εριουργίας και ταπητουργίας στις περιοχές της Ν. Ιωνίας, Νίκαιας, Καισαριανής Υμηττού, Βύρωνα, Δραπετσώνας και Πειραιά (εικ. 22). Η ρήτρα ήταν εντός τριών χρόνων να ξεκινήσει η λειτουργία και η παραγωγή. Το 1930 σταμάτησε η δράση της Ε.Α.Π. και ξεκίνησε η δράση της Τ.Υ.Υ.Π., η οποία κατασκευάζει νέους συνοικισμούς από μονώροφες κατοικίες και πολυκατοικίες και χορήγησε στους πρόσφυγες οικόπεδα στο πλαίσιο της αυτοστέγασης.[25]

2.2. Αττική: Πρόσφυγες και κοινωνία

Η αναλογία προσφύγων-γηγενών στην Αθήνα το 1928 ήταν 1/4 (116.379-425.919) και στον Πειραιά 1/3 (94.465-251.328).[26] Η εναντίωση των γηγενών στην έλευση των προσφύγων και οι απόψεις τους περί ταξικού διαχωρισμού φάνηκαν ξεκάθαρα με την επιλογή των πρώτων να εγκατασταθούν σε δικές τους συνοικίες, όπως το Ψυχικό (εικ. 23), το Κολωνάκι, η Φιλοθέη και το κέντρο του Πειραιά. Στους πρόσφυγες παραχώρησαν περιοχές μακριά από τις «καλές» συνοικίες της Αθήνας, πολεοδομικά υποβαθμισμένες και με έλλειψη υποδομών, περιθωριοποιώντας και απομονώνοντάς τους μ' αυτό τον τρόπο. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί αναπτύχθηκαν κυρίως κοντά στις περιοχές των βιομηχανικών ζωνών και σιγά-σιγά ενσωματώθηκαν στο χώρο αυτό και αποτέλεσαν μια ενιαία ενότητα, δημιουργώντας τις λαϊκές-εργατικές περιοχές.[27] Εξαίρεση αποτέλεσαν οι εύποροι πρόσφυγες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σε αναβαθμισμένες περιοχές του Λεκανοπεδίου Αττικής, όπως η Ν. Σμύρνη, και η Καλλίπολη. Η οικονομική τους κατάσταση διευκόλυνε εκτός από την ποιότητα ζωής τους και τις σχέσεις τους με τους γηγενείς της περιοχής. Η ενσωμάτωσή τους αποτέλεσε μια γρήγορη διαδικασία συγκριτικά με αυτή των άπορων προσφύγων.[28] Οι άποροι πρόσφυγες βρίσκονταν έτσι σε ακόμα πιο δεινή θέση, καθώς ο κοινωνικός διαχωρισμός δε διαδραματιζόταν μόνο μεταξύ των γηγενών και των ιδίων, αλλά και μεταξύ των ίδιων των προσφύγων.

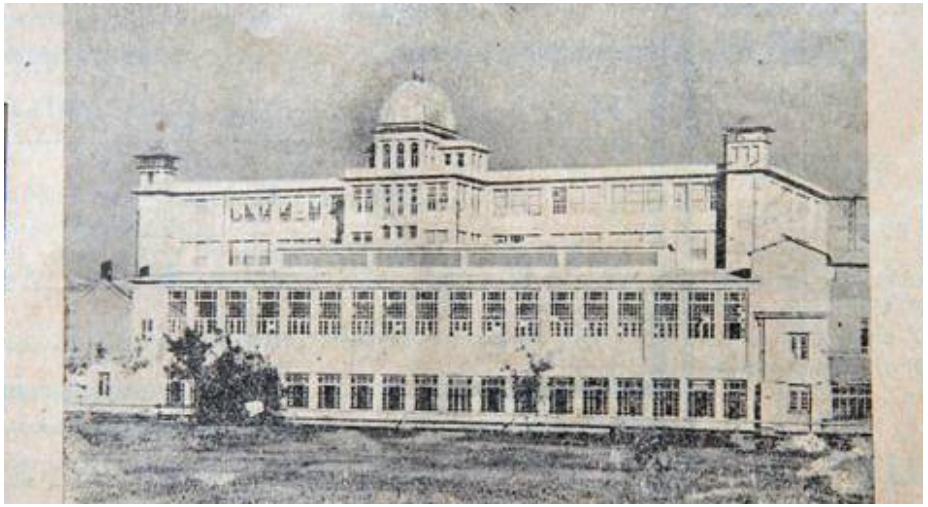

Εικ. 22: Εργοστάσιο βαμβακουργίας στη Ν. Ιωνία
http://www.enet.gr

Εικ. 23: Η κηπούπολη του Ψυχικού του 1930 με σχεδιασμένο ρυμοτομικό σχέδιο, για τα ανώτερα οικονομικά στρώματα.
Μελαδάκης Γ., 2011, 3

25. Γκιζέλη Β., 1984 & Παπανδρέου Ε., 2011
26. Παραλίκης Σ., 2006
27. Λεοντίδου Λ., 2001
28. Χατζατουριάν Β., 1999

2.3. Αττική: Αστική αποκατάσταση _ Παράμετροι δημιουργίας προσφυγικών συνοικισμών

Η αποκατάσταση των προσφύγων χωρίστηκε σε αστική και αγροτική. Το 47% των προσφύγων εγκαταστάθηκαν σε αγροτικές περιοχές και οι υπόλοιποι σε αστικές. Οι πρόσφυγες από την ίδια περιοχή εγκαταστάθηκαν στην ίδια περιοχή και στο νέο τους τόπο. Μεγαλύτερη βαρύτητα δόθηκε στην αγροτική αποκατάσταση, καθώς παραχωρήθηκε στους αγρότες το 26,9% του ποσού που είχε στη διάθεσή της η Ε.Α.Π. (εικ. 24). Η αγροτική αποκατάσταση ήταν πιο γρήγορη, πιο οικονομική και κυρίως είχε στόχο την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Αντίθετα η Ε.Α.Π, στους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην πόλη παρείχε το 5% του ποσού που διέθετε. Η αστική αποκατάσταση ξεκίνησε από την Αθήνα με τη δημιουργία των τεσσάρων μεγάλων συνοικισμών της Καισαριανής, της Ν. Ιωνίας, του Βύρωνα και της Κοκκινιάς.[29]

Εικ. 24: Χάρτης γεωργικών εκτάσεων που διανεμήθηκαν σε πρόσφυγες και γηγενείς τις δεκαετίες 20 και 30
Μαργαρίτης Γ., 164

Με την έλευση των προσφύγων παρατηρήθηκε αύξηση του πληθυσμού κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα. Ειδικότερα στο λεκανοπέδιο της Αθήνας (σχεδόν σε όλη την έκτασή του), με το οποίο θα ασχοληθούμε εκτενέστερα και θα εστιάσουμε στην εξέταση των προσφυγικών κατοικιών της περιοχής.[30]

Η εγκατάσταση στις αστικές περιοχές έγινε περιμετρικά σε 12 κύριους και 34 δευτερεύοντες-μικρότερους οικισμούς, σε απόσταση 1-4 χλμ. από τα όρια της δομημένης-κατοικημένης περιοχής (εικ. 25). Οι πρόσφυγες βρίσκονταν απομονωμένοι από τους υπόλοιπους κατοίκους της Αττικής και με τη χωροθέτηση αυτή εντείνεται ο κοινωνικός διαχωρισμός προσφύγων-γηγενών.[31] Σύμφωνα με το χάρτη της εικόνας 17 στους μεγάλους προσφυγικούς συνοικισμούς συγκαταλέγονται το Περιστέρι, ο Κορυδαλλός, το Αιγάλεω, η Ν. Καλλιδωνία, η Ν. Ιωνία, ο Υμηττός, η Καισαριανή, η Ν. Σμύρνη και άλλες περιοχές. Στους μικρότερους η Ν. Φιλαδέλφεια, ο Άγιος Ιωάννης Ρέντη, το Φάληρο, η Καλλιθέα, ο Ταύρος, ο Βύρωνας κ.ά.

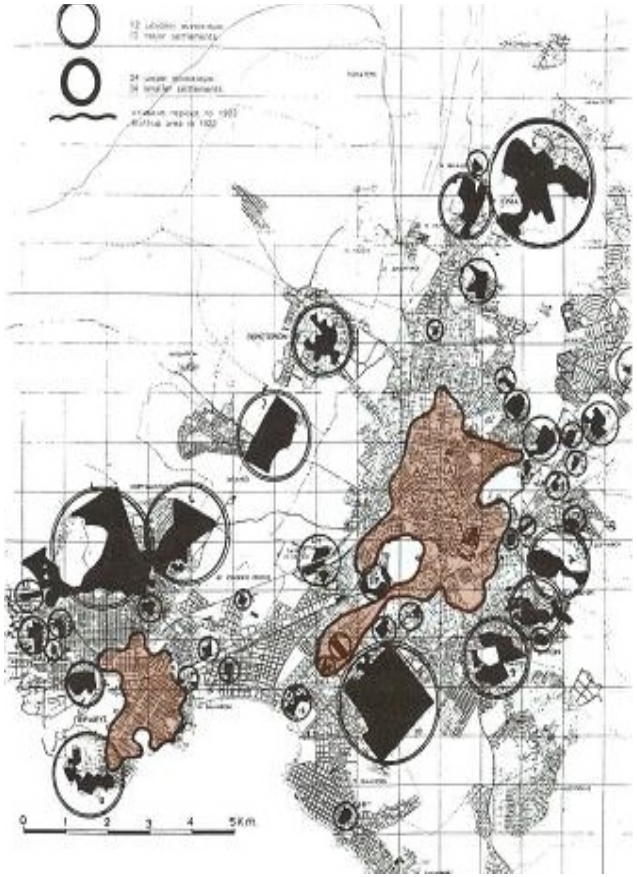

Εικ. 25: Εγκαταστάσεις προσφύγων του ΄22 στο πολεοδομικό συγκρότημα της πρωτεύουσας
Σαρηγιάννης Γ. Μ., 2000, 105

29. Μαργαρίτης Γ., 2010
30. Τούση Ε., 2011
31. Γρυλλής Π., 2009

«Οι προσφυγουπόλεις δημιουργήθηκαν στις παρυφές των κατοικημένων περιοχών, ώστε να μην παρενοχλείται η κοινωνική ζωή της πόλεως», όπως αναφέρεται σε έκθεση της αρμόδιας Επιτροπής.[32] Οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε ήδη βιομηχανικές περιοχές, όπως ο Ταύρος, το Δουργούτι (εικ. 26), ο Χαροκόπου (Αθήνα) και ο Κορυδαλλός, η Κοκκινιά (εικ. 27), η Δραπετσώνα, το Κερατσίνι (Πειραιάς). Άλλοι οικισμοί χωροθετήθηκαν σε περιοχές εκτός πόλης χωρίς βιομηχανία, που όμως γρήγορα αναπτύχθηκε, όπως ο Περισσός, η Ν. Χαλκηδόνα, η Ν. Ιωνία, η Ν. Φιλαδέλφεια. Σε άλλες περιοχές οι οικισμοί δημιουργήθηκαν εκτός πόλης και δε συνδέονταν με βιομηχανική ανάπτυξη, όπως το Περιστέρι και το Αιγάλεω. Εκτός πόλης, όπου υπήρχε εύκολα απαλλοτριώσιμη γη (Καισαριανή, Υμηττός, Βύρωνας, Ν. Καλλικράτεια) ιδρύθηκαν επίσης συνοικισμοί και οι κάτοικοι απασχολούνταν σε οικοδομές, στα λατομεία της περιοχής ή με άλλες ασχολίες της πόλης. Τέλος, δημιουργήθηκαν και οικισμοί σε οικονομικά και ποιοτικά αναβαθμισμένες περιοχές, όπως η Ν. Σμύρνη για τους πρόσφυγες με οικονομική ευχέρεια.[33]

Οι συνοικισμοί των προσφύγων δημιουργήθηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους μεταξύ 1922 και 1940. Ο πρώτος αστικός προσφυγικός συνοικισμός της χώρας ανεγέρθηκε στο Παγκράτι σε μια έκταση 100 στρεμμάτων στις 29 Απριλίου του 1923 (σημερινός Δήμος Βύρωνα)[34] (εικ. 28).

Οι σημαντικότεροι οικισμοί, που δημιουργήθηκαν την περίοδο 1925-1930 ήταν σε Βύρωνα, Καισαριανή, Κοκκινιά, Ν. Ιωνία, Ταύρο και Υμηττό. Ως το 1936 είχαν δημιουργηθεί οι οικισμοί των λεωφ. Αλεξάνδρας και Συγγρού, Νίκαιας, Δραπετσώνας, Ελληνικού, Ερυθρού Σταυρού, Στέγης Πατρίδος και με αυτοστέγαση των Ν. Φιλαδέλφειας, Ν. Σμύρνης, Ν. Καλλικράτειας, Ν. Ερυθραίας. Ως το 1940 ολοκληρώθηκαν οι οικισμοί Δουργουτίου, Αγ. Ιωάννη Ρέντη, Αγ. Αναργύρων Πειραιά.[35]

Εικ. 26: Ο συνοικισμός του Δουργουτίου
http://pisostapalia.blogspot.gr, από την ταινία «Μαγική πόλη» του Κούνδουρου το ΄54

Εικ. 27: Μονώροφη κατοικία στην Κοκκινιά τη δεκαετία του 1920
http://www.youtube.com, Η Αττική γη υποδέχεται τους πρόσφυγες του ΄22

Εικ. 28: Προσφυγικός καταυλισμός στο Βύρωνα
Horton G., 1926, 192-193

32. Παραλίκης Σ., 2006
33. Παπαδοπούλου Ε., Σαρηγιάννης Γ. Μ., 23/2/2007
34. http://www.emvirona.gr
35. Μελαδάκης Γ., 2011 & Καπουράλου, 2010

Β.

Κύριο μέρος

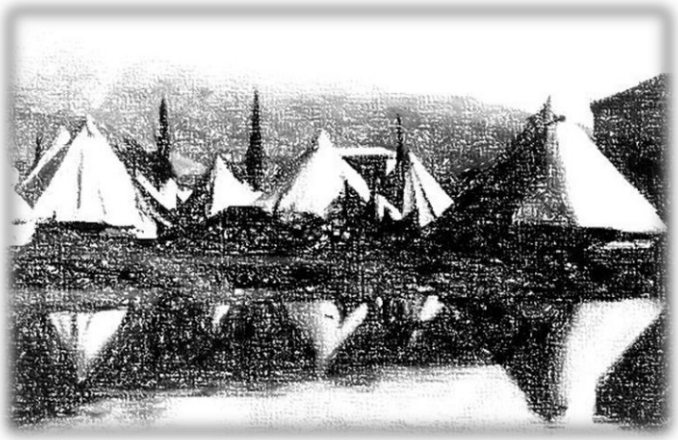

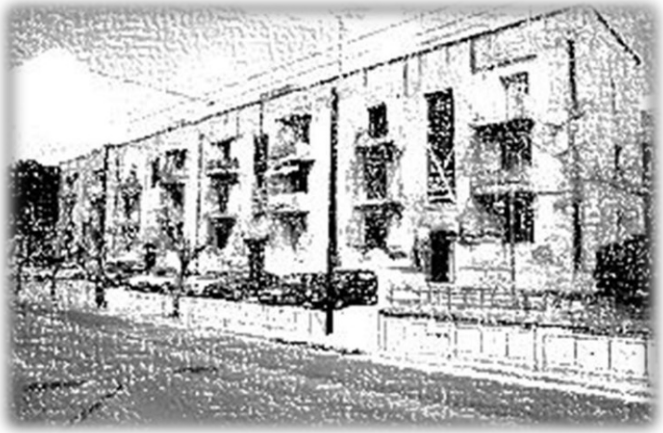

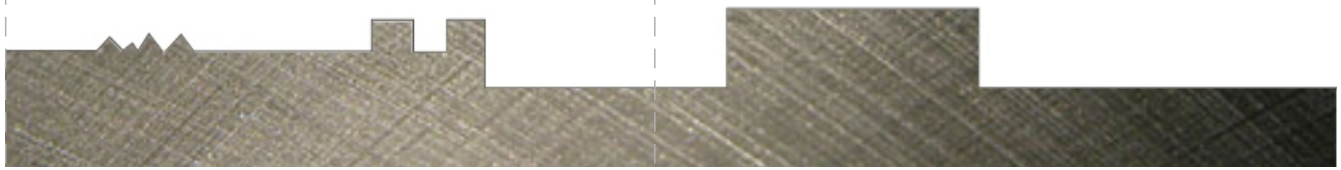

ΕΝΟΤΗΤΑ **Β**. ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **3**. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ

3.1. Αρχές σχεδιασμού

Κύριος στόχος των προσφυγικών κατοικιών ήταν η λύση του στεγαστικού προβλήματος και η αποφυγή της υπερβολικής δαπάνης κατασκευής μέσα σε ένα επιθυμητό πλαίσιο λειτουργικότητας. Όσον αφορά στον αρχιτεκτονικό-πολεοδομικό σχεδιασμό δεν ήταν ποιοτικός λόγω των υλικών, αλλά και της έλλειψης προσοχής από τη μεριά των εργολάβων. Ζητήματα όπως, η προστασία από τους εξωτερικούς παράγοντες και τις καιρικές συνθήκες προσπάθησαν να επιλυθούν, τις περισσότερες φορές ανεπιτυχώς. Προφανώς δεν μπορούμε να μιλήσουμε για κάτι παραπάνω από αυτό, όπως συνθήκες άνεσης, οι οποίες θεωρούνταν περιττή πολυτέλεια, τουλάχιστον για τα πρώτα χρόνια. Κάποια πιθανή πρόθεση για ηλιασμό και αερισμό ήταν εμφανής. Δεν μπορούσαν να υπάρχουν μεγάλες προσδοκίες από αυθαίρετες κατασκευές που κτίστηκαν σε διάστημα 1-3 ημερών και ήταν προορισμένες να χρησιμοποιηθούν βραχυπρόθεσμα ως μια λύση ανάγκης. Αν και σύμφωνα με τη Γκιζελή *«δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί το διαχωριστικό όριο ανάμεσα στη στέγη πρώτης ανάγκης και στο κατάλυμα που είναι προσωρινό, αλλά κατάλληλο για ένα μικρό χρονικό διάστημα.»*[36] Και όπως αποδείχθηκε «ουδέν μονιμότερον του προσωρινού», αφού οι προσφυγικές κατοικίες ήταν κάτι πιο μόνιμο από ότι είχαν φανταστεί.

3.2. Τυπολογίες κατοικιών _ Υλικά κατασκευής

Αρχικά, η στέγαση των προσφύγων γινόταν σε σκηνές και παράγκες (εικ. 29, 30, 31). Μετά από μερικούς μήνες με τη σύσταση των απαραίτητων οργανισμών ξεκίνησε η ανέγερση κτιστών κατοικιών. Τα υλικά και η μέθοδος κατασκευής των πρώτων κατοικιών αντικατοπτρίζανε την οικονομική κατάσταση των προσφύγων. Φτηνά και εύχρηστα υλικά, όπως το ξύλο και η πέτρα, χρησιμοποιήθηκαν αρχικά για το μεγαλύτερο μέρος των προσφυγικών κατοικιών. Οι προσφυγικές κατοικίες είχαν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Στους περισσότερους συνοικισμούς ήταν πανομοιότυπες μεταξύ τους και αρκετές φορές ήταν εμφανές το φαινόμενο της τυποποίησης, ενώ παρατηρούνταν μικρές διαφοροποιήσεις από οικισμό σε οικισμό. Ο τύπος κατοικίας εξελίχθηκε σταδιακά εξαρτώμενος από τη νομοθεσία και τις ανάγκες της εποχής. Ανάλογα με την οικονομική κατάσταση και τον αριθμό των προσφύγων παρατηρούνταν διαφορετικά είδη τυπολογιών και υλικών.

Εικ. 29: Σκηνές στην περιοχή της Κοκκινιάς
http://www.halkidona.gr

Εικ. 30: Παραπήγματα στην περιοχή του Δουργουτίου
http://metaxourgeio.wordpress.com

Εικ. 31: Παράγκες στην Κοκκινιά
http://www.halkidona.gr

36. Γκιζελή Β., 1984, 138-139

Ως προς τις τυπολογίες του λεκανοπεδίου της Αθήνας η πιο συχνά εφαρμοσμένη ήταν η μικρή μονώροφη κατοικία για δύο οικογένειες, καθώς γινόταν οικονομία μεσοτοιχίας και κοινής τουαλέτας. Εκτός απο αυτή υπήρχαν και οι διπλοκατοικίες και οι τετρακατοικίες, μονώροφες ή διώροφες με ένα ή δύο δωμάτια, κουζίνα και αποθηκευτικούς χώρους.[37] Πιο συγκεκριμένα παρατηρούνται τα μονώροφα ή διώροφα σπίτια κατασκευασμένα από τους αρμόδιους φορείς (Ν. Φιλαδέλφεια, Καισαριανή, Βύρωνας, Ν. Ιωνία, Καλλιθέα, Ρέντης, Κοκκινιά), τα προκατασκευασμένα ξύλινα παραπήγματα που παραχωρούσε το κράτος (γερμανικά)(Περιστέρι, Κοκκινιά), (εικ.32) πρόχειρα παραπήγματα (Κουντουριώτικα, Πεδίο Άρεως, Δραπετσώνα, Καλλιθέα, Σφαγεία, Δουργούτι) (εικ.33), οι τριώροφες πολυκατοικίες (λεωφόρος Αλεξάνδρας, Στέγη Πατρίδος, Δραπετσώνα, Κερατσίνι), από την Ε.Α.Π. και το Υ.Π., τα ελεύθερα οικόπεδα, όπου έκτιζαν με ιδιωτική πρωτοβουλία (Ν. Σμύρνη, Ν. Ιωνία, Καισαριανή, Κοκκινιά, Κορυδαλλός, Κερατσίνι)και τα αυθαίρετα παραπήγματα είτε εκτός πόλης (Αμφιθέα, Κορυδαλλός, Καλογρέζα, Περισσός, κ.α.), είτε σε κενούς χώρους μέσα στην πόλη (Ιλισσός, Πανόρμου κ.α.), είτε στα εσωτερικά των οικοδομικών τετραγώνων των πολυκατοικιών.[38]

Στο Βύρωνα τα σπίτια ήταν κυρίως μονώροφα με ένα μαγαζί στη μπροστινή πλευρά και τα δωμάτια από πίσω ή διώροφα με τα δωμάτια στον πάνω όροφο. Κάθε κατοικία αποτελούνταν από δύο δωμάτια και αποχωρητήριο με μικρή πρασιά προς το δρόμο και αυλή στο εσωτερικό του οικοδομικού τετραγώνου. Στις γωνίες των τετραγώνων υπήρχαν κατοικίες με τρία δωμάτια για πολυμελείς οικογένειες. Στην Καισαριανή ήταν κυρίως μονώροφα ή διώροφα σπίτια σε σειρές (στίχοι σπιτιών) που στέγαζαν από έξι μέχρι δώδεκα οικογένειες ανά όροφο. Ισόγειες κατοικίες σε σειρά οικοδομήθηκαν στο Περιστέρι και την Καλογρέζα. Στην Κοκκινιά (Νίκαια) υπήρχαν διώροφα τεσσάρων ή οκτώ κατοικιών διαρθρωμένα γύρω από κοινόχρηστους χώρους. Στη Ν. Ιωνία οι μονοκατοικίες ήταν τύποι σε «Ι», οι οποίες αποτελούνταν από ένα δωμάτιο και με ένα άλλο μικρότερο που χωρίζονταν με ξύλινο διάφραγμα σε κουζίνα και αποχωρητήριο. Στον Περισσό χρησιμοποιούνταν ο τύπος «Κ» που περιλάμβανε δωμάτιο, διάδρομο και κουζίνα. Στη Ν. Φιλαδέλφεια, τη Ν. Ιωνία και τον Υμηττό κατασκευάζονταν οικήματα για πιο εύπορους πρόσφυγες. Στο Ψυχικό η κάθε οικογένεια χρησιμοποιούσε δικό της αρχιτέκτονα, στη Φιλοθέη είχαν την δυνατότητα επιλογής από κάποιους συγκεκριμένους τύπους, ενώ στην Ν. Σμύρνη μπορούσαν να παρέμβουν στα σχέδια.[39]

Ως προς τα υλικά κάποια αποτελούνταν από ωμές πλίνθους, στέγη από πισσόχαρτο και αργότερα κεραμίδια (Ν. Ιωνία, Κοκκινιά κ.α.). Κατοικίες μονώροφες ή διώροφες κατασκευάζονταν από οπτοπλινθοδομή και ξύλινα πατώματα (Ν. Φιλαδέλφεια, Υμηττός κ.ά.), ή λιθοδομή (Ν. Φιλαδέλφεια, Καισαριανή, Κοκκινιά) και πολυκατοικίες μικτής κατασκευής κτίζονταν με πλάκες από οπλισμένο σκυρόδεμα και λίθινη φέρουσα τοιχοποιία (λεωφ. Αλεξάνδρας, Άγ. Ανάργυροι, Καισαριανή κ.ά.)[40]

Εικ. 32: Η Κοκκινιά το 1924
Αρχείο Δήμου Νίκαιας

Εικ. 33: Η Δραπετσώνα το 1930
http://zenithmag.wordpress.com

37. Μαργαρίτης Γ., 2010
38. Παπαδοπούλου Ε., Σαρηγιάννης Γ. Μ., 23/2/2007
39. Μιτζάλης Ν., 2006
40. Παπαϊωάννου Ι., 1975 & Παπαδοπούλου Ε., Σαρηγιάννης Μ. Γ., 23/2/2007

Τα πρώτα είδη κατοικίας εμφανίστηκαν το 1924. Πρόκειται για μονώροφες κατοικίες για 4 οικογένειες, κτισμένες από πλίνθους ή λάσπη, βότσαλα και άχυρο και διώροφες για 2 οικογένειες από οπτοπλινθοδομή ή λιθοδομή (εικ.34). Κάθε οικογένεια διέθετε ένα διαμέρισμα με μπάνιο, δωμάτιο, κουζίνα και διάδρομο. Αργότερα το 1925-1927 εγκαινιάστηκε μια νέα σειρά κατοικιών για 2 και 7 οικογένειες φτιαγμένες από μπετόν ή οπτόπλινθο. Την περίοδο 1927-1930 χτίζονταν νέες κατοικίες. Θα μπορούσαμε να πούμε πως η Ε.Α.Π. εισήγαγε την έννοια της λαϊκής πολυκατοικίας, ενώ σταδιακά η χρήση των παραδοσιακών υλικών έφθινε και αντικαταστάθηκαν από τσιμεντόλιθους και μπετόν ή τούβλα, για να συνάδουν με την πολυκατοικία και το πνεύμα νεωτερικότητας της νέας εποχής.[41]

Μετά το 1930 συνεχίστηκε η κατασκευή κτιστών προσφυγικών κατοικιών καλύτερης ποιότητας, όπου εγκαταστάθηκαν άστεγοι πρόσφυγες και όσοι έμεναν σε παράγκες. Το 1937 υπήρχαν ακόμα αρκετές παράγκες και παραπήγματα στην Αθήνα. Το 1936-1939 οικοδομήθηκαν νέες προσφυγικές κατοικίες, μονώροφες, διώροφες και τριώροφες πολυκατοικίες.

Την περίοδο 1937-1938 παρατηρήθηκε αλλαγή της στεγαστικής πολιτικής, καθώς επιδιώχθηκε *«μια δόση αισθήματος στη στεγνή γεωμετρία»*. Έτσι οι νέες προσφυγικές πολυκατοικίες διέφεραν από τις παλιές. Δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στον τρόπο οικοδόμησης, καθώς και στις έννοιες της άνεσης, της μοναδικότητας του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και της καλαισθησίας τόσο στην εξωτερική όψη όσο και στην εσωτερική διαρρύθμιση (εικ. 35,36).

Εικ. 34: Κατοικία στο Δουργούτι
Προσωπικό φωτογραφικό αρχείο Χαριτάκη Ν. Β.

Εικ. 35: Κλιμακοστάσιο πολυκατοικίας στη λεωφόρο Αλεξάνδρας
http://www.protagon.gr

Εικ. 36: Εσωτερικό πολυκατοικίας στη λεωφόρο Αλεξάνδρας
http://www.ethnos.gr

41. Γκιζελή Β., 1984

Τα νέα οικοδομικά συγκροτήματα εναρμονίζονταν με το περιβάλλον τους και εξασφαλίζονταν οι συνθήκες υγιεινής. Μπορούμε πλέον να μιλάμε για αρχιτεκτονική και πολεοδομία μέσα στο πνεύμα της μοντέρνας φιλοσοφίας. Επίσης, τροποποιήθηκε το σχέδιο πόλης για νέους κοινόχρηστους χώρους και δρόμους. Κριτήριο πλέον ήταν η αξία των οικοπέδων και εφαρμόζόταν για κάθε περίπτωση διαφορετικός τύπος κατοικίας. (π.χ. πολυκατοικία σχήματος Π στο Δουργούτι με κοινόχρηστο χώρο στο εσωτερικό)[42] (εικ. 37, 38, 39).

3.2.1. Πολυκατοικία _ Μια νέα μορφή προσφυγικής κατοίκησης

Τη δεκαετία του 1930 και μετέπειτα στόχος ήταν η εντατική κτιριακή πύκνωση των αστικών κέντρων.[43] Λόγω του υπερπληθυσμού των οικισμών η Ε.Α.Π επιδίωκε να στεγάσει περισσότερες οικογένειες στο ίδιο κτίριο, κάτι που εφαρμόστηκε βραχυπρόθεσμα και πιθανώς αποτέλεσε μία πρώτη ιδέα για τη δημιουργία της πολυκατοικίας. Το 1934-36 επί Τ.Υ.Υ.Π. ήταν η πρώτη φορά, που χρησιμοποιήθηκε η πολυκατοικία για την επίλυση του στεγαστικού προβλήματος με την οικοδόμηση 120 κατοικιών στη λεωφόρο Αλεξάνδρας. Η πολυκατοικία επικράτησε ως ο κυρίαρχος και πιο οικονομικός τύπος κοινωνικής κατοικίας από το 1935 και μετά, συγκριτικά με την κατοικία ατομικού τύπου (μονοκατοικία). Αν και αρχικά είχε τη λογική της εφήμερης κατασκευής αποτέλεσε τον κύριο τύπο κατοικίας (συλλογική κατοικία) μέχρι σήμερα. Οι αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι της εποχής είχαν θετική αντιμετώπιση απέναντι στα πολυώροφα κτίρια, καθώς θεωρούσαν ότι η κατακόρυφη επέκταση σε κεντρικές περιοχές της πόλης θα διευκόλυνε την άναρχη επέκταση και δόμησή της.[44] Η ένταξή της στον πολεοδομικό ιστό της πόλης αποτέλεσε στοιχείο νεωτερικότητας για την εικόνα της πόλης και η μορφή της από αυτή την περίοδο και μετά άλλαξε ριζικά και συνέχισε να μεταλλάσσεται και να μετασχηματίζεται διαρκώς. Μέσω της πολυκατοικίας επιτεύχθηκε η μετάβαση από τα παραδοσιακά υλικά στο οπλισμένο σκυρόδεμα[45] και στη μύηση της κοινωνίας στο νέα κύμα της εποχής, το μοντέρνο κίνημα. Εισήχθη ένας νέος τύπος κατοικίας, η πολυκατοικία, ένα νέο πρότυπο αστικής ζωής και μια νέα μορφή κατοίκησης μέσω αυτής, που διατηρείται μέχρι τις μέρες μας.

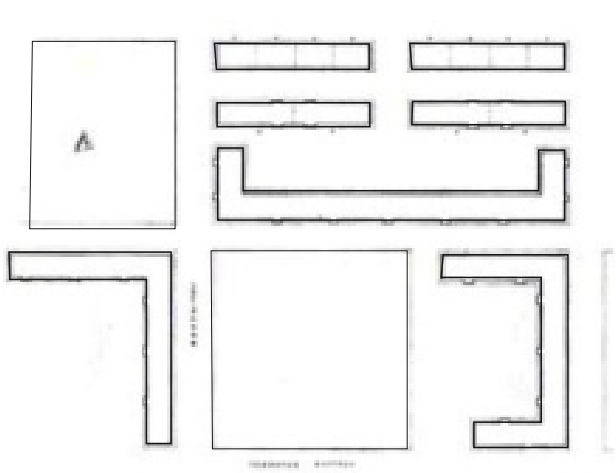

Εικ. 37-39: Πολυκατοικία στο Δουργούτι το 1954
Μαλκάκης Β., 2011, 6

42. Τζαμουράνης Ε., 13/3/39
43. Μαρμαράς Ε., 2002
44. Γεωργακοπούλου Φ., 1/7/2003
45. Παπαδοπούλου Ε., Σαρηγιάννης Μ. Γ., 23/2/2007

3.3. Θεσμικό πλαίσιο ελέγχου ανάπτυξης

Στη 1 Νοεμβρίου του 1922 ψηφίστηκε ο νόμος «περί επιτάξεως ακινήτων». Σύμφωνα με αυτόν επιτάχθηκαν 8.000 κενά ακίνητα και οι γηγενείς υποχρεώθηκαν να συγκατοικήσουν με τους πρόσφυγες.[46] Από τα βασικότερα νομοσχέδια της εποχής, που αφορούσε στις προσφυγικές κατοικίες ήταν το ν.δ. «Περί ανεγέρσεως ευθηνών κατοικιών» του 1923, οι οποίες προορίζονταν για αναπήρους πολέμου, υπαλλήλους, συνταξιούχους, εργάτες, και για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα (όπως οι πρόσφυγες). Άλλο σημαντικό νομοσχέδιο ήταν εκείνο του 1927 <<Περί της κατ' ορόφους ή διαμερίσματα ιδιοκτησίας», που μετασχηματίστηκε το 1929 στο νόμο «Περί της ιδιοκτησίας κατά ορόφους» και εισήγαγε το θεσμό της οριζόντιας ιδιοκτησίας, που επέτρεπε την κατάτμηση του κτίσματος σε ανεξάρτητες εμπορικά μονάδες-διαμερίσματα- και το Προεδρικό Διάταγμα του 1934 «περί ύψους οικοδομών Αθηνών και περιχώρων», που διευκόλυνε την ανοικοδόμηση πολυωρόφων κτηρίων.

Ο συνδυασμός τους είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή του κτιριακού μοντέλου της «αστικής πολυκατοικίας» και την εμφάνιση του συστήματος της «αντιπαροχής» στη διαδικασία παραγωγής της.[47] Το 1928-1932 ανέλαβε την εξουσία ο Ε. Βενιζέλος, εφαρμόζοντας μια πιο οργανωμένη κοινωνική πολιτική με τη δημιουργία μονώροφων και πολυώροφων κτιρίων (εικ. 40, 41) και τη χορήγηση οικοπέδων στους πρόσφυγες στο πλαίσιο της αυτοστέγασης. Κατασκευάζονταν έτσι πρότυποι συνοικισμοί τις περιόδους 1934-1936 και 1936-1939[48] (εικ. 42, 43). Η μερική πτώχευση της χώρας το 1932 οδήγησε σε πιο συντηρητικά πρότυπα. Ο Μεταξάς (1936) συνέχισε μέχρι κάποιο σημείο το έργο του Βενιζέλου όσον αφορούσε στους προσφυγικούς οικισμούς. Τα συγκροτήματα εκείνης της περιόδου χαρακτηρίζονταν από αφαιρετικότητα και λιτότητα (τόσο λόγω του μοντέρνου κινήματος όσο και λόγω της έλλειψης διαθέσιμων πόρων).[49]

Εικ. 40: Πολυκατοικίες Ερυθρού Σταυρού, 1930-1932
Βλάχος Γ., 1978, 124

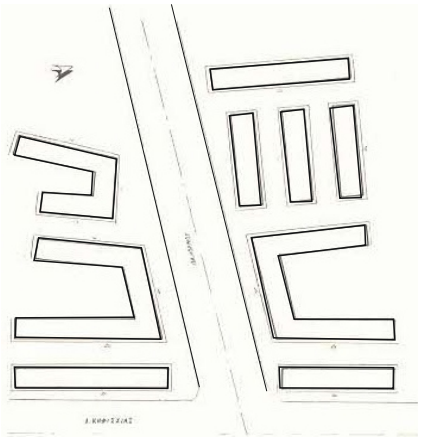

Εικ. 41: Κάτοψη πολυκατοικιών
Βλάχος Γ., 1978, 124

Εικ. 42: Πολυκατοικίες Αγ. Ιωάννη Ρέντη, 1936-1939
Μαλκάκης Β., 2011, 54

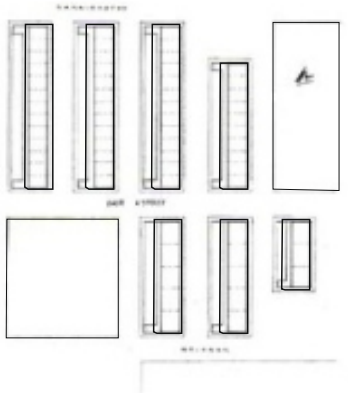

Εικ. 43: Κάτοψη
Μαλκάκης Β., 2011, 54

46. Λοϊζος Δ.Ι., 1994
47. Μαρμαράς, 1991
48. Παπανδρέου Ε., 2011
49. Γεωργακοπούλου Φ., 1/7/2003

ΕΝΟΤΗΤΑ **Β.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **4.** ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ 5 ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

4.1. Λόγοι επιλογής των συγκεκριμένων προσφυγικών συνοικισμών

Οι περιοχές των προσφυγικών κατοικιών μπορούν να ενταχθούν σε ποικίλες κατηγορίες λαμβάνοντας υπ' όψιν διάφορες παραμέτρους, όπως το είδος αποκατάστασης (αστική/αγροτική), την οικονομική κατάσταση των προσφύγων (εύποροι/άποροι), το λόγο επιλογής της εγκατάστασής τους στις συγκεκριμένες περιοχές (πρώην βιομηχανικές περιοχές, παραθαλάσσιες). Μία άλλη σημαντική κατηγορία μπορεί να δημιουργηθεί με βάση τον τύπο των κατοικιών, που ανοικοδομήθηκαν (μονώροφα-διώροφα κτίρια/παραπήγματα/πολυκατοικίες), όπως φαίνεται στις εικόνες 44,45. Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε τους συνοικισμούς σύμφωνα με τον τρόπο ανοικοδόμησης των κατοικιών τους (με τη βοήθεια αρμόδιων φορέων/κράτους ή με τη μέθοδο της αυτοστέγασης), όπως παρουσιάζεται στην εικόνα 46. Πολλές φορές οι συνοικισμοί των προσφύγων εντάσσονται σε περισσότερες από μία περιπτώσεις της ίδιας κατηγορίας.

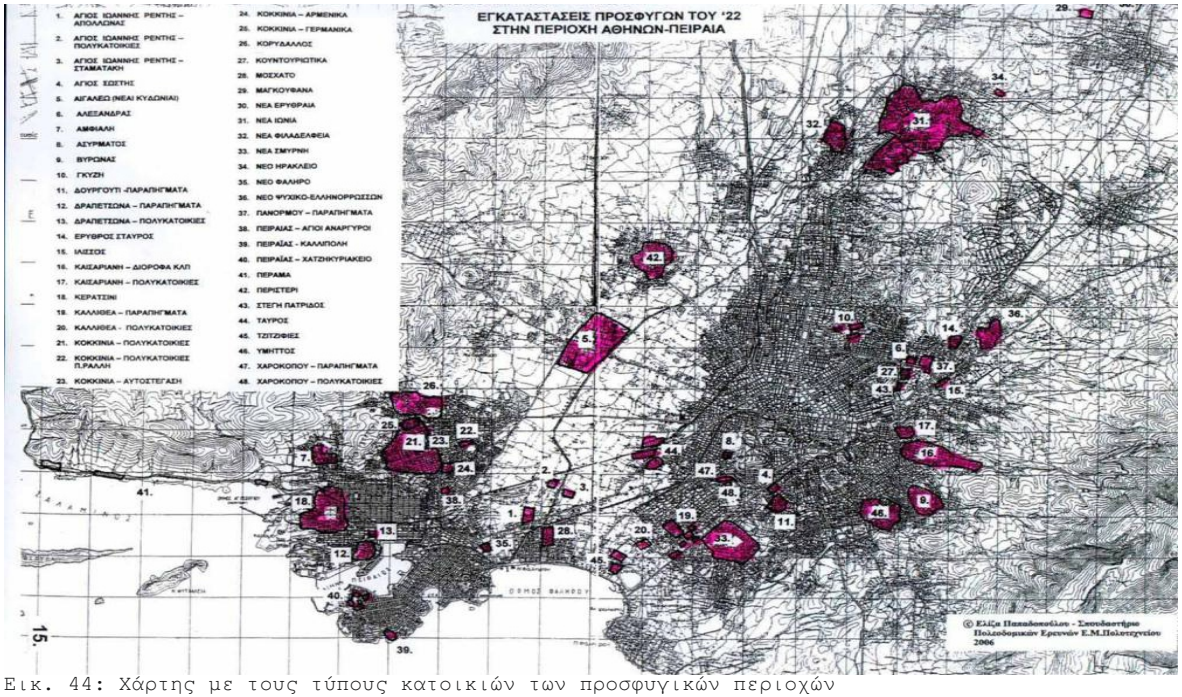

Εικ. 44: Χάρτης με τους τύπους κατοικιών των προσφυγικών περιοχών
Σαρηγιάννης Γ. Μ., 2000, 108

Τύποι κατοικιών	**Περιοχές**
Μονώροφες/ διώροφες κατοικίες	Καισαριανή Βύρωνας Ν. Ιωνία Ν. Φιλαδέλφεια Ρέντης Κοκκινιά Καλλιθέα
Πρόχειρα παραπήγματα	Κουντουριώτικα Πεδίο Άρεως Δραπετσώνα Καλλιθέα Σφαγεία Δουργούτι
Ξύλινα παραπήγματα κράτους	Περιστέρι Κοκκινιά
Πολυκατοικίες (τριώροφες) από Ε.Α.Π. και Υ.Π.)	Λ.Αλεξάνδρας Στέγη Πατρίδος Δραπετσώνα Κερατσίνι
Διανομή οικοπέδων	Ν. Σμύρνη Ν. Ιωνία Καισαριανή Κοκκινιά Κορυδαλλός Κερατσίνι
Αυθαίρετα παραπήγματα εκτός πόλεως	Αμφιθέα Κορυδαλλός Καλογρέζα Περισσός κ.ά.
σε κενούς χώρους μες στην πόλη	Ιλισσός Πανόρμου κ.ά
σε εσωτερικά οικοδομικών τετραγώνων πολυκατοικιών	Σχεδόν σε όλους τους παραπάνω χώρους

Εικ. 45: Κατηγοριοποίηση περιοχών με βάση τον τύπο κατοικίας

Στην εικόνα 47 παρατηρούμε την επέκταση της Αττικής την περίοδο 1836-1940, καθώς και τη δημιουργία και ενσωμάτωση νέων περιοχών (Ν. Ιωνία, Ηλιούπολη, Καισαριανή, Περιστέρι, Κοκκινιά κ.ά.) στο σύνολο του λεκανοπεδίου της, αμέσως μετά την έλευση των προσφύγων την περίοδο 1921-1930. Στην παρούσα έρευνα, από το σύνολο των προσφυγικών περιοχών (εικ. 47), επιλέγεται η μελέτη εκείνων που παρουσιάζουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Αρχικά, επιλέγονται τα προσφυγικά στην περιοχή της Ν. Σμύρνης, καθώς αποτελούν τη χαρακτηριστικότερη περίπτωση αυτοστέγασης, αστικής αποκατάστασης των εύπορων προσφύγων ανοικοδομώντας πρότυπες μονώροφες και διώροφες κατοικίες.

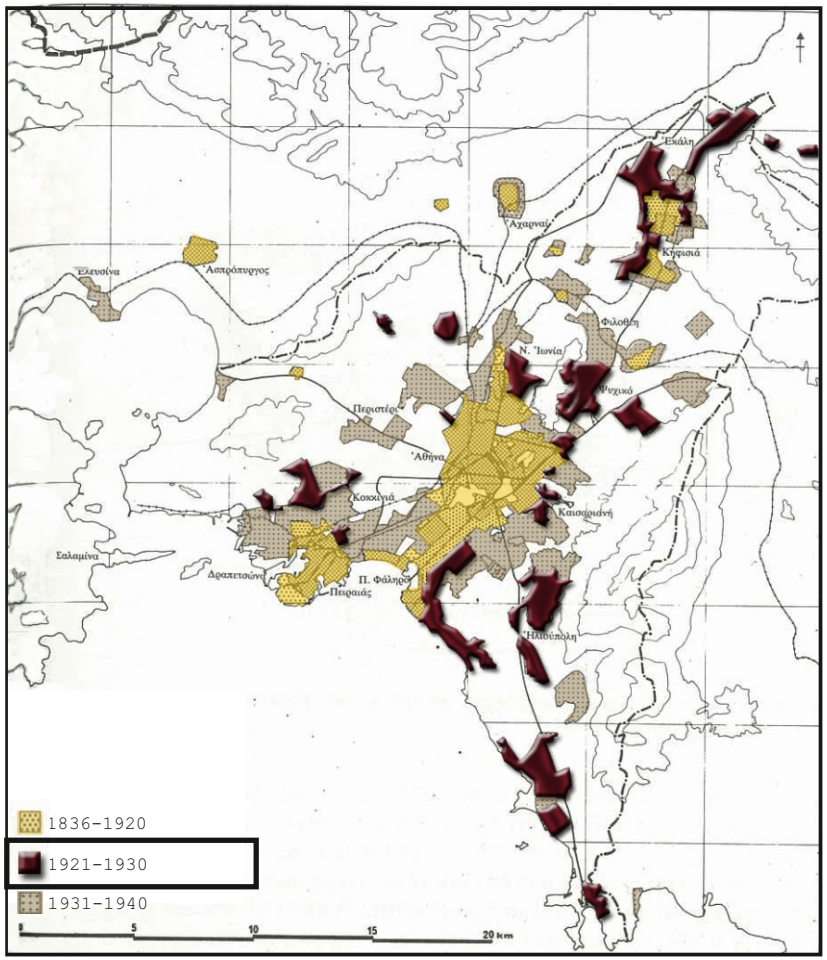

Εικ. 47: Επεξεργασμένος χάρτης επέκτασης του σχεδίου της Αττικής
Λεοντίδου Λ., 2001, 207

Εικ. 46: Επεξεργασμένος χάρτης του τρόπου ανοικοδόμησης των προσφυγικών κατοικιών
Λεοντίδου Λ., 2001, 207

Στη συνέχεια, επιλέγονται τα προσφυγικά της λεωφόρου Αλεξάνδρας, διότι αποτελούν το σημαντικότερο δείγμα τόσο του μοντέρνου κινήματος όσο και των προσφυγικών πολυκατοικιών. Η περίπτωση της Ν. Ιωνίας αποτελεί και αυτή ένα ιδιαίτερο παράδειγμα, καθώς αφορά στην ανάπτυξη της πιο γνωστής βιομηχανικής προσφυγικής περιοχής, γεγονός που επηρεάζει και την πολεοδομική της εξέλιξη. Η Ν. Φιλαδέλφεια αποτελεί μια ακόμη ξεχωριστή περίπτωση κυρίως λόγω του σύγχρονου τρόπου αντιμετώπισής της, με τη δημιουργία σύγχρονων κατοικιών στα πρότυπα των προσφυγικών. Τέλος, η Καισαριανή αποτελεί μια τυπική προσφυγούπολη, από τις πρώτες που δημιουργήθηκαν και αξίζει να αναλυθεί, καθώς αναδεικνύει τον πραγματικό χαρακτήρα της προσφυγικής εγκατάστασης που επικρατούσε στις περισσότερες περιοχές του ελλαδικού χώρου, όπως και την αργή και άναρχη πολεοδομική εξέλιξη της ίδιας και συνεπώς προσφυγικών περιοχών αντίστοιχης μορφής και οργάνωσης. Εκτός όμως από την εξειδικευμένη μελέτη αυτών των περιοχών θα αναφερθούν όσο το δυνατόν περισσότερες περιπτώσεις συνοικισμών, που παρουσιάζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά σε οποιοδήποτε τομέα με τα αντικείμενα της κύριας μελέτης μας.

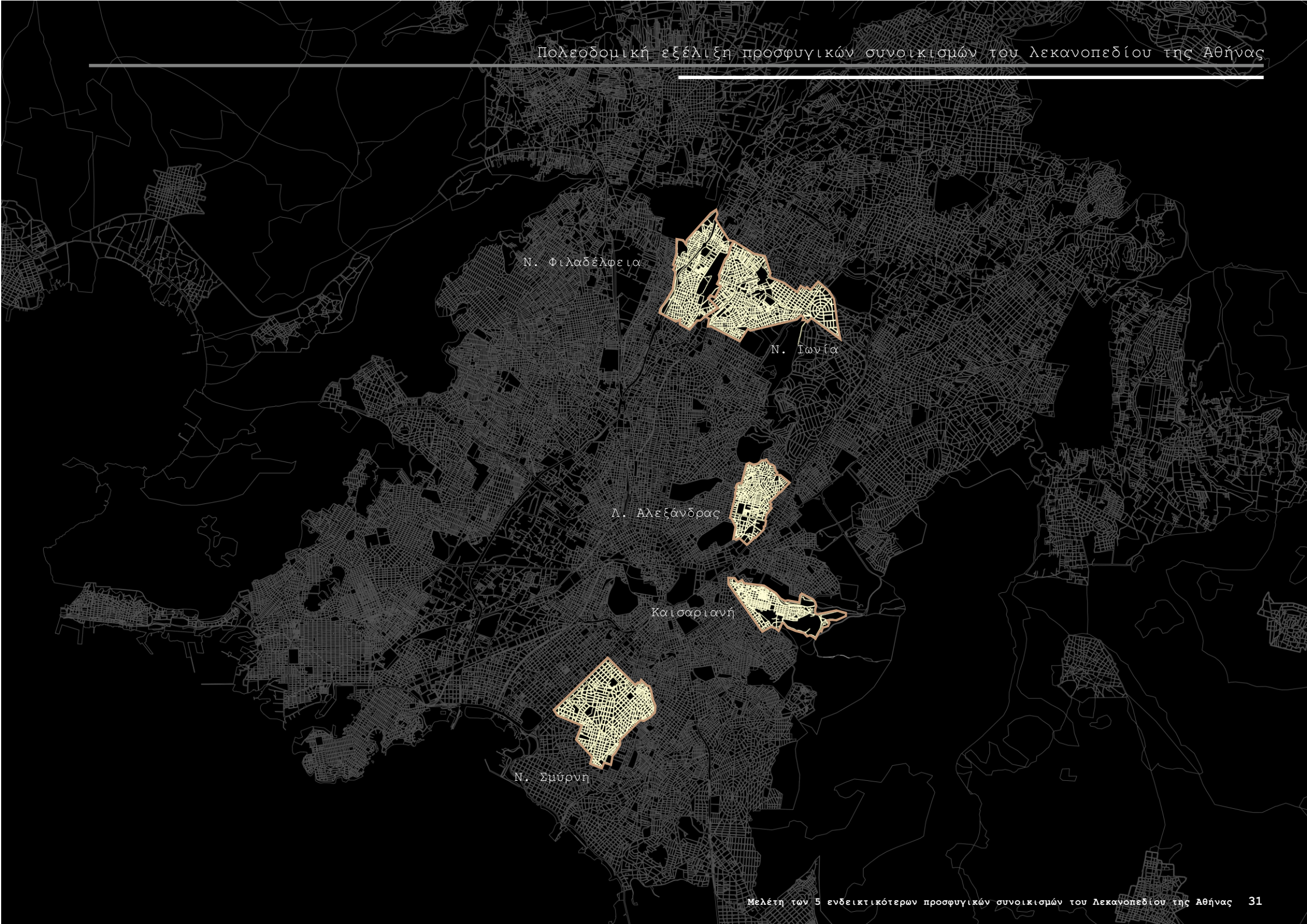
Ν. Φιλαδέλφεια
Ν. Ιωνία
Λ. Αλεξάνδρας
Καισαριανή
Ν. Σμύρνη

4.2. Η περίπτωση της Ν. Σμύρνης
4.2.1. Πληθυσμός _ Αρμόδιοι φορείς

Η Ν. Σμύρνη ήταν μία από τις λίγες συνοικίες της Αττικής που δεν κατοικούνταν και σχεδιάστηκε εξ' αρχής.[50] Η περιοχή πριν την εγκατάσταση των προσφύγων ήταν πετρώδης και άγονη με πολλά ρέματα και σχετικά χαμηλές αξίες γης, που συνδεόταν οδικά με την Αθήνα και τον Πειραιά.[51] Στην εικόνα 48 παρατηρούμε τη θέση του οικισμού, που μεταγενέστερα ονομάστηκε Ν. Σμύρνη.

Ο οικισμός της Ν. Σμύρνης αποτελεί το χαρακτηριστικότερο δείγμα αυτοστέγασης για τους πρόσφυγες των μεσοαστικών και αστικών κοινωνικών στρωμάτων. Η μεγαλύτερη μερίδα προσφύγων προερχόταν από τη Σμύρνη (23%)(εικ. 49). Ένα ποσοστό 18% αποτελούνταν από πρόσφυγες προερχόμενους από τη Μ. Ασία, ένα 17% από αυτούς προερχόταν από τα ιωνικά κυρίως παράλια και ένα 12% από τον Πόντο. Πρόσφυγες προέρχονταν επίσης από την Κωνσταντινούπολη σε ποσοστό 9% και τη Θράκη (9%). Συνολικά αποτέλεσαν το 88% των κατοίκων της, ενώ το υπόλοιπο ποσοστό αποτελούνταν από τους γηγενείς (εικ. 50), που κατοικούσαν στο συνοικισμό Φάρο, ο οποίος εντάχθηκε το 1937 στο σχέδιο πόλεως.[52]

Οι πρόσφυγες χωρίζονταν σε δύο γεωγραφικού και κοινωνικού χαρακτήρα ομάδες ανάλογα με το τόπο προέλευσής τους: τους παράλιους πρόσφυγες (παράλια Μ. Ασίας, Ευξ. Πόντου, Α. Θράκης)και τους πεδινούς (από την ενδοχώρα της Μ. Ασίας). Η μία ομάδα (οι παράλιοι πρόσφυγες) αναγνωρίστηκε ως πρώην Κοινότητα και Εκκλησιαστική Επαρχία Σμύρνης (ελεγχόμενη από την Τοποτηρητεία της Ιεράς Μητρόπολης Σμύρνης) και η δεύτερη ομάδα οικιστών ως «η Πεντηκοντάς των Σμυρναίων» και ήταν ανταγωνιστική ως προς την πρώτη.[53]

Εικ. 48: Η Αθήνα το 1911
Η θέση του μελλοντικού οικισμού της Ν. Σμύρνης
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 68

Εικ. 49: Γενική άποψη της προκυμαίας της Σμύρνης
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 57

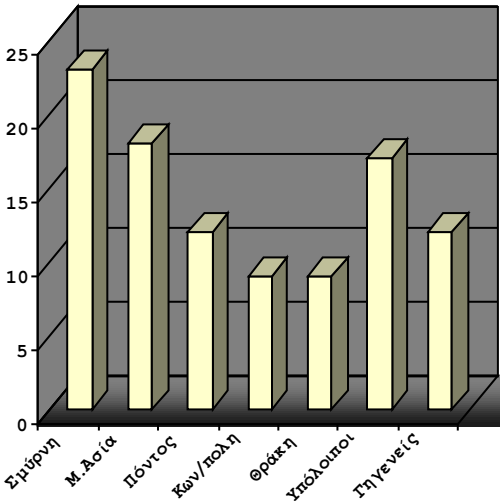

Εικ. 50: Διάγραμμα ποσοστιαίας σύνθεσης πληθυσμού Ν. Σμύρνης με βάση την περιοχή προέλευσής τους
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 55

50. Γιαννακόπουλος Γ., 2010
51. Χατζατουριάν Β., 1999
52. Γιαννακόπουλος Γ., 2010 & Παραλίκης Σ., 2006
53. Παραλίκης Σ., 2006

Η Τοποτηρητεία της Ιεράς Μητροπόλεως Σμύρνης, που ιδρύθηκε το 1922 και έδρασε για τρία χρόνια, έπαιξε πρωταρχικό ρόλο στην αποκατάσταση των προσφύγων της Ν. Σμύρνης και σε ζητήματα πολεοδομικού κυρίως χαρακτήρα. Η «Πεντηκοντάς των Σμυρναίων» ξεκίνησε δράση μετά από μικρό χρονικό διάστημα. Το 1923 ιδρύθηκε και η Κρατική Επιτροπή του συνοικισμού «Η Ν. Σμύρνη» (αποτελούμενη από τρεις κρατικούς υπαλλήλους και δύο πρόσφυγες), που λειτούργησε πεντέμιση χρόνια και ασχολήθηκε με όλα τα ζητήματα, που σχετίζονταν με την ίδρυση και την ορθή λειτουργία μιας πόλης και κοινωνίας εύπορων πολιτών. Ζητήματα όπως η καταλληλότητα ή μη των οικοπέδων, οι τιμές τους, το είδος των οικοδομών προς ανέγερση, η εφαρμογή των διατάξεων και άλλα άμεσης επίλυσης και εξέχουσας σημασίας ζητήματα. Τέλος, το 1927 ιδρύθηκε το σωματείο «Ένωσις Αστών Προσφύγων Ν. Σμύρνης» με στόχο την αντιμετώπιση των βασικών αναγκών των πρώτων οικιστών.[54]

Το 1933 ο πληθυσμός ανερχόταν σε 1.109 κατοίκους και ακολούθησε αυξητικές τάσεις, όπως φαίνεται και στο διάγραμμα της εικόνας 51. Στην εικόνα 52 παρουσιάζονται οι ποσοστιαίες πληθυσμιακές μεταβολές με μικρότερη αύξηση τη δεκαετία του '80 και με μεγαλύτερη τη δεκαετία του '70.

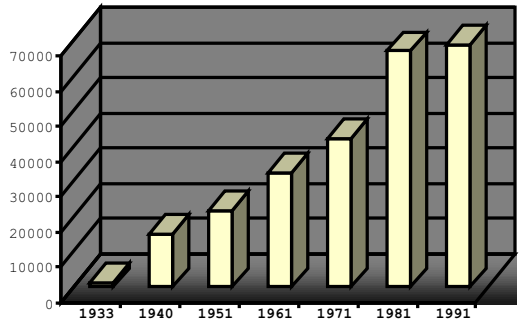

Εικ. 51: Πληθυσμιακή αύξηση 1933-91
Γιαννακόπουλος Γ., 96, 200, 209, 251, 263, 2010

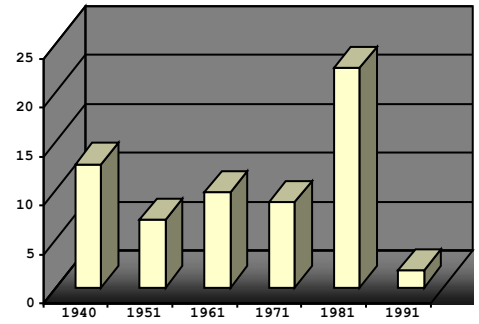

Εικ. 52: Ποσοστιαία μεταβολή πληθυσμού
Γιαννακόπουλος Γ., 96, 200, 209, 251, 263, 2010

4.2.2. Η αποκατάσταση των προσφύγων της Ν. Σμύρνης

Στόχος της αποκατάστασης των προσφύγων δεν ήταν μόνο η επίλυση του στεγαστικού ζητήματος, όπως στις περισσότερες προσφυγικές περιοχές της εποχής. Η συγκεκριμένη αποκατάσταση διέφερε από τις υπόλοιπες περιπτώσεις λόγω του κοινωνικού στις περισσότερες χαρακτήρα της, καθώς επιδιώχθηκε μέσω του σχεδιασμού της η ανάδειξη της οικονομικής ευρωστίας των προσφύγων και η ανάκτηση του κύρους και της κοινωνικής θέσης, που είχαν στην πατρίδα τους.[55] Η Ν. Σμύρνη λοιπόν προοριζόταν για τη νέα κηπούπολη της Αθήνας.[56] Γι΄ αυτό το λόγο η εγκατάσταση στη Ν. Σμύρνης δεν ήταν τυχαία. Η περιοχή επιλέχθηκε έπειτα από προσεχτική μελέτη από την επιτροπή Σμυρναίων προσφύγων, που δημιουργήθηκε το 1923 με αυτό το σκοπό.[57]

Για τη διαδικασία της αυτοστέγασης σύμφωνα με διατάγματα του 1923 και 1924 απαλλοτριώθηκε μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα η περιοχή της Ν. Σμύρνης και το 1925 παραχωρήθηκαν οικόπεδα στους πρόσφυγες με κλήρο έναντι κάποιου ποσού ως αντίτιμο. Η πρώτη απαλλοτρίωση το 1923 παρά της λεωφόρου Συγγρού ορίστηκε από τις σημερινές οδούς Δαρδανελλίων, Αιγαίου, Σοφούλη και τη λεωφόρο Συγγρού.[58] Η περιοχή αυτή είχε ανώμαλο έδαφος, καθώς τη διέτρεχαν ρυάκια και λόφοι, που σχηματίζονταν από το βρόχινο νερό. Η θέση αυτή θεωρήθηκε καλή, καθώς προφυλασσόταν από τους ΒΑ ανέμους λόγω των γύρω λόφων και του λόφου της Ακρόπολης, ενώ ήταν ανοικτή στους ΝΔ ανέμους που ήταν ευπρόσδεκτοι τους καλοκαιρινούς μήνες.[59]

54. Παραλίκης Σ., 2006
55. Γιαννακόπουλος Γ., 2010
56. Άλλα παραδείγματα προσφυγικών κηπουπόλεων παρατηρήθηκαν στις περιοχές της Ν.Φιλαδέλφειας, της Ν.,Ερυθραίας, του Υμηττού, του Ελληνικού και σε κάποια τμήματα άλλων περιοχών. Η εισαγωγή του όρου garden city (κηπούπολη) έγινε από την Ebenezer Howard (1850-1928) στο έργο του Garden Cities of Tomorrow (Κηπουπόλεις του αύριο) του 1902 αν και σύμφωνα με το L. Benevolo η μορφή των κηπουπόλεων περιγράφεται για πρώτη φορά από το J. Ruskin στο έργο του Sesame and Lillies (1865). (Παραλίκης, 2006, 84)
57. Γκιζελή Β., 1984
58. Χατζατουριάν Β., 1999
59. Παραλίκης Σ., 2006

Το 1924 η επιτροπή Καλλιγά ανέλαβε την εκπόνηση του ρυμοτομικού σχεδίου του οικισμού της Ν. Σμύρνης. Κάποιοι από τους αρχικούς στόχους ήταν ο σχεδιασμός μεγάλων οικοπέδων, η δημιουργία μεγάλων κοινόχρηστων χώρων, η δημιουργία χώρων πρασίνου και η χάραξη δρόμων μεγάλου πλάτους. Επιπρόσθετοι στόχοι ήταν η ανάθεση της κατασκευής των κατοικιών σε εταιρία και η αγορά οικοδομικού υλικού άνευ φορολογίας με τη συμβολή του κράτους.[60] Ο αριθμός των οικοπέδων ήταν περίπου 1.115. Το οικοδομικό σύστημα της κεντρικής πλατείας και των γύρω πλατειών ήταν κλειστό, ενώ τα υπόλοιπα κτίσματα που οικοδομήθηκαν ακολούθησαν τον ανοιχτό οικοδομικό τύπο. Το εμβαδό των οικοπέδων αρχικά ορίστηκε στα 400-500 τ.μ., ώστε κάθε κατοικία διέθετε κήπο με απαγόρευση περαιτέρω κατάτμησης. Με βάση το σχέδιο Καλλιγά η απαλλοτριωμένη περιοχή περιλάμβανε μία έκταση 1.690 στρεμμάτων, διαστάσεων 1.300 x 1.300 τ.μ. και σχήματος ορθογωνίου τετραγώνου.[61]

1. εμπορικός πυρήνας & κατοικίες
2. εκπαιδευτικές & αθλητικές χρήσεις
3. εκπαιδευτικές & θρησκευτικές χρήσεις
4. κοινωφελείς & δημόσιες χρήσεις
5., 6. δημόσιες χρήσεις
7. χώροι πρασίνου και αναψυχής

Εικ. 53: Τμήμα νέου σχεδίου Αθηνών, 1924
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 70

Όσον αφορά στις χρήσεις (εικ. 53) ο εμπορικός πυρήνας της Ν. Σμύρνης (Νο 1) τοποθετήθηκε κεντρικά της σύνθεσης, περιβαλλόταν νότια και ανατολικά από κεντρικές αρτηρίες κάθετες μεταξύ τους και περιλαμβάνε καταστήματα και γραφεία στο ισόγειο και κατοικία στον πρώτο όροφο. Εκεί δημιουργήθηκε και η πλατεία αγοράς, που αποτελεί σήμερα την κεντρική πλατεία της Ν. Σμύρνης. Νότια βρισκόταν ο εκπαιδευτικός και αθλητικός τομέας της περιοχής (Νο 2), που περιλάμβανε υποδοχές για σχολείο, βιβλιοθήκη, κήπους, γυμναστήρια κ.ά. Η περιοχή στο Νο 3 του διαγράμματος προοριζόταν για τη δημιουργία γραφείων, δημοτικού σχολείου και την ανοικοδόμηση της εκκλησίας της Αγ. Φωτεινής. Ανατολικά (Νο 4) σε υψόμετρο 80 μέτρων προβλεπόταν η ανέγερση ορφανοτροφείου, νοσοκομείου και δεξαμενής και η δημιουργία χώρων πρασίνου. Στα Νο5 και Νο6, που βρίσκονταν σε κοντινές αποστάσεις σχεδιάστηκαν τα κτίρια του ταχυδρομείου και της αστυνομία αντίστοιχα.

Τέλος, στο μεγαλύτερο τμήμα του σχεδίου (Νο 7) κοντά στις εμπορικές χρήσεις, περιτριγυρισμένο από μεγάλα ορθοκανονικά οικοδομικά τετράγωνα κατοικιών, τοποθέτησαν το δημόσιο άλσος με χώρους πρασίνου σε συνδυασμό με χώρους αναψυχής.[62]

60. Γιαννακόπουλος Γ., 2010
61, 62. Παραλίκης Σ., 2006

Στην εικόνα 54 αποτυπώνονται οι χρήσεις γης, με βάση το προτεινόμενο σχέδιο πόλεως. Σύμφωνα με αυτό ο δομημένος χώρος αποτελούσε ένα ποσοστό 53%, οι δρόμοι και οι πλατείες το 35%, ενώ το υπόλοιπο 12% καταλαμβανόταν από χρήσεις ελεύθερων και δημόσιων χώρων. Οι περισσότεροι δρόμοι ήταν οριζόντιοι και κάθετοι, με κλίση 4-5%, δημιουργώντας ένα ιπποδάμειο σύστημα όχι πολύ ξεκάθαρο, καθώς παρατηρούνται και κάποιοι τεθλασμένοι άξονες κυκλοφορίας, που σπάνε την ορθοκανονικότητα των οικοδομικών τετραγώνων (εικ. 55). Προβλέπονταν εννιά διαφορετικοί τύποι δρόμων, που περιλάμβαναν πρασιές και δενδροφυτεύσεις, θέλοντας η περιοχή να ανταποκριθεί στην εικόνα της κηπούπολης, που προσπαθούσε να δημιουργήσει.

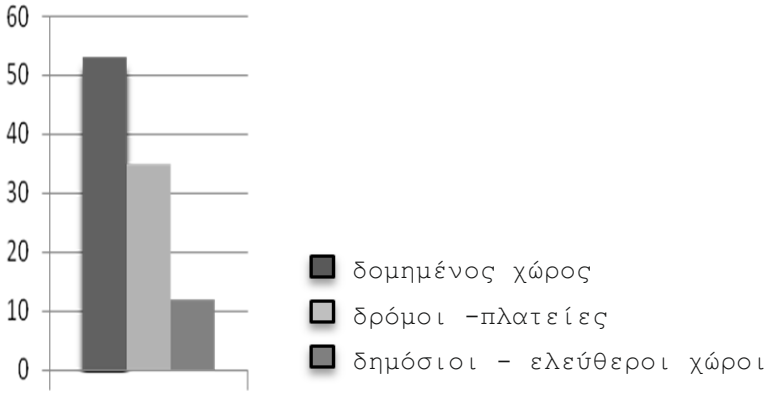

Εικ. 54: Κατανομή χρήσεων γης Α' απαλλοτρίωσης
Παραλίκης, 2006, 205

Το ελάχιστο πλάτος ήταν τα 9 μ. με την πιο απλή οργάνωση 5 μ. καθαρό πλάτος και από 2 μ. τα πεζοδρόμια εκατέρωθεν χωρίς πρασιές (εικ. 56α). Το μέγιστο πλάτος έφτανε στα 48 μ. και περιλάμβανε διπλή λωρίδα κυκλοφορίας και δύο σειρές δέντρων στα πεζοδρόμια με καθαρό πλάτος δρόμου τα 6,4 μ.[63] (εικ. 56β).

Εικ. 56α: Ενδεικτική εγκάρσια τομή δρόμου
Παραλίκης, 2006, 206

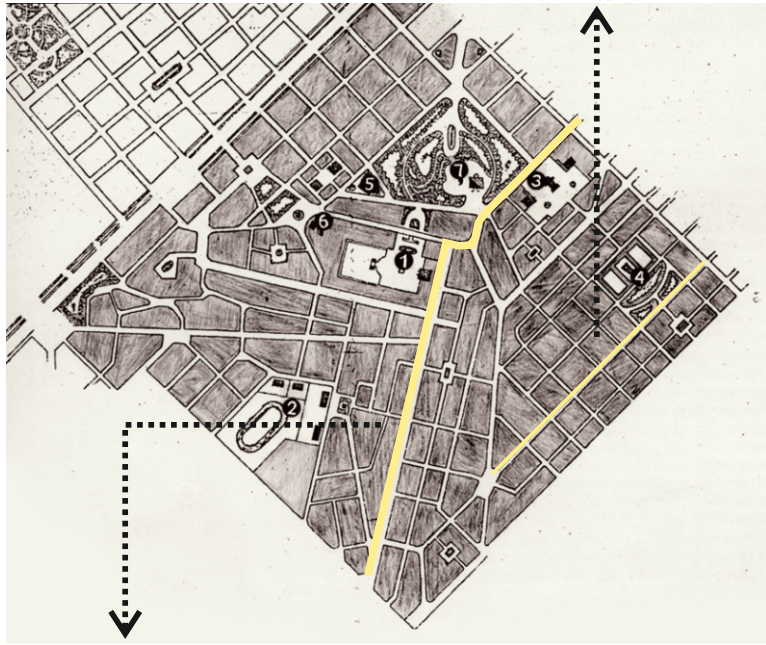

Εικ. 55: Επεξεργασμένος χάρτης της Ν. Σμύρνης
Παραλίκης, 2006, 206

Εικ. 56β: Ενδεικτική εγκάρσια τομή δρόμου. Σημερινή Λεωφόρος Ε. Βενιζέλου
Παραλίκης, 2006, 206

63. Παραλίκης Σ., 2010

Το ρυμοτομικό σχέδιο εγκρίθηκε τον Οκτώβριο του 1926[64] (εικ. 57). Παρατηρούμε ότι χωρίστηκε σε 59 ενότητες, οι οποίες περιλάμβαναν από 1 εώς 10 οικοδομικά τετράγωνα η καθεμία. Με βάση τις οικοδομικές διατάξεις ορίστηκαν οι ρυμοτομικές και οικοδομικές γραμμές και συνεπώς οι θέσεις των προσόψεων των κτισμάτων. Επιπλέον, ορίστηκαν οι θέσεις των οικοδομημάτων μέσα στα οικόπεδα και συνεπώς ο τύπος του οικοδομικού συστήματος (ανοιχτό ή συνεχές). Στο συνεχές οι όψεις των κτισμάτων προς την πλευρά του δρόμου βρίσκονταν η μία δίπλα στην άλλη και δημιουργούσαν μια νοητή συνέχεια με τη δημιουργία ελεύθερων χώρων στο εσωτερικό του τετραγώνου. Τα κτίρια που ανήκαν στο συνεχές σύστημα είχαν μέγιστο αριθμό ορόφων τους τρεις.

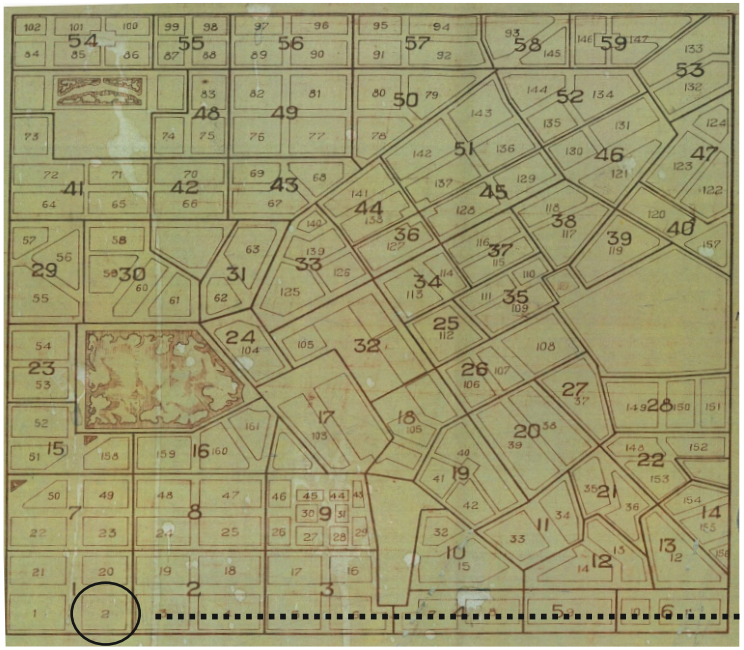

Εικ. 57: Επεξεργασμένο ρυμοτομικό σχέδιο του 1926
Τεχνική Υπηρεσία Δήμου Ν. Σμύρνης

Γενικότερα, οι προσφυγικές κατοικίες είχαν μέγιστο ύψος ίσο με το πλάτος των δρόμων στους οποίους βρίσκονταν (χωρίς τις πρασιές) και δεν ξεπερνούσε τα 18 μ., ενώ για το εμπορικό τμήμα τα 20 μ. (τουλάχιστον διώροφα κτίρια με δυνατότητα υπογείου για εμπορική χρήση). Τα κτίρια με πρασιά υποχρεώνονταν να είναι φυτεμένα. Σε δρόμους με κυμαινόμενο πλάτος λαμβανόταν υπ΄ όψιν ο μέσος όρος του πλάτους του δρόμου. Σε δρόμους κάτω των 12 μ. υπήρχε η δυνατότητα να κτιστεί οικοδομή ύψους 12 μ. Κάθε οικοδόμημα έπρεπε υποχρεωτικά να διαθέτει ιδιωτικό υπαίθριο χώρο. Μεταξύ των κατευθύνσεων του όριζε πως απαγορευόταν η διαίρεση των οικοπέδων σε μικρότερα, ενώ επιτρεπόταν η συνένωση με ελάχιστη πρόσοψη τα 6 μ. Επίσης ορίζονταν τα ελάχιστα ελεύθερα ύψη. Στα υπόγεια ήταν τα 2,4 μ., στα ισόγεια τα 3,3 μ., στους α΄ ορόφους τα 3 μ., στους β΄ και γ΄ τα 2,7 και στα ισόγεια καταστημάτων τα 4,8 μ.[65].

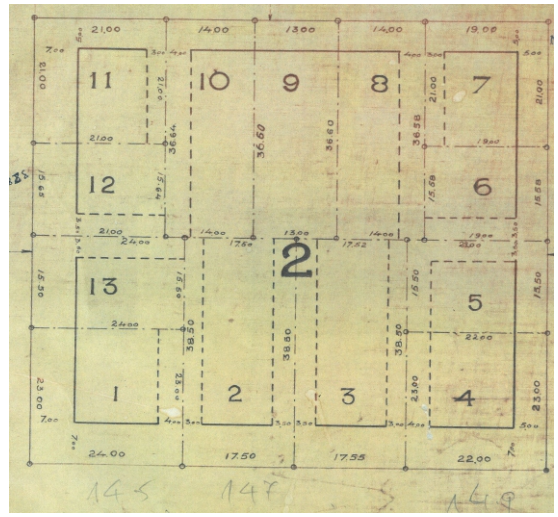

Εικ. 58: Ο.Τ. 2
Τεχνική Υπηρεσία Δήμου Ν. Σμύρνης

Το οικοδομικό τετράγωνο 2 (εικ. 58) αποτελεί ένα ενδεικτικό οικοδομικό τετράγωνο με 13 οικόπεδα ορθογωνίου σχήματος. Οι πρασιές είναι 5 ή 7 μέτρα, το βάθος των οικοπέδων κυμαίνεται μεταξύ 11 και 31,6 μέτρων και το πρόσωπο μεταξύ 10 και 16 μέτρων με μέσο πρόσωπο τα 14 μέτρα. Οι μικρότερες διαστάσεις των 8 μικρότερων οικοπέδων κυμαίνονται μεταξύ 11 και 16 μέτρων και στα μεγαλύτερα οικόπεδα μεταξύ 10 και 31,6 μέτρα αντίστοιχα. Στο ρυμοτομικό σχέδιο του 1926 (εικ. 58) παρατηρούμε τα οικοδομικά τετράγωνα της α΄ απαλλοτρίωσης. Στο νούμερο 1 του ρυμοτομικού σχεδίου περιλαμβάνονται 4 τυπικά οικοδομικά τετράγωνα [21, 20, 1 και 2 (εικ. 42)].Το εμβαδό των οικοπέδων κυμαίνεται από 168 (οικόπεδο 5) μέχρι 411 τ.μ. (οικόπεδο 9).

64. Παραλίκης Σ., 2006
65. Γιαννακόπουλος Γ., 2010

Το σχέδιο Καλλιγά ανακλήθηκε το 1926 κυρίως λόγω αντιδράσεων ιδιοκτητών γης της περιοχής και τα αρχικά ιδεατά σχέδια τροποποιήθηκαν. Παρ' όλα αυτά η κεντρική ιδέα της πόλης και τα περισσότερα στοιχεία παρέμειναν και εφαρμόστηκαν στο σχεδιασμό της με ορισμένες παραλλαγές, όπως η μείωση του μεγέθους των οικοπέδων στα 250-400 τ.μ. εξακολουθώντας να είναι μεγαλύτερο από τους υπόλοιπους προσφυγικούς οικισμούς.[66]

Η δεύτερη απαλλοτρίωση εγκρίθηκε το 1935 και περιλάμβανε την περιοχή που οριζόταν βόρεια από την οδό Αιγαίου, νότια από το Φάληρο, ανατολικά από την οδό Ε. Πόντου και δυτικά από τη Λ. Συγγρού[67] (εικ. 59). Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της δεύτερης απαλλοτρίωσης διέφεραν από εκείνα της πρώτης. Δεν υπήρχαν άλλοι ελεύθεροι χώροι πέραν των δρόμων και το μέγεθος των οικοπέδων ήταν ακόμα μικρότερο (120-160 τ.μ.).[68] Αίτιο αυτής της κίνησης ήταν η αυξημένη ζήτηση και μη επάρκεια των ήδη υπαρχόντων οικοπέδων της Α' απαλλοτρίωσης. Ο Π. Καλλιγάς έπειτα από παράκληση της Κρατικής Επιτροπής βοήθησε σε αυτή τη νέα εξέλιξη των γεγονότων. Αυτή τη φορά ζητήθηκε από τους οικιστές να δοθούν στοιχεία όσον αφορά στο μέγεθος και τον τύπο κατοικίας, που επιθυμούσαν, προκειμένου να χωριστούν εκ νέου τα οικόπεδα στα υπάρχοντα οικοδομικά τετράγωνα και να εκτιμηθεί όσο γίνεται ο ακριβής αριθμός των οικοπέδων.[69] Τα οικόπεδα από τις απαλλοτριώσεις ανέρχονταν σε 4.662 και χωρίστηκαν σε τρεις ζώνες-κατηγορίες οικοπέδων την Α', Β' και Γ', με τρεις υποκατηγορίες η καθεμία (Α1, Α2, Α3 κ.λ.π.) και διαφορετική αξία σε καθεμία από αυτές. Τα οικόπεδα δόθηκαν με κλήρο στους δικαιούχους σε τρεις φάσεις την περίοδο 1925-27 με τελευταία 208 οικόπεδα, που προορίζονταν για εμπορικά καταστήματα με κατοικία στον πρώτο όροφο την περίοδο 1926-1927. Μερικά δόθηκαν και σε άπορους πρόσφυγες, τα οποία αργότερα πουλήθηκαν, καθώς οι ίδιοι δε διέθεταν τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους για να προχωρήσουν στην ανοικοδόμησή τους. Η αξία των οικοπέδων κυμαινόταν ανάλογα με την περιοχή στην οποία βρίσκονταν με πιο ακριβά τα οικόπεδα της Α' ζώνης. Οι κατοικίες, που χτίστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του '30 και ιδιαίτερα στην Α' ζώνη ήταν πιο προσεγμένες από τις πρώτες κατοικίες με μεγάλη αρχιτεκτονική αξία, χωρίς να σώζεται σχεδόν τίποτα από αυτά σήμερα[70] (εικ. 60).

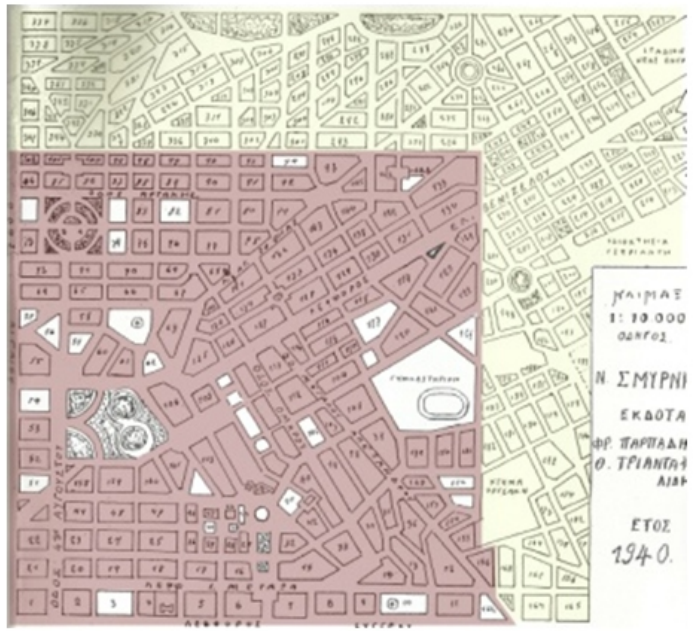

Εικ. 59: Σχέδιο 1940 Α' & Β' απαλλοτρίωσης. Οικοδόμηση την περίοδο 1926-1930
Παραλίκης Σ., 2006, 304

Εικ. 60: Ο οικισμός το 1927
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 73

66. Γιαννακόπουλος Γ., 2010
67. Χατζατουριάν Β., 1999
68. Καυκουλά Κ., 1990
69. Παραλίκης Σ., 2006
70. Χατζατουριάν Β., 1999

5.2.3. Προσπάθειες για συστηματική ανοικοδόμηση _ Τυπολογίες κατοικιών

Το κτίσιμο της πρώτης κατοικίας πραγματοποιήθηκε το 1926.[71] Αργότερα με πρωτοβουλία της Τοποτηρητείας έγινε η πρώτη προσπάθεια οργανωμένης ανοικοδόμησης και το 1927 ο Σύνδεσμος Οικιστών Ν. Σμύρνης υπέβαλλε τη δεύτερη αίτηση από μία ανώνυμη κατασκευαστική εταιρεία. Και οι δύο προτάσεις απέτυχαν και δεν ευδοκίμησαν κυρίως λόγω της έλλειψης κρατικής εγγύησης, καθώς και των αντιδράσεων μερίδας οικιστών, που επιθυμούσαν ιδιωτική ανοικοδόμηση.[72] Με ιδιωτική πρωτοβουλία λοιπόν συνεχίστηκε η ανέγερση κατοικιών κυρίως μονώροφων (εικ. 61), ενώ η συστηματική ανοικοδόμηση ξεκίνησε μετά το 1930 (εικ. 62). Η διάνοιξη των θεμελίων πραγματοποιήθηκε το 1929 (εικ. 63).

Η τρίτη προσπάθεια μαζικής ανοικοδόμησης ήταν η πιο ενδιαφέρουσα. Το Δεκέμβριο του 1930 υπογράφηκε σύμβαση και η ανοικοδόμηση ανατέθηκε στη γαλλική εταιρία Societe Immobiliere du Boulevard Haussmann, η οποία παρέθεσε 34 διαφορετικούς τύπους κατοικιών, 21 για μονώροφα και 15 για διώροφα κτίσματα (εμβαδού 160-200 τ.μ.), από τους οποίους μπορούσαν οι ίδιοι οι πρόσφυγες να επιλέξουν την κατοικία τους.[73] Το ελεύθερο ύψος του ορόφου ορίστηκε στα 3,5 μ. οι οικοδομές προβλέπονταν λιτές, νεοκλασικού τύπου, χωρίς ιδιαίτερα διακοσμητικά στοιχεία. Ήταν λιθόκτιστα κτίρια, με πατώματα από πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος, άμμο λατομείου για τα επιχρίσματα, ξύλινα κουφώματα και ξύλινη στέγη με κεραμίδια ή δώμα από σκυρόδεμα. Τα εσωτερικά κλιμακοστάσια ήταν από ξύλο, τα εξωτερικά από μωσαϊκό, όλα με υλικά πολύ καλής ποιότητας.[74]

Εικ. 61: Ο συνοικισμός της Ν. Σμύρνης το 1929
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 74

Εικ. 62: Θεμελίωση οικίας το 1931
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 72

Εικ. 63: Διάνοιξη θεμελίων το 1929
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 72

71. Γιαννακόπουλος Γ., 2010 & Γκιζελή Β., 1984
72. Παραλίκης Σ., 2006
73. Γιαννακόπουλος Γ., 2010
74. Καυκουλά Κ., 1990

Στις εικόνες 64 - 68 παρατηρούμε δύο χαρακτηριστικούς τύπους κατοικιών την ακριβότερη και μία από τις πιο φθηνές αντίστοιχα. Η πρώτη είναι μία διώροφη διπλοκατοικία, που περιλαμβάνει στο ισόγειο προθάλαμος, σαλόνι, τραπεζαρία, μαγειρείο και κελάρι, λουτρό, δωμάτιο υπηρεσίας και 3 υπνοδωμάτια. Στον 1ο όροφο περιλαμβάνει επιπλέον γραφείο με εξώστη. Στο δεύτερο παράδειγμα απεικονίζεται μία μονώροφη κατοικία, που αποτελείται από προθάλαμο, ένα ενιαίο χώρο, που περιλαμβάνει σαλόνι και τραπεζαρία, λουτρό, μαγειρείο και υπνοδωμάτιο.

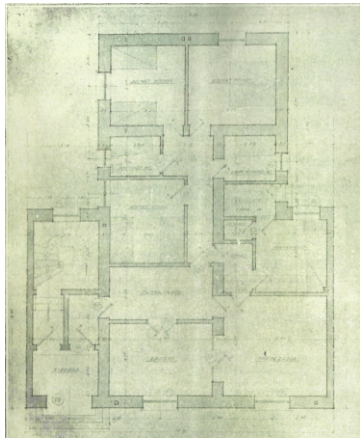

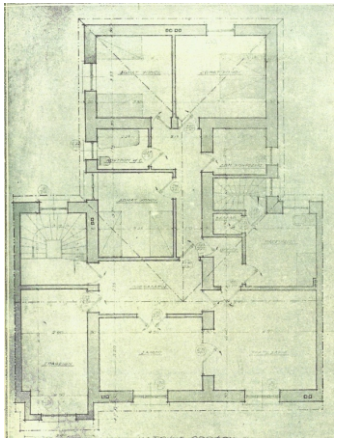

Εικ. 64-65: Κάτοψη ισογείου και ορόφου διπλοκατοικίας
Παραλίκης Σ., 2006, 312

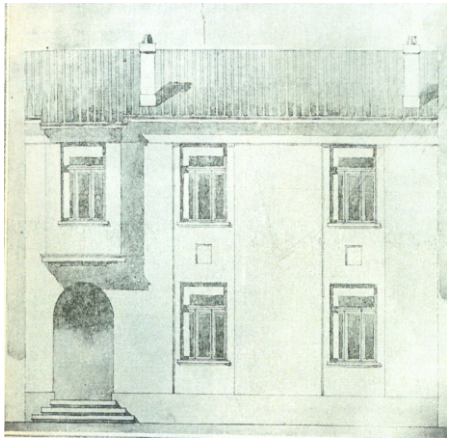

Εικ. 66: Πρόσοψη διπλοκατοικίας
Παραλίκης Σ., 2006, 311

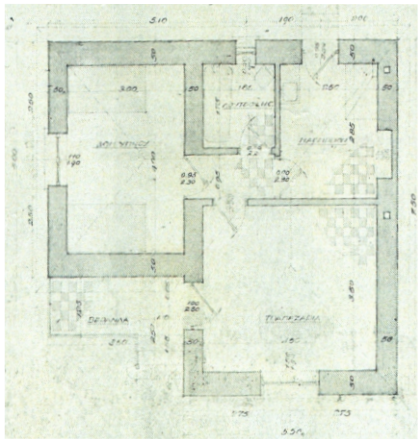

Εικ. 67, 68: Κάτοψη και προοπτική απεικόνιση μονώροφης κατοικίας
Παραλίκης Σ., 2006, 328

Η οργανωμένη και μαζική κατασκευή για ακόμη μια φορά δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, καθώς η γαλλική εταιρεία καταγγέλθηκε για καθυστέρηση (1930-1932) και η ανοικοδόμηση ανατέθηκε και πάλι σε ιδιώτες. Παρ΄ όλα αυτά οι τύποι των κατοικιών που κατασκευάστηκαν τελικά έμοιαζαν με τα σχέδια εκείνων της γαλλικής εταιρείας, ειδικά των μονώροφων κτισμάτων. Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με την υποχρεωτική διατήρηση των παραχωρητηρίων των οικοπέδων που τους δίνονταν για πέντε χρόνια και ο αποκλεισμός της μεταβίβασής τους στους γηγενείς μέχρι το 1934 βοήθησαν στη διατήρηση του προσφυγικού χαρακτήρα της Ν. Σμύρνης.[75] Σημαντικό ρόλο στην εγκατάλειψη κάθε προσπάθειας μαζικής κατασκευής προσφυγικών κατοικιών έπαιξε η Γενική Οργάνωση Ν. Σμύρνη, οικιστική οργάνωση που ιδρύθηκε στις αρχές του 1931 με πρόεδρο και γραμματέα κύριους συντελεστές της ιδιωτικής ανοικοδόμησης.[76]

75. Παραλίκης Σ., 2006
76. Γιαννακόπουλος Γ., 2010

4.2.4. Έργα υποδομής _ Πολεοδομική εξέλιξη μέχρι σήμερα

Οι κυριότεροι δημόσιοι χώροι πρασίνου ήταν το άλσος, το οποίο παραδόθηκε στους κατοίκους το 1928 και παράλληλα αποτέλεσε χώρο συνάθροισης και συναναστροφής των προσφύγων,[77] και η κεντρική πλατεία σύμφωνα με την κ. Μαρουδή, πρόσφυγα του '22. Το 1924 δενδροφυτεύτηκε το άλσος, ενώ η κεντρική πλατεία αρκετά αργότερα, καθώς μέχρι το 1945 ήταν αδιαμόρφωτη ακόμα με χώμα[78](εικ. 69). Το 1929 κτίστηκε η πρώτη ξύλινη εκκλησία (της Αγ. Φωτεινής) (εικ. 70) και λειτούργησε το πρώτο δημοτικό σχολείο σε μία αυτοσχέδια παράγκα.[79] Η ηλεκτροδότηση ξεκίνησε το 1929 με έξοδα των οικιστών. Το 1929 η Ν. Σμύρνη συνδέθηκε λεωφορειακά με την Αθήνα.[80]

Εικ. 69: Η κεντρική πλατεία το 1957
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 208

Εικ. 71: Τα εγκαίνια ύδρευσης της πόλης
Γιαννακόπουλος Γ., 98

Εικ. 72: Αεροφωτογραφία του 1938
Γιαννακόπουλος Γ., 94

Εικ. 70: Ξύλινο παράπηγμα Αγ. Φωτεινής, 1929
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 136

Το 1930 επιλύθηκε το συγκοινωνιακό πρόβλημα. Το 1929-30 χαράχτηκαν οι δρόμοι του συνοικισμού και την ίδια περίοδο άρχισε η κατασκευή του δικτύου ύδρευσης, (καθώς μέχρι τότε η υδροδότηση γινόταν με πηγάδια και φρεάτια) που ολοκληρώθηκε το 1936.[81] Το 1930 ιδρύθηκε η λέσχη Νέας Σμύρνης, που το 1938 ονομάστηκε Εστία και το 1932 κτίστηκε ορφανοτροφείο και λειτουργούσε στον ίδιο χώρο μέχρι το 1988. Στα τέλη του 1930 δημιουργήθηκε το Β' Δημοτικό και το 1930 ξεκίνησαν να κτίζονται ιδιωτικά. Το 1933 λειτούργησε τριτάξιο γυμνάσιο, ως παράρτημα της Καλλιθέας και το 1935 δημιουργήθηκε εξατάξιο γυμνάσιο.[82] Το 1937 έγιναν τα εγκαίνια της ύδρευσης της πόλης[83] (εικ. 71,72).

77. Χατζατουριάν Β., 1999
78. Παραλίκης Σ., 2006
79. Γιαννακόπουλος Γ., 2010 & Παραλίκης Σ., 2006
80. Χατζατουριάν Β., 1999
81. Γιαννακόπουλος Γ., 2010
82. Παραλίκης Σ., 2006
83. Χατζατουριάν Β., 1999

Στο διάγραμμα της εικόνας 73 αποτυπώνεται η οικοδομική εξέλιξη του συνοικισμού την περίοδο 1931-1934 και 1939-1940. Για τη διετία 1935-36 γνωρίζουμε μόνο το συνολικό αριθμό των κτισμάτων, που οικοδομήθηκαν, (937) και ακολουθεί η περίοδος 31-32 με 502, ενώ για τη διετία 1937-38 δεν υπάρχουν στοιχεία. Παρατηρούμε ότι τα έτη 1939-40 οι κατοικίες στην πλειονότητά τους ήταν μονώροφες, μικρότερου μεγέθους. Μετά την έναρξή του πολέμου σταμάτησε κάθε διαδικασία ανοικοδόμησης νέων κτιρίων.[84]

Τη δεκαετία του '50 τα δεδομένα άλλάξαν με το μεγάλο κύμα εσωτερικής μετανάστευσης και την αστυφυλία. Εκείνη την περίοδο κατασκευάστηκαν στη Ν. Σμύρνη οι πρώτες πολυκατοικίες (εικ. 74) προκειμένου να καλυφθούν οι νέες επιτακτικές ανάγκες της εποχής και ο χαρακτήρας γειτονιάς της περιοχής άρχισε να εξασθενεί. Άμεση συνέπεια της έντονης πληθυσμιακής αύξησης ήταν η επέκταση της πόλης κυρίως νότια και ανατολικά. Μέχρι το 1960 έφτασε στα όρια που καταλαμβάνει μέχρι σήμερα. Τη δεκαετία του '60 η εικόνα της πόλης άλλαξε με την κατάτμηση των οικοπέδων σε μικρότερα, τη μείωση των χώρων πρασίνου, την αύξηση των συντελεστών δόμησης και την εντατική ανοικοδόμηση. Στο σχέδιο πόλεως εντάχθηκαν νέες περιοχές και μειώθηκε το ποσοστό των ακάλυπτων χώρων με παράλληλη αύξηση του συντελεστή δόμησης, που οδήγησε στη δημιουργία πυκνοδομημένων χώρων. Το 1965 καταργήθηκε ο συντελεστής δόμησης και αυξήθηκε το ύψος των κτιρίων, σύμφωνα με το πλάτος των διερχόμενων οδών. Το 1969 οι τομείς της πόλης περιορίστηκαν σε 3 και αργότερα σε 2. Τα ύψη των κτιρίων αυξήθηκαν σε σχέση με τα παλαιότερα χρόνια. Αρκετά χρόνια μετά τη δεκαετία του ΄80 με το νέο Γ.Ο.Κ. τα ύψη των κτιρίων αυξήθηκαν μέχρι τα 32 μέτρα και συνεπώς ξεκίνησε η ανέγερση πολυκατοικιών. Το 1988 με διάταγμα το κράτος μείωσε υψηλούς συντελεστές και τα ύψη των κτιρίων στα 25 μ. Όσον αφορά στα έργα αποχέτευσης, ύδρευσης, ασφαλτόστρωσης και ηλεκτροφωτισμού τη δεκαετία του ΄60 δεν είχαν ολοκληρωθεί και αποτέλεσαν ζητήματα που απασχόλησαν τη Ν. Σμύρνη για πολλές δεκαετίες. Το δίκτυο αποχέτευσης ολοκληρώθηκε το 1981-82. Στα τέλη του 1960 έγιναν τροποποιήσεις του σχεδίου πόλεως και μελέτες για την κάλυψη των ρεμάτων και τη δημιουργία νέων δρόμων.[85]

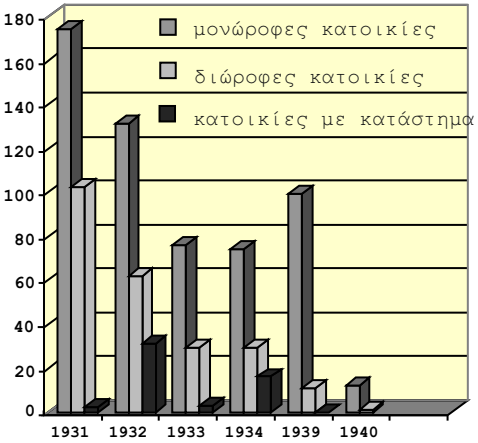

Εικ. 73: Οικοδομική εξέλιξη 1931-40
Παραλίκης Σ., 2006, 251

Εικ. 74: Οι πρώτες πολυκατοικίες τη δεκαετία του ΄50
Γιαννακόπουλος Γ., 2010, 209

84. Παραλίκης Σ., 2006
85. Γιαννακόπουλος Γ., 2010

4.2.5. Τα ίχνη των προσφυγικών στη σύγχρονη εποχή

Σήμερα η Ν. Σμύρνη αποτελεί κεντρική συνοικία της Αθήνας με ιδιαίτερο χαρακτήρα και συνορεύει βόρεια με τους δήμους Δάφνης και Αθηναίων, νότια με το δήμο Παλαιού Φαλήρου, ανατολικά με τον Άγιο Δημήτριο και δυτικά με το δήμο Καλλιθέας. (εικ. 75)

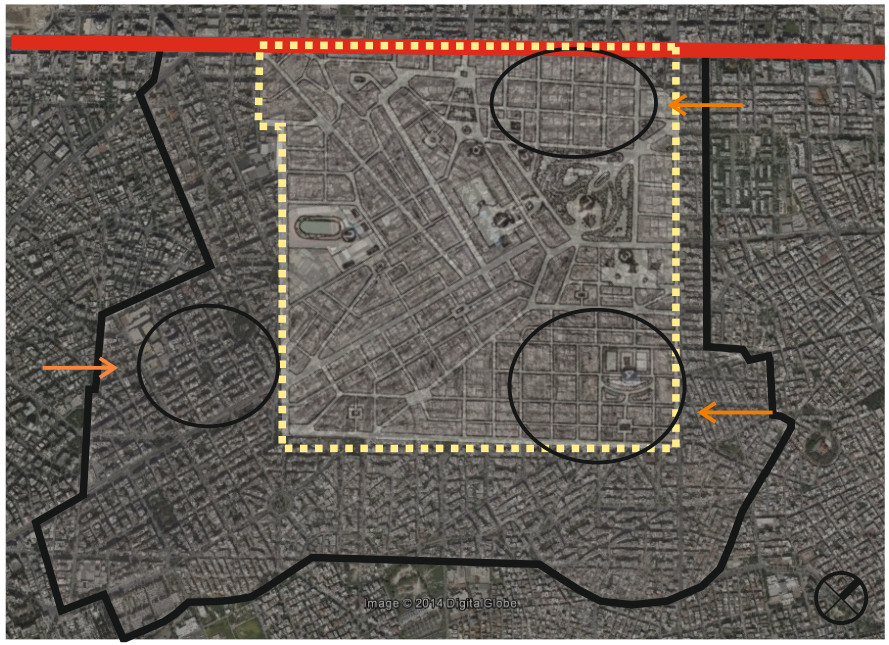

Εικ. 75: Σύγχρονος χάρτης της Ν. Σμύρνης
http://www.bingmaps.com

Εικ. 76: Σύγχρονη τρισδιάστατη απεικόνιση της Ν. Σμύρνης
http://www.bingmaps.com

Στο διάγραμμα παρουσιάζονται τα σημερινά όρια του δήμου, τα οποία παραμένουν αναλλοίωτα από το 1960. Παρατηρούμε ότι οι χαράξεις και το οδικό δίκτυο έχουν παραμείνει αμετάβλητα με βάση το σχέδιο Καλλιγά. Με βέλη συμβολίζονται οι περιοχές της Ν. Σμύρνης οι οποίες αποδίδουν καλύτερα τη λογική του ιπποδάμειου συστήματος με καθαρούς οριζόντιους και κάθετους δρόμους και τέλεια ορθογώνια οικοδομικά τετράγωνα, υπενθυμίζοντας την ύπαρξη οργανωμένου συστήματος πολεοδομικής οργάνωσης και ορθώς εκπονημένου ρυμοτομικού σχεδίου. Παρατηρώντας τις υπόλοιπες γειτονικές περιοχές διαπιστώνουμε άναρχη δόμηση και σαφώς πιο πυκνοκατοικημένους χώρους συγκριτικά με τη Ν. Σμύρνη. Ακόμα και με την άνοδο των συντελεστών δόμησης των τελευταίων χρόνων η Ν. Σμύρνη χαρακτηρίζεται από μια πιο αραιή και οργανωμένη δόμηση (εικ. 76).

Στις μέρες μας, ορθώνονται πολυώροφα κτίσματα σε μία περιοχή, που άλλοτε αποτελούνταν μόνο από μονώροφες και διώροφες κατοικίες. Τα περισσότερα κτίρια της προσφυγικής εποχής έχουν κατεδαφιστεί και στη θέση τους έχουν ανεγερθεί πολυκατοικίες (εικ. 77-80). Ελάχιστα σωζόμενα κτίρια έχουν απομείνει σε μεμονωμένα σημεία της πόλης (εικ. 81-85).[86]

Εικ. 82: Οδός Προύσσης 18

Εικ. 83: Οδός Κοραή 12

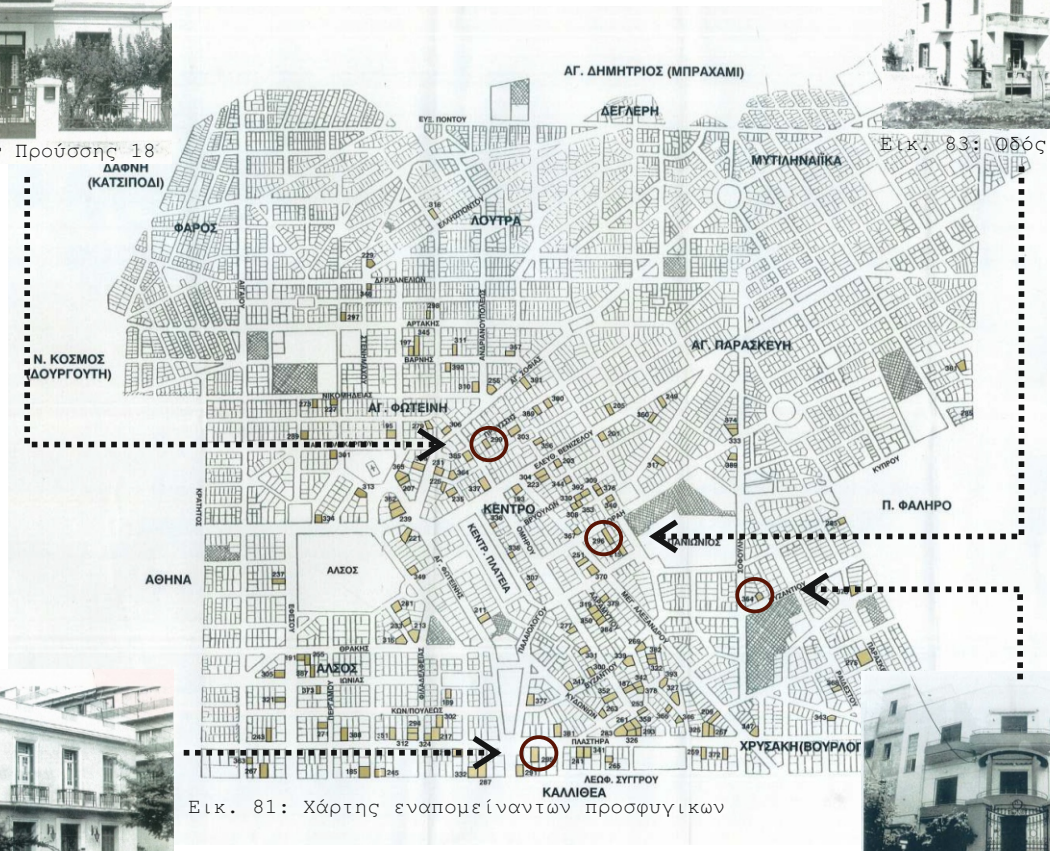

Εικ. 81: Χάρτης εναπομείναντων προσφυγικών

Εικ. 84: Οδός Πλαστήρα 60
Χατζατουριάν Β., 1999, 167

Εικ. 85: Οδός Βυζαντίου 19
Χατζατουριάν Β., 1999, 168

Εικ. 77: Οδός Ιωνίας 50
Χατζατουριάν Β., 1999, 137

Εικ. 78: Σύγχρονη όψη
Χατζατουριάν Β., 1999, 113

Εικ. 79: Σύγχρονη όψη
Χατζατουριάν Β., 1999, 137

Εικ. 80: Οδός Ελ. Βενιζέλου & Μ. Αλεξάνδρου, 1936
Χατζατουριάν Β., 1999, 113

86. Χατζατουριάν Β., 1999

Το 2006 ολοκληρώθηκαν οι διαδικασίες χαρακτηρισμού των τελευταίων 12 αξιόλογων νεοκλασικών κτιρίων, μεταξύ αυτών του Ιωσηφόγλειου ορφανοτροφείου και της βίλας Βερνίκου. Οι αθλητικές και εκπαιδευτικές χρήσεις του σχεδίου Καλλιγά συνεχίζουν να υπάρχουν στο ίδιο σημείο στις μέρες μας. Η εκκλησία της Αγ. Φωτεινής διατηρείται μέχρι σήμερα, όπως και το ορφανοτροφείο και τα κτίρια του ταχυδρομείου (εικ. 86, 87, 89, 90). Το άλσος, που αποτελούσε τον κύριο χώρο υπάρχει και αποτελεί το μεγαλύτερο πνεύμονα πρασίνου της περιοχής. Σε κοντινή απόσταση υπάρχει ακόμα η πλατεία αγοράς, που σήμερα αποτελεί την κεντρική πλατεία της Ν. Σμύρνης (εικ. 88).

Η Ν. Σμύρνη δεν αποτέλεσε ποτέ μια τυπική προσφυγούπολη. Η εικόνα της, κυρίως σε επίπεδο κατοικιών, έχει αλλοιωθεί με την πάροδο των χρόνων, αλλά η πολεοδομική της μορφή παραμένει αμετάβλητη διαχρονικά. Όσο και αν αυξήθηκαν οι συντελεστές δόμησης τα περασμένα χρόνια κατάφερε να διατηρήσει το χαρακτήρα της. Η Ν. Σμύρνη διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους οικισμούς, δεν παρουσιάζει μορφολογικές ομοιότητες ούτε σχετίζεται με τις έννοιες της τυποποίησης και της επανάληψης, που χαρακτήριζαν τους περισσότερους προσφυγικούς συνοικισμούς. Οι διαφορές απορρέουν κυρίως από την οικονομική επιφάνεια των προσφύγων, που διέμειναν στην περιοχή, καθώς αυτό τους βοήθησε να ανελιχθούν και να διαμορφώσουν το δικό τους

Εικ. 86: Ο υπό κατασκευή ναός
Γιαννακόπουλος Γ., 2006, 34

Εικ. 87: Σύγχρονη όψη του ναού
Γιαννακόπουλος Γ., 2006, 132

Εικ. 88: Σύγχρονη άποψη της κεντρικής πλατείας της Ν.Σμύρνης και των γύρω πολυκατοικιών
Γιαννακόπουλος Γ., 2006, 15

Εικ. 89: Ιωσηφόγλειο Ορφανοτροφείο το 1929
Γιαννακόπουλος Γ., 2006, 128

Εικ. 90: Σύγχρονη άποψη του Ορφανοτροφείου
Γιαννακόπουλος Γ., 2006, 129

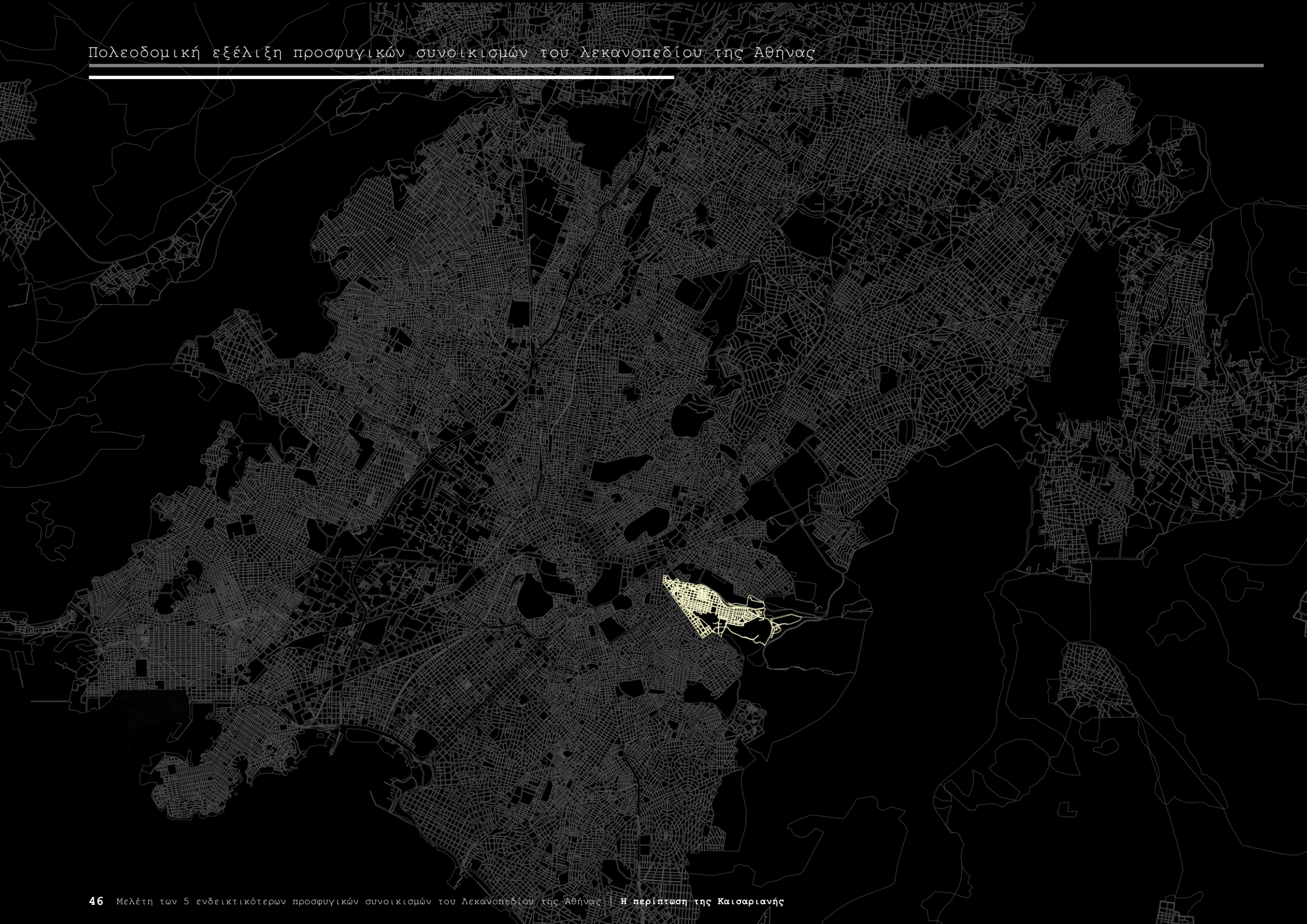

4.3. Η περίπτωση της Καισαριανής

4.3.1. Περιοχή εγκατάστασης _ Οι κατοικίες των προσφύγων

Η περιοχή ήταν βραχώδης, δασώδης και ερημική και τη διέρεε ο Ηριδανός ποταμός, που χυνόταν στον Ιλισσό (εικ. 91). Σύμφωνα με την απογραφή του 1920 ο πληθυσμός της ανερχόταν στα 11 άτομα, τα οποία ήταν κτηνοτρόφοι με προσωρινά καταλύματα και μόνο ένας ήταν μόνιμος κάτοικος της περιοχής. Στην περιοχή αυτή εγκαταστάθηκαν (σύμφωνα με κάποιες ανεπιβεβαίωτες μαρτυρίες) στα τέλη του 1922 οι πρόσφυγες σε σκηνές κοντά στο Νοσοκομείο "Συγγρού", που αποπερατώθηκε το 1909 (εικ. 92, 93).Για το λόγο αυτό η περιοχή ονομάστηκε αρχικά "Συνοικισμός Συγγρού".[87]

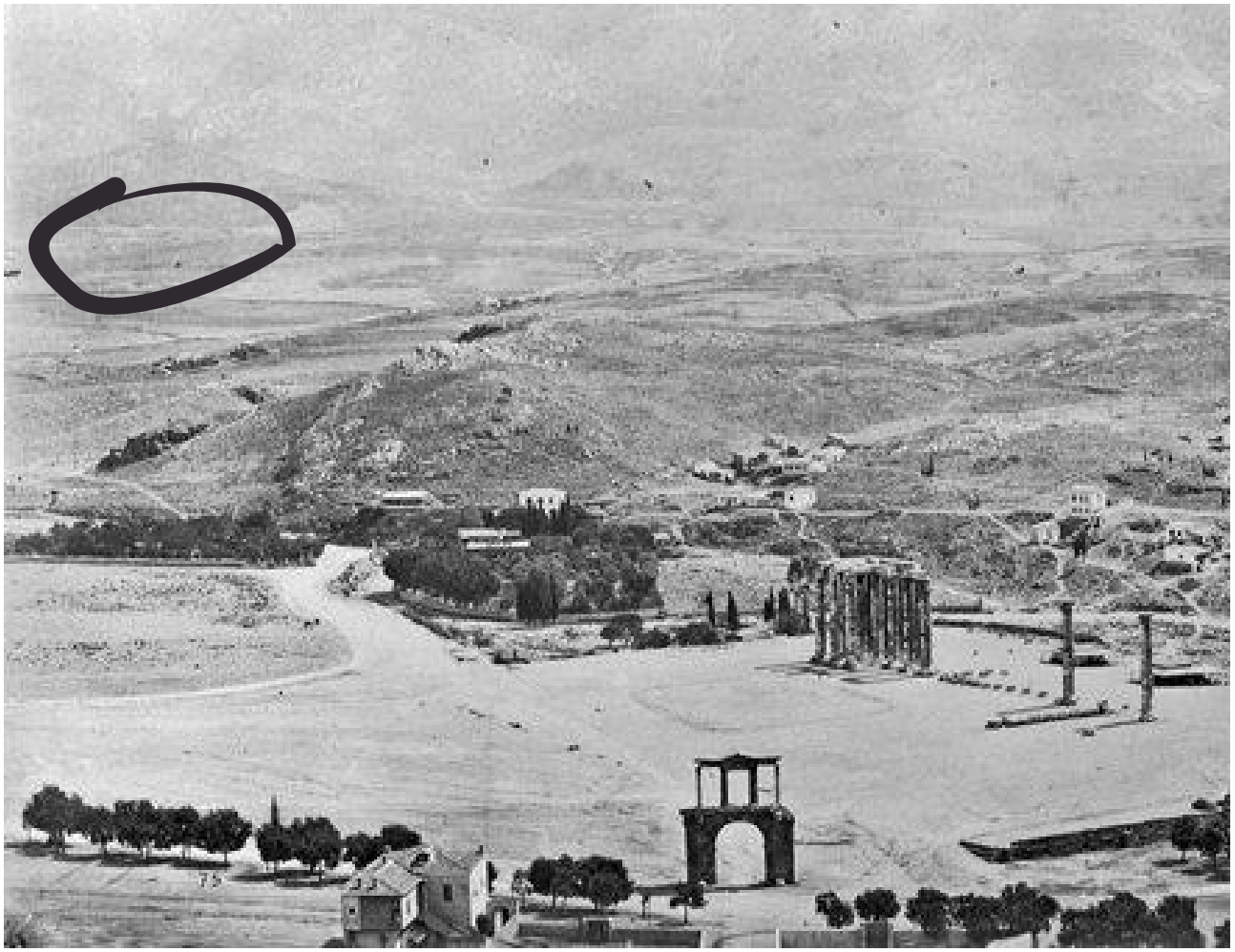

Εικ. 91: Μέσα 19ου αιώνα. Ο χώρος που δημιουργήθηκε ο προσφυγικός συνοικισμός της Καισαριανής
Ιστορικό αρχείο Δήμου Καισαριανής

Εικ. 92: Η προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων το 1922
http://portal.kessariani.gr

Εικ. 93: Η Καισαριανή το 1924
http://portal.kessariani.gr

87. http://portal.kessariani.gr

Στις αρχές του 1923 εγκαταστάθηκαν σταδιακά 8.000 περίπου πρόσφυγες κυρίως από τα παράλια της Ιωνίας της Μ. Ασίας. Το Μάιο του 1923 ξεκίνησαν οργανωμένες προσπάθειες αποκατάστασης των προσφύγων από το κράτος (Τ.Π.Π.). Το 1923-26 κατασκευάστηκαν 500 ξύλινα παραπήγματα και 1.000 πλινθόκτιστα δωμάτια, τα οποία αποτελούσαν το βασικό τρόπο κατασκευής των κατοικιών των προσφύγων (εικ. 94-97).

Εικ. 94: Ξύλινη παράγκα στην Καισαριανή. Από τα πρώτα κτίσματα που έγιναν πρόχειρα το 1923 από το ΤΠΠ.
Βλάχος Γ., 1978, 123

Εικ. 95: Ξύλινα παραπήγματα
Βλάχος Γ., 1978, 122

Στην περίπτωση της Καισαριανής είχαμε μία από τις χειρότερες προσφυγικές εγκαταστάσεις από άποψη βιωσιμότητας και οργάνωσης. Οι κακοφτιαγμένες παράγκες από το ΤΠΠ αποτελούσαν πρόχειρες κατασκευές, που δεν παρείχαν ούτε προστασία από τα καιρικά φαινόμενα στους πρόσφυγες. Το χειμώνα το βρόχινο νερό εισερχόταν στις παράγκες όσων βρίσκονταν στην πιο χαμηλή στάθμη. Το κράτος τους παραχωρούσε πισσόχαρτο το οποίο το κάρφωναν με πήχες, αλλά σκιζόταν με τον αέρα και το φαινόμενο εξακολουθούσε. Κάποιες άλλες παράγκες είχαν οικονομική άνεση και τοποθέτησαν κεραμίδια. Οι παράγκες σχημάτιζαν τετράγωνο και υπήρχαν πολύ στενές είσοδοι για το εσωτερικό του τετραγώνου, από όπου δε χωρούσαν οχήματα.[88]

Εικ. 96: Οι πρώτες κατοικίες πάνω από το ρέμα του Ηριδανού
Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010

Εικ. 97: Ξύλινα παραπήγματα
Βλάχος Γ., 1978, 123

88. http://portal.kessariani.gr

Στα τέλη του 1923 ιδρύθηκε η Ε.Α.Π. η οποία κατασκεύασε 350 κατοικίες 3 ή 4 διαφορετικών τύπων[89] και ο συνοικισμός άρχισε να επεκτείνεται προς τον Υμηττό με τη δημιουργία διώροφων κατοικιών κατά μήκος της κεντρικής λεωφόρου. Ο πληθυσμός της Καισαριανής στα τέλη της δεκαετίας του '20 ήταν 16.000 κάτοικοι. Οι κάτοικοι λόγω των άσχημων συνθηκών υγιεινής στο συνοικισμό, ζητούσαν την επέκταση αυτού στο τμήμα δεξιά της κεντρικής λεωφόρου μέχρι το Σκοπευτήριο. Κατόπιν αδράνειας του κράτους κατέλαβαν οι ίδιοι την περιοχή υποχρεώνοντας τελικά το κράτος να την απαλλοτριώσει. Δεν εκπονήθηκε όμως συνολικό ρυμοτομικό σχέδιο και έτσι επιτράπηκε η ανεξέλεγκτη οικιστική εξάπλωση του συνοικισμού.[90] Το 1937 εγκρίθηκε με Φ.Ε.Κ. το «Σχέδιο Ρυμοτομίας της Καισαριανής» με κανονισμούς για τα ελάχιστα όρια των διαστάσεων και του εμβαδού των οικοπέδων, που παραχωρήθηκαν στους πρόσφυγες.

Κάθε 10 ή 12 σπίτια αποτελούσαν ένα τετράγωνο. Στο κέντρο κάθε τετραγώνου, υπήρχε ένας υπαίθριος χώρος, όπου βρίσκονταν οι κοινόχρηστες τουαλέτες. Τα αποχωρητήρια ήταν ξύλινες παράγκες με ξύλινα πατώματα, όπου υπήρχαν ανοικτοί βόθροι, εστίες μόλυνσης για ολόκληρο το συνοικισμό.[91]

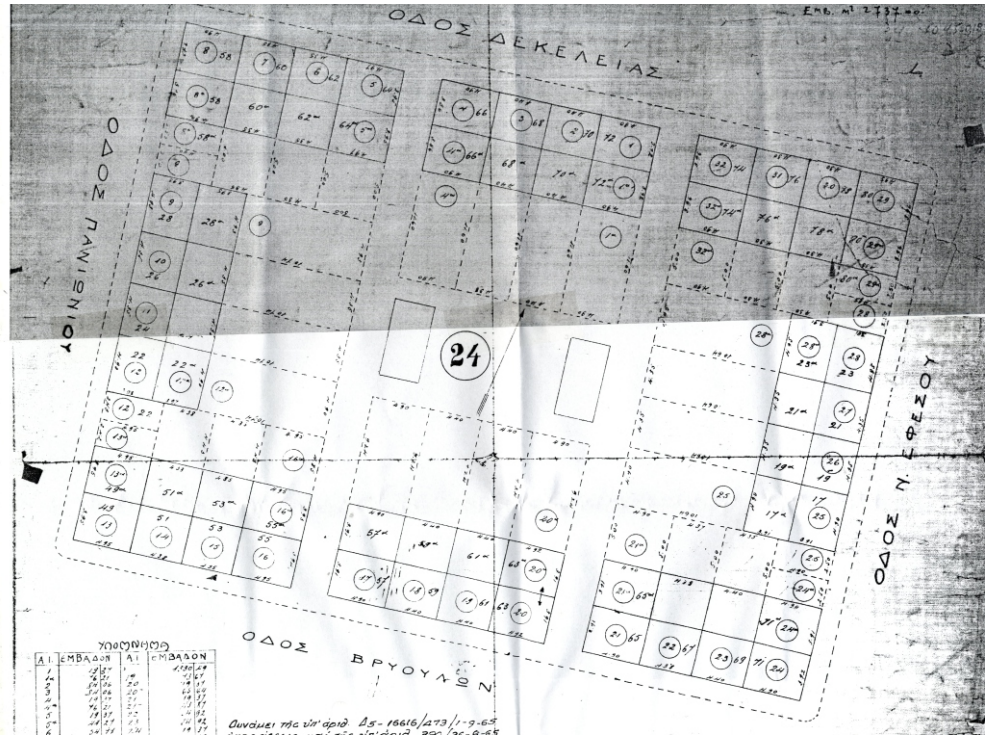

Εικ. 98: Ρυμοτομικό σχέδιο του οικοδομικού τετραγώνου 24 της Καισαριανής
Τεχνική Υπηρεσία Δήμου Καισαριανής

Η χάραξη των οικοδομικών τετραγώνων γινόταν σε ένα υποτυπώδες ιπποδάμειο σύστημα, με βάση το φυσικό ανάγλυφο της περιοχής. Στο παρακάτω ρυμοτομικό σχέδιο (εικ. 98) του 1928 παρουσιάζεται ένα ενδεικτικό οικοδομικό τετράγωνο, σχήματος ορθογωνίου, εμβαδού 2.737 τ.μ., που ορίζεται από τις οδούς Δεκελείας, Εφέσου, Πανιωνίου και Βρυούλων. Εντός του τετραγώνου υπάρχουν τέσσερις είσοδοι σε κάθε δρόμο πλάτους 3 μέτρων, δύο στην οδό Δεκελείας και άλλοι δύο στην οδό Βρυούλων αντιδιαμετρικά απέναντι αντίστοιχου πλάτους. Οι είσοδοι αυτοί-άξονες κυκλοφορίας χωρίζουν το οικοδομικό τετράγωνο σε 3 επιμέρους τμήματα. Το κεντρικό τμήμα αποτελείται από τα αποχωρητήρια και περιμετρικά αυτών διατάσσονται τα οικόπεδα. Οι πιο πλούσιοι διέμεναν πιο κοντά στις τουαλέτες και τους δίνονταν συνήθως πιο μεγάλα οικόπεδα. Οι αριθμοί σε κύκλο, που φαίνονται στο σχήμα συμβολίζουν ιδιοκτησίες, ενώ οι αριθμοί χωρίς κύκλο αποτελούν αριθμούς οδών.

Το βάθος των οικοπέδων κυμαίνεται μεταξύ 3,86 και 18,64 m. και το πρόσωπο (μόνο τα μικρά οικόπεδα διαθέτουν) μεταξύ 3,92 και 4,97 m. Οι διαστάσεις των μικρότερων οικοπέδων κυμαίνονται μεταξύ 3,86 και 8,91 m. και των μεγαλύτερων μεταξύ 4,35 και 18,64 m. Σύμφωνα με το σχέδιο το εμβαδό κυμαίνεται μεταξύ 19,37 τ.μ. (οικόπεδα 1,4,8,13,16,20,24,29,32) και 104,06 τ.μ. (οικόπεδο 9).

89. http://portal.kessariani.gr
90. Καπουράλου, 2009-2010
91. Στεφανοπούλου Μ. (επιμέλεια), 11 & 12 Απριλίου 1997

Στο ρυμοτομικό σχέδιο της εικόνας 99 παρατηρούμε μία διαφορετική διάταξη των κατοικιών. Ο κεντρικός πυρήνας του γειτονικού οικοδομικού τετραγώνου 27, που ορίζεται από τις οδούς Πανιωνίου, Ν. Εφέσσου και Ελευσίνος εξακολουθεί να είναι το σύνολο των αποχωρητηρίων και η χωροθέτηση των κατοικιών πραγματοποιείται γύρω από αυτά. Οι κατοικίες όμως σ' αυτό το οικοδομικό τετράγωνο διατάσσονται σε σχήμα Π με δύο εισόδους από την Οδό Ελευσίνος.

Το βάθος των οικοπέδων κυμαίνεται μεταξύ 3,81 και 18,23 m. και το πρόσωπο μεταξύ 3,5 και 7 m. Οι διαστάσεις των μικρότερων οικοπέδων κυμαίνονται μεταξύ 3,5 και 7 m. και των μεγαλύτερων μεταξύ 4,2 και 18,23 m. Σύμφωνα με το σχέδιο το εμβαδό κυμαίνεται μεταξύ 19,37 (οικόπεδα 1,5,9,20) και 78,07 m. (οικόπεδο 2) Στις εικόνες 100, 101 παρατηρούμε τις κατοικίες, που κατασκευάστηκαν από την Ε.Α.Π.

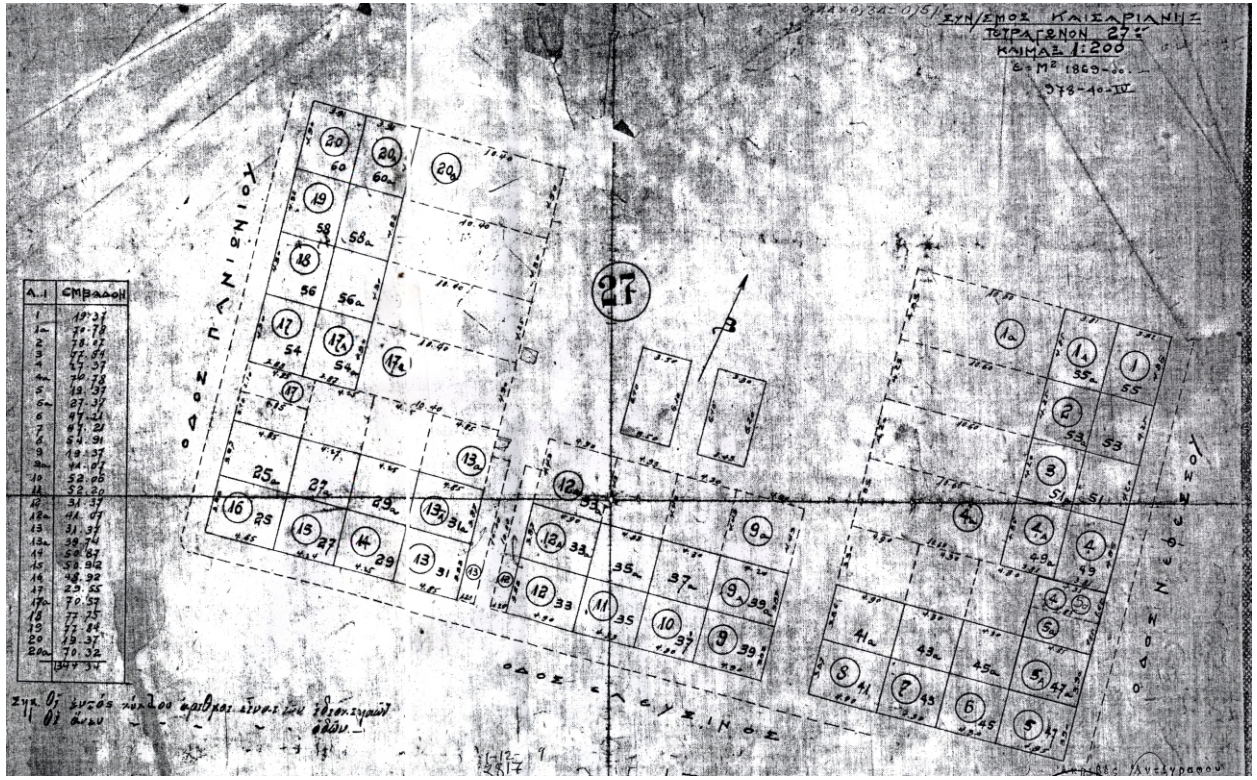

Εικ. 99: Ρυμοτομικό σχέδιο του οικοδομικού τετραγώνου 27 της Καισαριανής
Τεχνική Υπηρεσία Δήμου Καισαριανής

Εικ. 100: Κατοικίες κατασκευασμένες από την Ε.Α.Π.
Ιστορικό αρχείο Δήμου Καισαριανής

Εικ. 101: Κατοικίες κατασκευασμένες από την Ε.Α.Π.
Ιστορικό αρχείο Δήμου Καισαριανής

Στα τέλη του 1920 (1928) κτίστηκαν και οι πρώτες προσφυγικές πολυκατοικίες, διώροφες με παρόμοια διάταξη μέσα στο τετράγωνο. Σε κάθε οικογένεια αναλογούσε μια επιφάνεια 36 τ.μ. περίπου, η οποία οργανωνόταν σ' ένα διάδρομο εισόδου, ένα χώρο υγιεινής και δύο δωμάτια ίσου μεγέθους, από τα οποία το ένα χρησίμευε για κουζίνα. Αργότερα, κατασκευάστηκαν και τριώροφες πολυκατοικίες.

Η πολυκατοικία στις εικόνες 102,103 κτίστηκε το 1938 και περιλάμβανε 60 διαμερίσματα. Ο τύπος αυτός της πολυκατοικίας ήταν χαρακτηριστικός και εφαρμόστηκε αποκλειστικά την περίοδο 1936-39. Είχε σχήμα ανοικτού Π, του οποίου το εσωτερικό χρησιμοποιείτο σαν ελεύθερος χώρος. Τα εμφανή προεξέχοντα κλιμακοστάσια βρίσκονταν στην εσωτερική ή εξωτερική πλευρά του Π δεν είχαν το ίδιο ύψος και συνήθως είχαν αλλού 3 και αλλού 4 ορόφους. Είχε διαμερίσματα των 2 δωματίων ή του ενός. Στο δώμα υπήρχαν πλυντήρια ανά 6 διαμερίσματα, τα οποία σήμερα χρησιμοποιούνται σαν κατοικίες. Χαρακτηριστική ήταν η μερική κάλυψη του κτιρίου με κεραμίδια. Στη συγκεκριμένη περίπτωση της Καισαριανής υπήρχαν διαμερίσματα των 2 δωματίων. Οι κάτοικοι των ισογείων διαμερισμάτων είχαν καταλάβει μέρος του ελεύθερου χώρου. Τα υλικά κατασκευής ήταν φέρουσες λιθοδομές και πλάκες μπετόν. Η κάλυψη με κεραμίδια γινόταν στους χώρους των πλυντηρίων, καθώς και στα στέγαστρα των εισόδων.[92]

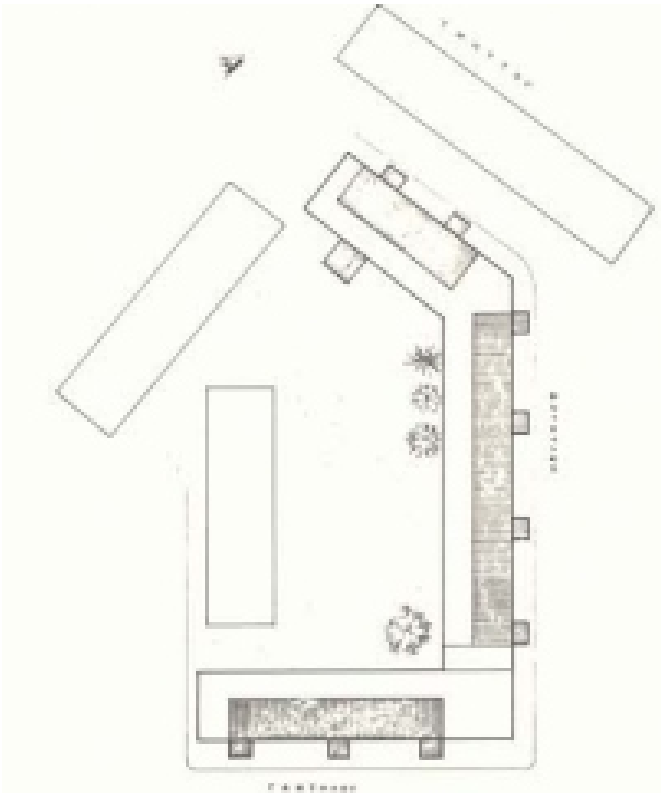

Εικ. 102: Κάτοψη ενδεικτικής τριώροφης πολυκατοικίας
Βλάχος Γ., 1978, 124

Εικ. 103: Εξωτερική όψη της τριώροφης πολυκατοικίας
Βλάχος Γ., 1978, 124

92. Βλάχος Γ., 1978

4.3.2. Τα προβλήματα των προσφύγων _ Οι πρώτες δημόσιες χρήσεις

Το πλάτος των δρόμων ήταν το ελάχιστο δυνατό, καθώς δεν υπήρχε πρόβλεψη για τη διέλευση οχημάτων, που θα συνέδεαν τον οικισμό με το κέντρο της πόλης. Υποδομές αποχέτευσης και ύδρευσης δεν υπήρχαν. Οι δρόμοι και τα κενά των οικοδομικών τετραγώνων αντικαθιστούσαν τους ανύπαρκτους δημόσιους χώρους του συνοικισμού.

Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής προμηθεύονταν νερό από μια βρύση και το μεταφέρανε το με δοχεία στις κατοικίες τους. Στο τέλος της δεκαετίας, το 1929 – 1930, τοποθετήθηκαν κάποιες βρύσες σε δημόσιους χώρους και σε ελάχιστα σπίτια, ενώ επιτρεπόταν η παροχή μόνο 10 κυβικών μέτρων νερού. Οι χωμάτινοι δρόμοι παρέμειναν για αρκετά χρόνια, όπως και η προβληματική συγκοινωνία. Η λεωφόρος, ο κεντρικός δρόμος του συνοικισμού, ασφαλτοστρώθηκε σε ένα τμήμα της στα μέσα της δεκαετίας του 1930, ενώ το υπόλοιπο τμήμα καθυστέρησε πολύ. Οι βασικοί δρόμοι ασφαλτοστρώθηκαν βαθμιαία από το 1950 και έπειτα. Το πρώτο σχολείο ήταν πλινθόκτιστο, έμοιαζε με παράγκα και λειτούργησε την περίοδο 1924 – 1925 κοντά στο Ρέμα του Ηριδανού. Το 1929, κατασκευάστηκε νεό σχολείο στην Καισαριανή το "Σχολείο Βενιζέλου" (εικ. 104). Το 1937 δημιουργήθηκε σχολείο για άτομα με ειδικές ανάγκες, που λειτουργεί ακόμα. Το 1927 ιδρύθηκε στην Καισαριανή ο πρώτος αθλητικός σύλλογος και το 1929 – 1932 κατασκευάστηκε το Δημόσιο Πρότυπο Παιδικό Γυμναστήριο[93] (εικ. 105).

Εικ. 104: Σχολείο Βενιζέλου
http://wikimapia.org

Εικ. 105: Το δημόσιο πρότυπο παιδικό γυμναστήριο Near East
http://www.e-kaisariani.gr

93. http://kaissariani.org

4.3.3. Αναπλάσεις προσφυγικών _ Σύγχρονη εποχή

Η πιο σημαντική προσπάθεια ανάπλασης αφορούσε στις κατοικίες της περιόδου 1930-55 από την ΕΑΠ. Η παρέμβαση διακρινόταν σε δύο κύριες πολεοδομικές ενότητες. Η πρώτη, ήπιας κλίμακας, περιλάμβανε μια περιοχή 300 στρεμμάτων πλινθόκτιστων προσφυγικών κτισμάτων και η δεύτερη ήταν ριζική ανάπλαση σχήματος τριγώνου, όπου είχαν ανοικοδομηθεί κυρίως νεότερες εργατικές πολυκατοικίες από τον ΑΟΕΚ. Η προσπάθεια αυτή περιλάμβανε κατώτατο μέγεθος νέας κατοικίας τα 40 μέτρα, δημιουργία δικτύου πεζοδρόμων, διατήρηση και αύξηση του εσωτερικού ακάλυπτου χώρου των οικοδομικών τετραγώνων των προσφυγικών με στόχο την επαναστέγαση των ιδιοκτητών. Το πρόγραμμα ανάπλασης όμως δεν εφαρμόστηκε, καθώς δημιουργήθηκαν οικονομικά και άλλα ζητήματα.[94] Με το Φ.Ε.Κ. 430/22-5-2006 καθορίστηκε νέα περιοχή προσφυγικών της Καισαριανής, στην οποία θα πραγματοποιούνταν ανάπλαση. Το 2010 πραγματοποιήθηκε από το Υ.Π.Ε.Κ.Α. η προκαταρκτική πρόταση ανάπλασης των προσφυγικών του Δήμου Καισαριανής,[95] που διέθετε τρία σενάρια. Το πρώτο προέβλεπε στην κατεδάφιση των πολυκατοικιών και ανοικοδόμηση νέων, το δεύτερο ήταν πιο ήπιο και το τρίτο αφορούσε σε παρεμβάσεις στο εξωτερικό κέλυφος των κτιρίων. Μέχρι σήμερα δεν έχει ολοκληρωθεί η μελέτη, συνεπώς δεν έχει υλοποιηθεί το συγκεκριμένο σχέδιο.[96]

Η ανοικοδόμηση της δεκαετίας του '80 άλλαξε τη δομή και τη σύνθεση του πληθυσμού του Δήμου. Η ελκυστική θέση της Καισαριανής και η γειτνίασή της με την Πανεπιστημιούπολη, τον Υμηττό και το άλσος του σκοπευτηρίου λειτούργησαν σαν πόλος έλξης για την εγκατάσταση μεσαίων στρωμάτων ενώ στα λίγα προσφυγικά και τις εργατικές πολυκατοικίες κατοικούν πλέον οικονομικοί μετανάστες και όσοι από τους παλιούς κατοίκους δεν είχαν τη δυνατότητα αγοράς ενός διαμερίσματος με θέα στο άλσος.[97] Η σημερινή μορφή της Καισαριανής δεν παραπέμπει σε καμία περίπτωση στον προσφυγικό συνοικισμό του 1923. Πολλές κατοικίες επαναχρησιμοποιούνται ως καταστήματα, αποθήκες, εστιατόρια κ.ά. (εικ. 106-107). Πολλά προσφυγικά έχουν εγκαταλειφθεί (εικ. 108-109), ενώ τα περισσότερα έχουν κατεδαφιστεί και στη θέση τους έχουν ανεγερθή πολυώροφες πολυκατοικίες. Οι πλινθόκτιστες κατοικίες, κομμάτι της ιστορίας της Καισαριανής, είναι πλέον ελάχιστες και ακατοίκητες (εικ. 155,156) , φαντάζουν σχεδόν αόρατες δίπλα στις πολυώροφες πολυκατοικίες που ανεγείρονται[98] (εικ.110-112).

Εικ. 106-107: Κατοικίες με επαγγελματική χρήση
Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010, 81

Εικ. 108-109: Εγκατελελειμμένες κατοικίες
Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010, 82

Εικ. 110-112: Πλινθόκτιστο, διώροφη κατοικία, πολυκατοικία
Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010, 72

94. Μαρμαράς Β. Ε., 2002
95. http://www.ypeka.gr
96. Σιάφκος Χ., 2013
97. http://kessariani.gr
98. Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010

Οι περισσότεροι ελεύθεροι χώροι μεταξύ των κατοικιών έχουν σήμερα μετατραπεί σε χώρους στάθμευσης αυτοκινήτων (εικ. 113-116). Παρά το γεγονός αυτό, το αίσθημα της γειτονιάς προσπαθεί να διατηρηθεί ακόμα με την ύπαρξη των προσφυγικών.[99]

Εικ. 113-116: Υπαίθριοι χώροι που έχουν μετατραπεί σε χώρους στάθμευσης
Κατής Σ., Τότσικας Π., 2008, 83

Εικ. 117: Απόσπασμα Φ.Ε.Κ. με τις θέσεις των προσφυγικών
Καλογιάννης Ε. Σ., 2009, 2383

Με το Φ.Ε.Κ. 201/7-5-2009 κηρύχθηκαν διατηρητέα τέσσερα κτίρια στην περιοχή της Καισαριανής. Συγκεκριμένα πρόκειται για τριώροφες προσφυγικές πολυκατοικίες επί των οδών Εθνικής Αντιστάσεως 23-25 και Βασ. Αλεξάνδρου, Βασ. Αλεξάνδρου 27, Τζων Κέννεντυ 13, Πλατεία Αναγεννήσεως 5[100] (εικ. 117). Τα κτίρια αυτά έχουν χρήση κατοικίας κυρίως (το κτίριο επί της Λεωφόρου Εθνικής Αντίστασης έχει καταστήματα στο ισόγειο).[101]

99. Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010
100. Καλογιάννης Ε. Σ., 2009,
101. Κατής Σ., Τότσικας Π., 2008

Ο δήμος Καισαριανής συνορεύει βόρεια με τους Δήμους Ζωγράφου και Αθηναίων, νότια με τους Δήμους Βύρωνα και Αθηναίων (Παγκράτι) και δυτικά με το δήμο Αθηναίων. Στα ανατολικά του βρίσκεται ο Υμηττός. Διαφέρει από τους υπόλοιπους δήμους, καθώς περιβάλλεται στις 3 πλευρές του από δασικές εκτάσεις. Στη σύγχρονη εποχή παρατηρούμε ότι η Καισαριανή αποτελεί μια από τις λίγες περιοχές, που διαθέτει ακόμα όλα τα είδη των προσφυγικών κατοικιών, παρά το γεγονός ότι πολλά έχουν αντικατασταθεί από πολυώροφα κτίρια και η σχέση μεταξύ προσφυγικών και νέων πολυκατοικιών δεν μπορεί να οριστεί ως καλαίσθητη (εικ. 120-122). Χαρακτηριστικά του πολεοδομικού της χαρακτήρα αποτελούν η πυκνοδομημένη της μορφή και το συγκροτημένο και καλό ρυμοτομικό της σχέδιο, σχεδιασμένο με βάση το ιπποδάμειο σύστημα δόμησης με καθαρές κάθετες και οριζόντιες χαράξεις αναφορικά ως προς τη λεωφόρο Εθνικής Αντιστάσεως που διατρέχει όλο το μήκος της περιοχής και τη χωρίζει σε 2 τμήματα. (εικ. 119)

Εικόνα 118: Σύγχρονος χάρτης της Καισαριανής
http://www.bingmaps.com.

Εικ. 119-121: Συνονθύλευμα νεόδμητων και προσφυγικών
Καπουράλου Μ., 2010, 14

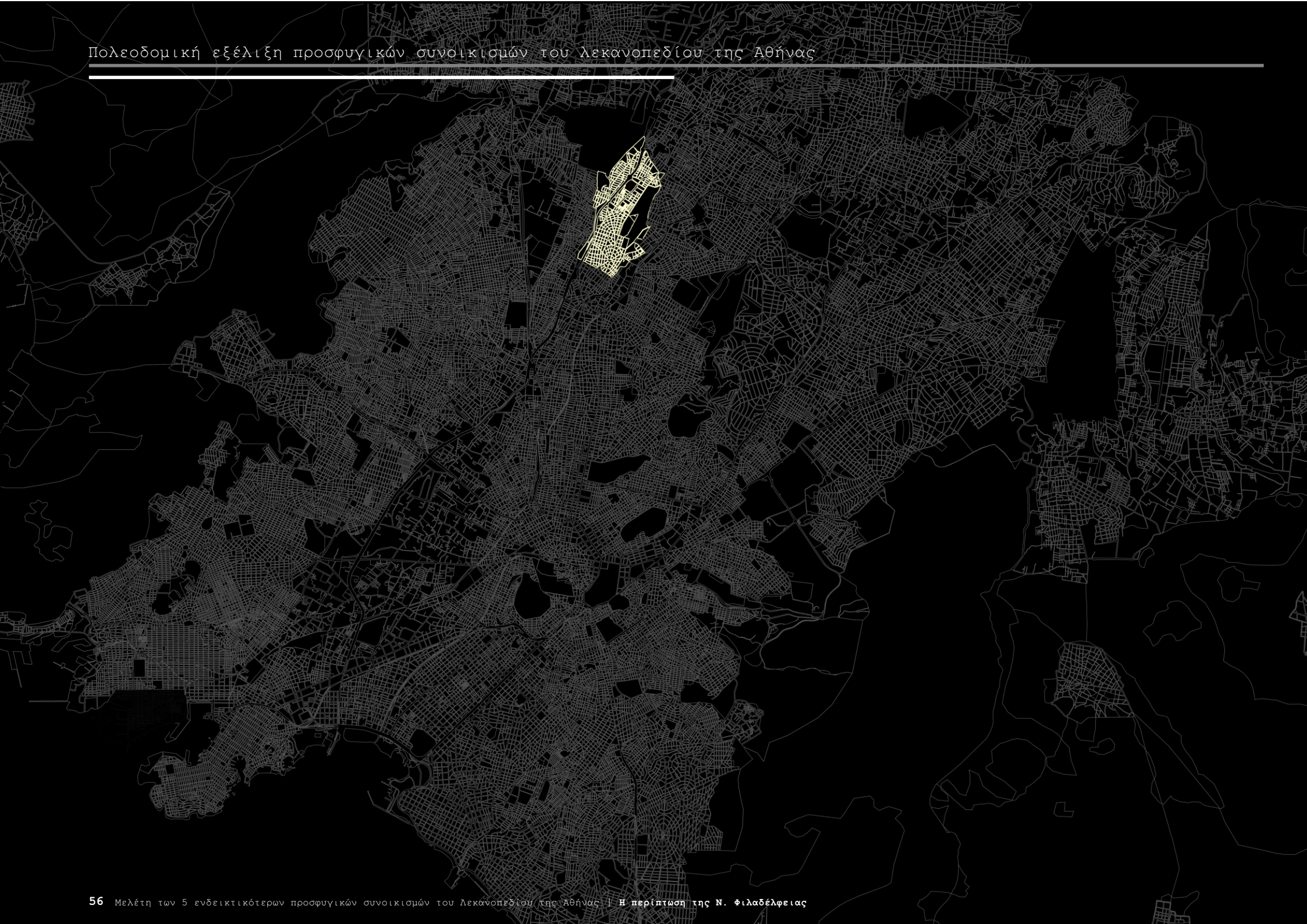

4.4. Η περίπτωση της Ν. Φιλαδέλφειας

4.4.1. Πληθυσμός _ Αρμόδιοι φορείς

Η περιοχή εγκατάστασης των προσφύγων ήταν κατάφυτη με αμπελώνες και ελαιώνες, αγροικίες και ένα χωριό, που αριθμούσε 120 κατοίκους. Μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1927 ονομαζόταν Ποδονίφτης από το αντίστοιχο ρέμα που τη διέρρεε και το 1931 πήρε το όνομα Ν. Φιλαδέλφεια σε ανάμνηση της ομώνυμης πόλης της Μ. Ασίας.[102] Η Ν. Φιλαδέλφεια, όπως και η Ν. Σμύρνη ήταν οι μόνοι συνοικισμοί, που αναφέρονταν στον τύπο της εποχής ως <<κηπουπόλεις>>. Η Ν. Φιλαδέλφεια όμως δεν παρουσίαζε ομοιότητες με τη Ν. Σμύρνη ως προς τον τρόπο ανέγερσής της, καθώς ακολούθησε το μαζικό τρόπο κατασκευής κατοικιών, όπως οι περισσότεροι προσφυγικοί συνοικισμοί της εποχής. Η ανέγερση του συνοικισμού ξεκίνησε το 1923 από το Τ.Π.Π. και ολοκληρώθηκε το 1926 από την Ε.Α.Π. σε απαλλοτριωμένη έκταση, επονομαζόμενη Δονοράδες, που ανήκε στον Πανάγιο τάφο[103] (εικ. 122-123).

Εικ. 122: Ο προσφυγικός οικισμός της Ν. Φιλαδέλφειας την περίοδο ανοικοδόμησης του
Γρυλλής Π., 2009, 17

Εικ. 123: Η περιοχή της Ν. Φιλαδέλφειας το 1933
http://www.filadelfeia-dimos.gr

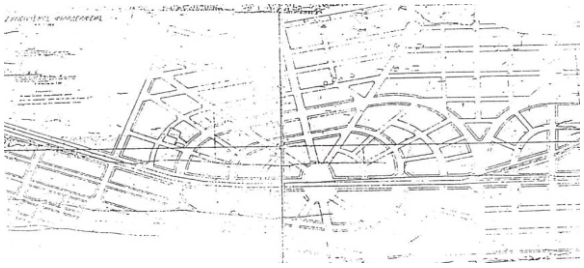

Εικ. 124: Σχέδιο Ν. Φιλαδέλφειας, 1923
Καυκούλα Κ., 1990, 252

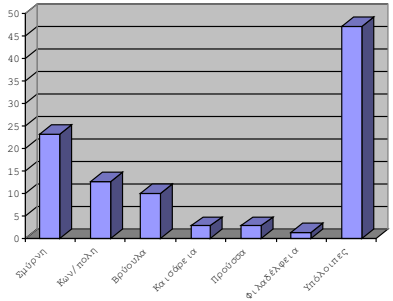

Εικ. 125: Διάγραμμα προέλευσης προσφυγικού πληθυσμού
Γρυλλής, 2009, 17

Το σχέδιο της Ν. Φιλαδέλφειας του 1923 ήταν συμμετρικό με ελλειψοειδείς, αλλά και ευθείες χαράξεις (εικ. 124) και δημιουργήθηκε βάσει του γερμανικού σχεδίου των κηπουπόλεων. Αναπτύχθηκε γύρω από ένα κεντρικό σημείο το πάρκο-πλατεία του συνοικισμού, απ' όπου ξεκινούσαν ακτινωτοί δρόμοι, με μεγάλες πλατείες και εκτενείς πρασιές παραπέμποντας σε εξοχικό συνοικισμό. Οι πρόσφυγες προέρχονταν από πολλές διαφορετικές περιοχές της Μ. Ασίας, όπως η Σμύρνη (σε ποσοστό 23%) και η Κων/πολη σε ποσοστό 13%. (πιο αναλυτικά εικ. 125). Το 1927 έγινε η διανομή των κατοικιών στους πρόσφυγες που διέμεναν σε παράγκες στους Αμπελόκηπους έπειτα από πυρκαγιά που κατέστρεψε τις παράγκες τους.[104] Κατασκευάστηκαν 549 οικοδομήματα με 1.720 κατοικίες.[105] Κάποια από τα οικόπεδα πουλήθηκαν σε εύπορους πρόσφυγες οι οποίοι με το σύστημα της αυτοστέγασης οικοδόμησαν τις δικές τους κατοικίες.[106]

102. http://www.filadelfeia-dimos.gr
103. Καυκούλα Κ., 1990
104. http://www.filadelfeia-dimos.gr
105. Λιάλιος Γ., 06/01/2007
106. http://www.filadelfeia-dimos.gr

4.4.2. Τυπολογίες κατοικιών

Οι κατοικίες που κατασκευάστηκαν ήταν ελεύθερες διπλοκατοικίες ή τετραπλοκατοικίες από οπλισμένο σκυρόδεμα με κεραμοσκεπή και καθεμία από αυτές διέθετε εξωτερικό υπαίθριο χώρο. Η ανοικοδόμηση των κατοικιών των προσφύγων ανατέθηκε στο δημόσιο φορέα και δεν ακολούθησαν τη συνηθισμένη τυπολογία προσφυγικών κατοικιών με ένα δωμάτιο και κουζίνα. Αποτελούνταν από δύο ή τρία δωμάτια με κουζίνα και λουτρό.[108] Τα κτίρια ήταν απλά, συμμετρικά και εμφανιζόταν το φαινόμενο της επανάληψης στο επίπεδο των όψεων (εικ. 126) και των κατόψεων και η κυριαρχία του πλήρους έναντι του κενού. Παρατηρείται ένας συνδυασμός νεωτερικών στοιχείων του μοντέρνου κινήματος, αλλά και διατήρηση της παράδοσης μέσω παλαιότερων μοτίβων κατοίκησης με την ύπαρξη στέγης και έλλειψη κεντρικών πυρήνων κίνησης.[108]

Εικ. 126: Η Ν. Φιλαδέλφεια τα πρώτα χρόνια ανοικοδόμησής της
Αρχείο Ε.Ρ.Τ.

107. Καυκουλά Κ., 252
108. http://www.filadelfeia-dimos.gr

4.4.3. Οι πρώτες κοινωνικές υποδομές _ Οι επόμενες δεκαετίες

Πλεονεκτήματα έναντι των υπόλοιπων συνοικισμών αποτελούσαν η αποπεράτωση των κεντρικών δρόμων, το μεγάλο μέγεθος των κατοικιών συγκριτικά με τις αρχικές προδιαγραφές καθώς και η ύπαρξη νερού. Στα αρνητικά συγκαταλέγονταν η υδροδότηση, καθώς το νερό δεν έφτανε σε κάθε σπίτι και η ανυπαρξία συστήματος αποχέτευσης. Επιπλέον, τα πρώτα χρόνια δεν υπήρχε ρεύμα, θέρμανση, σχολεία, πλατείες, συγκοινωνία. Η υδροδότηση ξεκίνησε το 1930 από την εταιρεία Ούλεν μέσω δεξαμενής, που είχε χτιστεί το 1929 στο άλσος. Λάμβαναν λίγα κυβ. μέτρα νερό με παροχή που γινόταν 2-3 ώρες τη μέρα.[109] Από το 1931 η Ν. Φιλαδέλφεια συνδέθηκε με την Αθήνα με γραμμή λεωφορείου.[110] Επιπλέον δεν υπήρχαν δρόμοι εκτός των κεντρικών.

Εικ. 127: Αεροφωτογραφία της Ν. Φιλαδέλφειας το 1937
Γρυλλής, 2009, 23

Το πρώτο Δημοτικό σχολείο κατασκευάστηκε το 1928 και ήταν ξύλινη-πρόχειρη κατασκευή. Η πρώτη εκκλησία (κ. Θεοτόκου) φτιάχτηκε μέσα σε ένα βράδυ παράνομα, από τους κατοίκους.[111] Το 1932 εγκρίθηκε το ρυμοτομικό σχέδιο της Ν. Φιλαδέλφειας. Το 1934 η Ν. Φιλαδέλφεια ορίστηκε κοινότητα, ενώ το 1947 μετατράπηκε σε Δήμο.[112] Ο κυριότερος χώρος πρασίνου της Ν. Φιλαδέλφειας ήταν το άλσος. Το 1914 και το 1939 έγιναν οι δύο πρώτες δεντροφυτεύσεις του λόφου στο σημείο, όπου σήμερα βρίσκεται διαμορφωμένο.

Στην αεροφωτογραφία του 1937 (εικ. 127) διαφαίνεται μια μικρή τάση επέκτασης του οικισμού προς το νότο, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στο ότι την εποχή εκείνη υπήρχε μεγάλο πρόβλημα στην συγκοινωνιακή σύνδεση με την Αθήνα, όποτε ήταν λογική η συγκεκριμένη πολεοδομική επέκταση προς αυτή την κατεύθυνση.

109. Γρύλλης Π., 2009
110. Καυκουλά Κ., 1990
111. Γρύλλης Π., 2009
112. Δήμος Φιλαδέλφειας-Χαλκηδόνος, http://www.filadelfeia-dimos.gr

Τη δεκαετία του 1950 βόρεια του συνοικισμού χτίστηκαν εργατικές πολυκατοικίες καθώς και αρκετά σπίτια γύρω από το συνοικισμό, που ενσωματώθηκαν και δημιούργησαν το νέο ρυμοτομικό σχέδιο της Ν. Φιλαδέλφειας.[113] Το 1952 λοιπόν επεκτάθηκε το σχέδιο πόλεως προς την περιοχή Αμπέλια. Τη δεκαετία του '50 μόνο το 20% των δρόμων είχε ασφαλτοστρωθεί. Το 1957 θεμελιώθηκε το 1° Δημοτικό και ξεκίνησε τη λειτουργία του και το 3° Δημοτικό, που διατηρείται μέχρι σήμερα στον ίδιο χώρο. Το 1961 η Εθνική οδός πέρασε μέσα από την περιοχή της Ν. Φιλαδέλφειας και το 1964 είχαν ασφαλτοστρωθεί οι περισσότεροι δρόμοι.

Ο προσφυγικός συνοικισμός της Ν. Φιλαδέλφειας μέχρι τη δεκαετία του '70 αποτελούσε μια ήπια γειτονιά, αίσθηση που προερχόταν κυρίως από τα χαμηλά ύψη των κατοικιών, τους χώρους πρασίνου-φυτεύσεις και τον περιορισμό των μεγάλων ταχυτήτων εντός του οικισμού λόγω της ύπαρξης κεντρικής πλατείας στο κέντρο του (εικ. 128). Το 1970 η λεωφόρο Δεκελείας, ο κεντρικότερος δρόμος του συνοικισμού ήταν ακόμα μονόδρομος. Το 1981 έγινε ο πρώτος μεγάλος σεισμός και η Ν. Φιλαδέλφεια υπέστη τις μεγαλύτερες ζημιές της Αττικής. 80 σπίτια κρίθηκαν κατεδαφιστέα και 1.250 υπέστησαν ζημιές με μεγαλύτερη αυτή στα προσφυγικά του τετραγώνου Ν. Τρυπιά-Κοιμήσεως Θεοτόκου-Πριγκίπων-Σάρδεων που γκρεμίστηκαν και στη θέση τους η Δ.Ε.Π.Ο.Σ. δημιούργησε καινούρια στα πρότυπα του παλιού συνοικισμού.

Η Ν. Φιλαδέλφεια αποτέλεσε άλλη μία προσφυγική περιοχή στην οποία αναπτύχθηκε βιομηχανική δραστηριότητα, αν και σίγουρα όχι εφάμιλλη της αντίστοιχης στη Ν. Ιωνία. Το 1931 ιδρύθηκαν δύο βιομηχανίες και στη συνέχεια εργοστάσια κλωστοϋφαντουργίας τα οποία δεν ακολούθησαν κάποια οργανωμένη λογική χωροθέτησης. Παράλληλα, δημιουργήθηκαν μικρές και μεσαίες βιομηχανίες. Μέχρι τη δεκαετία του '70 είχαν δημιουργηθεί 49 εργοστάσια (εικ. 129, 130) τα οποία όμως σταμάτησαν τη λειτουργία τους, κυρίως λόγω αντιδράσεων των κατοίκων για την οικολογική καταστροφή και επερχόμενη μόλυνση της περιοχής.[114]

Εικ. 128: Ν.Φιλαδέλφεια, 1971
http://www.filadelfia-xalkidona.gr

Εικ. 129: Τα εργοστάσια «Βαμβακουργία» και «Μπριτάννια»
http://www.monumenta.org

Εικ. 130: Το εργοστάσιο «Έσπερος»που έχει κατεδαφίστεί
http://www.monumenta.org

113. http://www.filadelfeia-dimos.gr
114. Γρυλλής Π., 2009

Την περίοδο 1982-83 εκπονήθηκε μελέτη ανάπλασης και η κατασκευή πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1983-85. Αφορούσε στην ανάπλαση τμήματος ενός οικοδομικού τετραγώνου εμβαδού δύο στρεμμάτων με προσφυγικές κατοικίες (27 ιδιοκτησίες) που είχαν πληγεί από το σεισμό του 1981. Στόχος ήταν η κατασκευή ενός νέου συγκροτήματος με βελτιωμένες συνθήκες κατοίκησης και η πολεοδομική αναμόρφωση του οικοδομικού τετραγώνου μέσω της δημιουργίας λειτουργικά αξιοποιημένου ακάλυπτου χώρου (εικ. 174). Οικοδομήθηκαν 26 διαμερίσματα εμβαδού 2.350 τ.μ., ισόγεια καταστήματα 780 τ.μ. και υπόγειες αποθήκες 860 τ.μ. Η συγκεκριμένη ανάπλαση αποτέλεσε το θεμέλιο λίθο για ευρύτερες συζητήσεις και προβληματισμούς, που αφορούσαν σε αναπλάσεις προσφυγικών και τις μετέπειτα αναπλάσεις που ακολούθησαν, σε περιοχές όπως ο Ταύρος και η Καισαριανή.[115] Σύμφωνα με το Γ.Π.Σ του 1989 ο συντελεστής δόμησης της προσφυγικής περιοχής του δήμου της Ν. Φιλαδέλφειας ορίστηκε στο 1,40.[116]

Σύμφωνα με στοιχεία του Υ.Π.Ε.Χ.Ω.Δ.Ε., με το σεισμό του 1999 περίπου 400 προσφυγικά σπίτια κατέρρευσαν ή χαρακτηρίστηκαν ακατάλληλα, με αποτέλεσμα να κατεδαφιστούν.[117]

Στην εικόνα 175 παρατηρούμε την πληθυσμιακή εξέλιξη από την προσφυγική περίοδο μέχρι το 2001, που έχει κατά κύριο λόγο αύξουσα πορεία.

Εικ. 131: Άποψη της πολυκατοικίας που κατασκεύασε η ΔΕΠΟΣ
Μαρμαράς Ε.Β., 2002, 264

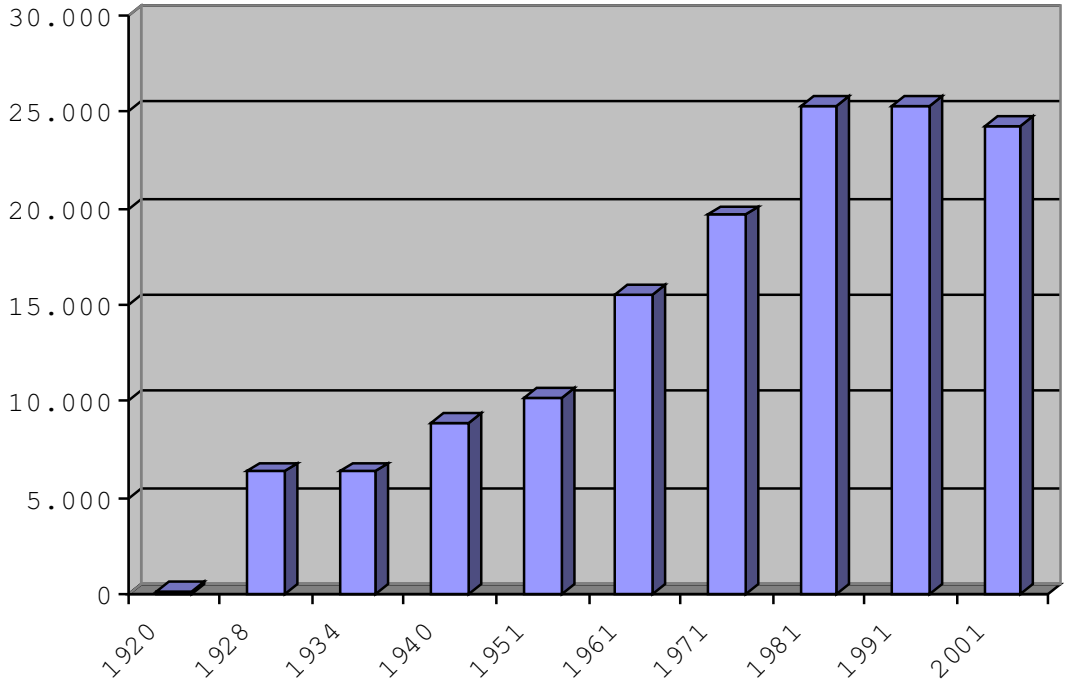

Εικ. 132: Διάγραμμα πληθυσμιακής εξέλιξης περιόδου 1928-2001
http://www.statistics.gr

115. Μαρμαράς Β.Ε., 2002
116. http://www.filadelfeia-dimos.gr
117. Λιάλιος Γ., 06.01.2007

4.4.4. Τα ίχνη των προσφυγικών _ Σύγχρονη εποχή

Το 2001 ο προσφυγικός συνοικισμός της Ν. Φιλαδέλφειας, που σε έκταση ξεπερνάει το 1/3 του δήμου με προεδρικό διάταγμα Π.Δ. (ΦΕΚ 467Δ/18-06-01) χαρακτηρίστηκε παραδοσιακός και με βάση αυτό θεσπίστηκαν συγκεκριμένοι αρχιτεκτονικοί και πολεοδομικοί κανονισμοί-περιορισμοί για τις νέες κατοικίες (εικ. 133).

Το 2003 με το ΦΕΚ 23/Δ/2003 το ΥΠΕΧΩΔΕ ανακήρυξε δύο προσφυγικές κατοικίες διατηρητέες. Μέχρι σήμερα έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα δέκα προσφυγικά κτίρια (ΦΕΚ 23/Δ/24-1-2003) (εικ. 180) και δύο μεμονωμένα (ΦΕΚ 753/Δ/28-8-1997 και ΦΕΚ 95/Δ/13-2-2006) και ισχύουν περιορισμένοι όροι δόμησης γι' αυτά.

Η αξία της γης ανέβηκε και με βάση έρευνες η οικοδόμηση αυξήθηκε κατά 150% τα επόμενα χρόνια. Είναι από τις ελάχιστες φορές που ένα ολόκληρο οικιστικό συγκρότημα, και όχι μεμονωμένα διατηρητέα κτίρια, ανακηρύχθηκε παραδοσιακό. Σύμφωνα με το διάταγμα, η ανοικοδόμηση νέων κατοικιών προϋπέθετε αρτιότητα οικοπέδου 200 τ.μ. συντελεστή δόμησης 1,40 και μέγιστο ποσοστό κάλυψης 60%, με μέγιστο αριθμό ορόφων τους 3 (μέγιστο ύψος τα 11,5 μέτρα). Επιβαλλόταν υποχρεωτικά η κατασκευή τετράριχτης κεραμοσκεπής ύψους δύο μέτρων με ξύλινα υποστυλώματα, συγκεκριμένα ανοίγματα στις όψεις και μικρά μπαλκόνια.[118] Επιτρεπόταν η χωροθέτηση και χρήσεων εκτός της κατοικίας, η διατήρηση της πρασιάς και η διατήρηση της σχέσης των πλήρων και των κενών. Οι αυστηροί περιορισμοί προκάλεσαν αρχικά τις αντιδράσεις των κατοίκων, καθώς δυσκόλευαν τη διαχείριση των περιουσιών τους. Τα μέτρα αυτά, που ακολούθησαν το διάταγμα του 2001 είχαν ως κύριο στόχο οι νέες κατοικίες να μοιάζουν μορφολογικά, τυπολογικά και αρχιτεκτονικά στις αντίστοιχες προσφυγικές, αλλά με την απαραίτητη λειτουργικότητα που επιτάσσει η σύγχρονη εποχή.[119]

Σήμερα, η κύρια χρήση των προσφυγικών είναι οικιστική. Τα γωνιακά όμως κτίσματα, καθώς και αυτά που έχουν πρόσοψη σε κεντρικούς δρόμους, χρησιμοποιούν τα ισόγεια τους ως καταστήματα, ενώ τα κτίσματα που κατέρρευσαν από το σεισμό του 1999 χρησιμοποιούνται πλέον ως θέσεις στάθμευσης.[120]

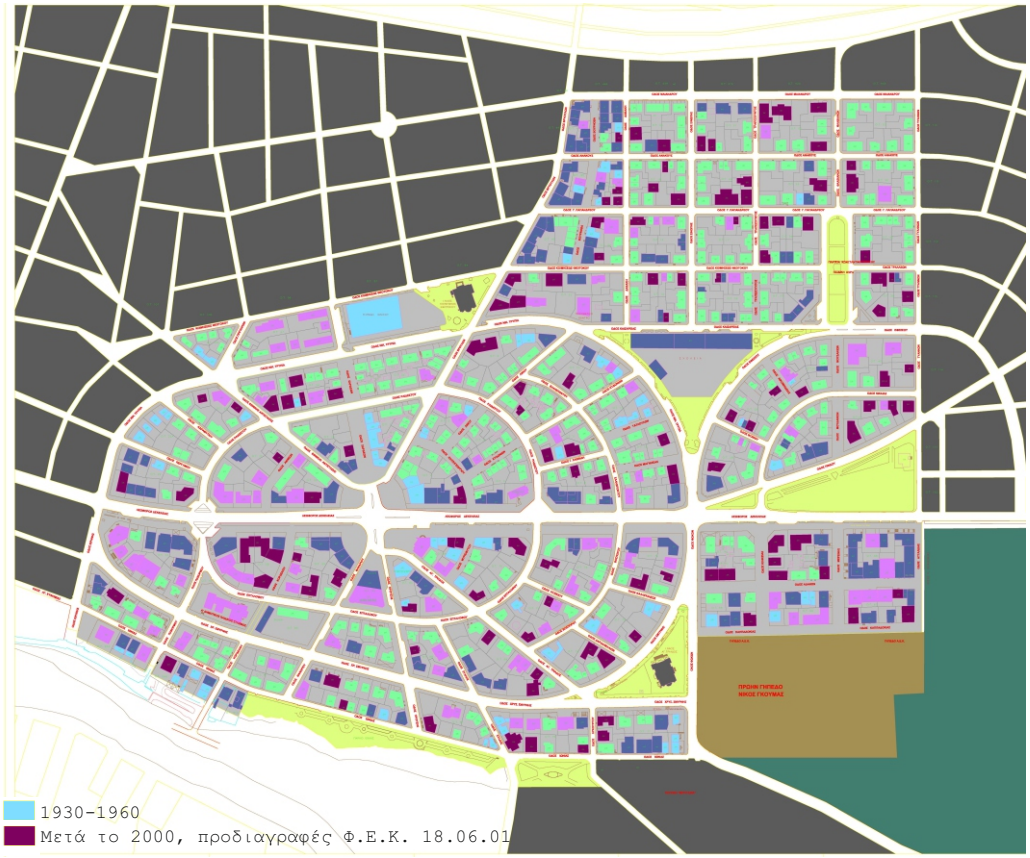

Εικ. 133: Διάγραμμα προσφυγικών και νέων κατοικιών
http://www.filadelfeia-dimos.gr

118. Γρυλλής Π., 2009 & http://www.filadelfeia-dimos.gr
119. http://www.kathimerini.gr
120. Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010

Στις εικόνες 135-144 απεικονίζονται τα υπάρχοντα προσφυγικά κτίρια και στο χάρτη της εικόνας 134 παρατηρούμε τις θέσεις τους στη Ν. Φιλαδέλφεια.

Εικ. 135: Οδός Δεκελείας 98
Γρυλλής Π., 2009, 54

Εικ. 136: Οδός Επταλόφου & Φαναρίου
Γρυλλής Π., 2009, 55

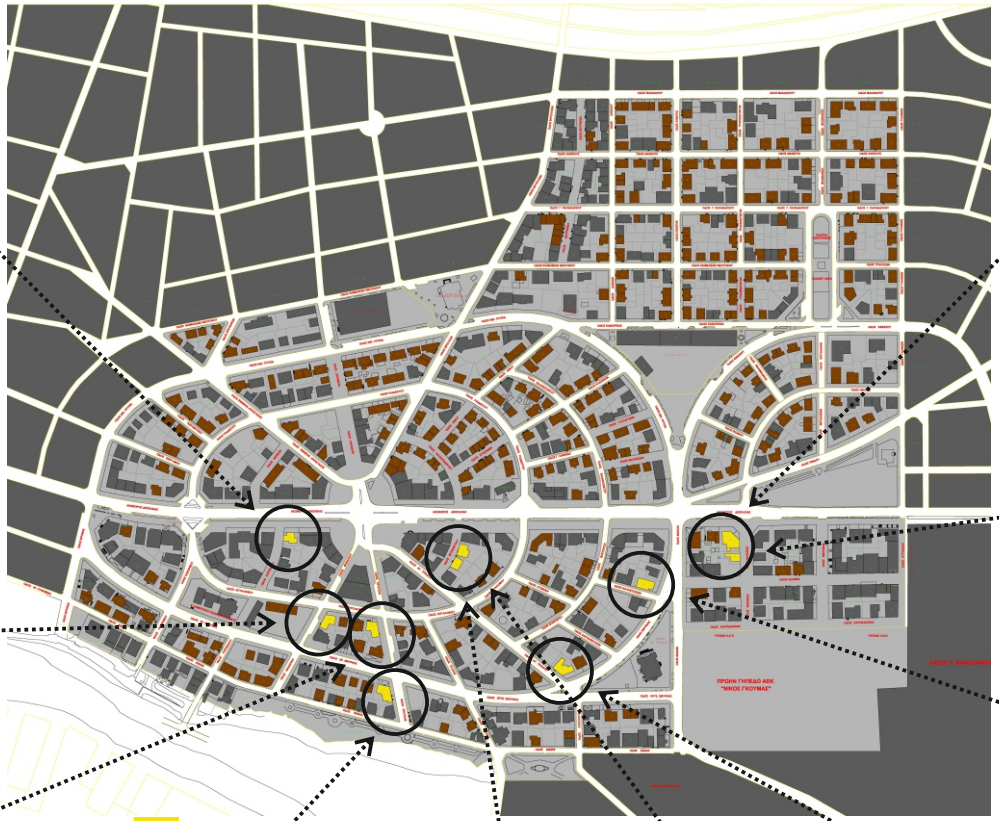

Εικ. 134: Χάρτης με τα διατηρητέα προσφυγικά του 2003
http://www.filadelfeia-dimos.gr

Εικ. 141: Οδός Τατοίου & Κιλικίας
Γρυλλής Π., 2009, 63

Εικ. 142: Οδός Κιλικίας
Γρυλλής Π., 2009, 58

Εικ. 143: Οδός Καλλιπόλεως
Γρυλλής Π., 2009, 57

Εικ. 137: Οδός Επταλόφου & Προύσσης
Γρυλλής Π., 2009, 56

Εικ. 138: Οδός Μυριοφύτου 3
Γρυλλής Π., 2009, 60

Εικ. 139: Οδός Μυριοφύτου 5
Γρυλλής Π., 2009, 61

Εικ. 140: Οδός Προύσσης & Σμύρνης
Γρυλλής Π., 2009, 62

Εικ. 144: Οδός Αγ. Τριάδας & Σμύρνης
Γρυλλής Π., 2009, 53

Η Ν. Φιλαδέλφεια έχει έκταση 2 τ.χλμ., υψόμετρο 110 μ. και συνορεύει βόρεια με το Δήμο Μεταμόρφωσης και Αχαρνών, νότια με το Δήμο Ν. Χαλκηδόνας, ανατολικά με το Δήμο Ν. Ιωνίας και Αθηναίων, δυτικά με το Δήμο Αγ. Αναργύρων. Ο πληθυσμός της σήμερα ανέρχεται σε 25.000 κατοίκους και είχε κατά κύριο λόγο αυξητικές τάσεις από την περίοδο εγκατάστασης των προσφύγων σ' αυτή μέχρι σήμερα (εικ. 145).

Εικ. 145: Σύγχρονος χάρτης του δήμου Ν. Φιλαδέλφειας
http://www.bingmaps.com

Σήμερα η πιο χαρακτηριστική χρήση γης στην περιοχή είναι η κατοικία, που καταλαμβάνει περισσότερο από το 50% της έκτασης του δήμου. Ο προσφυγικός οικισμός του δήμου Ν. Φιλαδέλφειας αποτελεί πλέον ένα πολύ μικρό τμήμα του. Οι προσφυγικές κατοικίες και εκείνες, που κτίστηκαν αργότερα στα πρότυπα αυτών ξεχωρίζουν από τον υπόλοιπο αστικό ιστό. Σύμφωνα με την εικόνα θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε ότι η Ν. Φιλαδέλφεια διαφέρει αισθητά από τους υπόλοιπους Δήμους. Το μελετημένο και οργανωμένο ρυμοτομικό της σχέδιο (που ελάχιστοι προσφυγικοί συνοικισμοί διέθεταν, όπως η Ν. Σμύρνη) είναι εμφανές και αναλλοίωτο από τη δεκαετία του '20, όπως και η αραιή δόμηση και οι πολλοί χώροι πρασίνου. Η Εθνική Οδός αποτελεί το βορειοδυτικό όριο της προσφυγικής περιοχής του δήμου και η Λεωφόρος Δεκέλειας περνάει πλέον από το κέντρο του προσφυγικού οικισμού μέσα από την πλατεία, αποτελώντας την κύρια οδική αρτηρία του. Ο κύριος αυτός γραμμικός άξονας σε συνδυασμό με την Εθνική Οδό (δεύτερος γραμμικός άξονας και το ρέμα του Ποδονίφτη δημιουργούν μια έντονη γραμμικότητα, η οποία εναρμονίζεται με τους ελλειψοειδείς άξονες του ρυμοτομικού σχεδίου του 1923. Δυτικά εκτείνεται η περιοχή των Αγ. Αναργύρων, που είναι εμφανώς πιο πυκνοκατοικημένη και διαφορετικής ρυμοτομίας. Στην ανατολική πλευρά παρατηρούμε τη Ν. Ιωνία, πιο κοντά στα πρότυπα δόμησης της Ν. Φιλαδέλφειας, μιας εξίσου αραιοκατοικημένης και οργανωμένης περιοχής σε πιο ορθοκανονικό όμως σύστημα όσον αφορά σε ρυμοτομικό επίπεδο.

Εικ. 146: Σύγχρονη τρισδιάστατη απεικόνιση του του Δήμου Ν. Φιλαδέλφειας
www.bingmaps.com

Σε όλη την έκταση του δήμου εκλείπουν αστικοί χώροι τόσο κεντρικοί όσο και μικρότερης κλίμακας. Η κυκλική πλατεία του οικισμού (η πλατεία Πατριάρχη, σήμερα Βενιζέλου) που είχε διασπαστεί τη δεκαετία του '60 παραμένει έτσι μέχρι σήμερα. Τη δεκαετία του '60, αποφασίστηκε η διέλευση της λεωφόρου Δεκέλειας μέσα από την πλατεία προκειμένου να επιλυθεί το κυκλοφορικό ζήτημα. Τελικά, με τη δημιουργία στη θέση αυτή του σημαντικότερου κυκλοφοριακού κόμβου της πόλης η πλατεία κατακερματίστηκε σε επτά μικρότερα τμήματα. Από αυτές, οι τέσσερις μεγαλύτερες ακολουθούν τον ίδιο τύπο αρχιτεκτονικής διαμόρφωσης, με ένα κεντρικό συντριβάνι και γύρω από αυτό χώρο πρασίνου. Αυτή η διαμόρφωση έχει ως αποτέλεσμα να περιορίζεται η κίνηση και να αποκλείεται η στάση στο εσωτερικό των πλατειών (λόγω απουσίας καθιστικών), ενώ δεν υπάρχει πλέον ένας ενιαίος, μεγάλης κλίμακας χώρος συνάθροισης των κατοίκων. Στο δήμο Ν. Φιλαδέλφειας παρατηρείται σημαντικό ποσοστό υπάρχοντων κτιρίων αλλά και τάσεις εγκατάλειψης. Οι προσφυγικές κατοικίες της δεκαετίας του '20 και οι νέες κατοικίες στα πρότυπα των παλαιότερων συνυπάρχουν αρμονικά και δημιουργούν μία γραφική εικόνα σε ανθρώπινη κλίμακα, συνδέοντας το παρελθόν με το παρόν. Οι κεραμοσκεπές των κτιρίων ξεχωρίζουν δίνοντας μια όψη γειτονιάς και τα περισσότερα κτίρια είναι δύο ορόφων (εικ. 146).

4.5. Η περίπτωση της Ν. Ιωνίας

4.5.1. Η προέλευση των προσφύγων _ Χαρακτηριστικά περιοχής εγκατάστασης

Η Ν. Ιωνία μαζί με την Καισαριανή, το Βύρωνα και την Κοκκινιά αποτέλεσαν τους πρώτους προσφυγικούς συνοικισμους που ανοικοδομήθηκαν από την Ε.Α.Π. Η Ν. Ιωνία αποτελεί την πιο χαρακτηριστική περίπτωση δημιουργίας μιας καθαρά βιομηχανικής περιοχής με αντίστοιχη οργάνωση. Η περιοχή ήταν βραχώδης με έντονο ανάγλυφο και είχε πολλούς χειμάρρους (με σημαντικότερους το Ποδονίφτη και το Γιαμπουρλά), λόφους (με ψηλότερο τα Τουρκοβούνια στα νοτιοανατολικά), αμπέλια και ελιές θυμίζοντας εξοχικό συνοικισμό (εικ. 147-151). Βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από την Αθήνα σε υψόμετρο 120 μέτρα.[121] Στις εικόνες 190, 192 παρατηρούμε το τοπογραφικό διάγραμμα, όπου ορίζεται η περιοχή απαλλοτρίωσης και κατοίκησης, και το διάγραμμα δομημένου και αδόμητου χώρου αντίστοιχα.

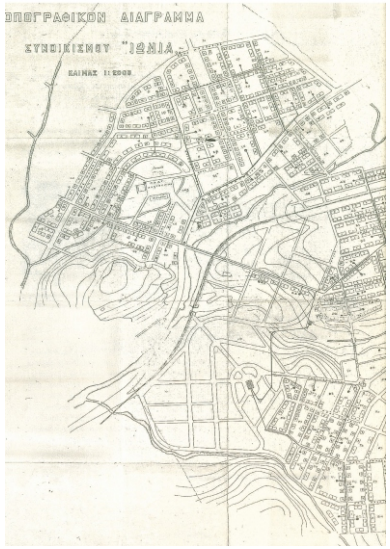

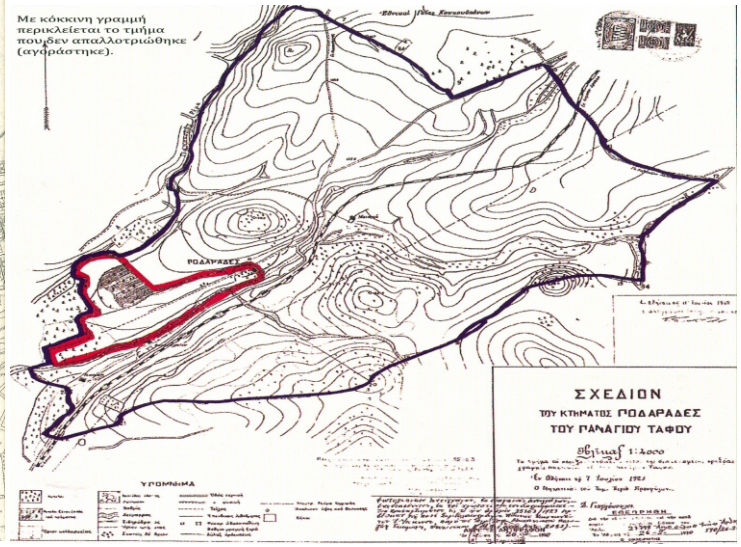

Εικ. 147, 148: Τοπογραφικά διάγραμμα Ν.Ιωνίας, 1923
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013, 15

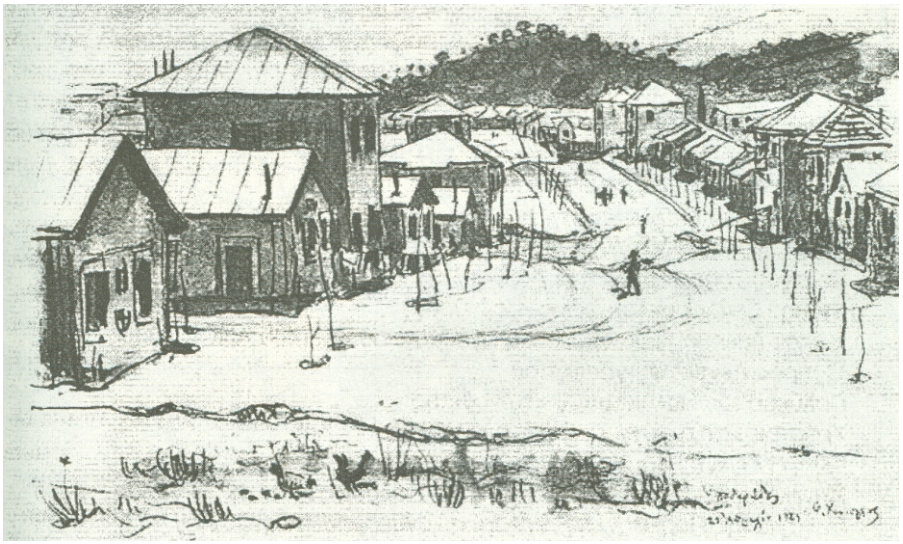

Εικ. 149: Σκίτσο του Φ. Κόντογλου, η Ν. Ιωνία το 1924
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013, 13

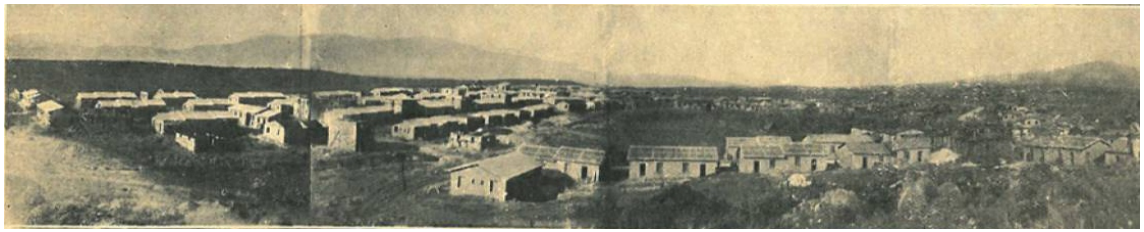

Εικ. 150: Ανατολική άποψη συνοικισμού Ποδαράδων, 1922
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., ψηφιακό φωτογραφικό αρχείο, 2013 43

Εικ. 151: Μεσημβρινή άποψη συνοικισμού Ποδαράδων, 1922
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., ψηφιακό φωτογραφικό αρχείο, 2013 43

121. Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013

Οι πρώτοι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν μαζικά, κυριως στους Ποδαράδες (σημερινό ιστορικό κέντρο Ν. Ιωνίας), καθώς και στις συνοικίες Ελευθεριούπολη, Σαφράμπολη και Ινέπολη κατέφθασαν στην περιοχή στις αρχές του 1923 προερχόμενοι από τη Σπάρτη της Πισιδίας. Παράλληλα, εγκαταστάθηκαν στις συνοικίες αυτές και πρόσφυγες που προέρχονταν από τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, το Αϊβαλί και άλλες περιοχές, ενώ ελάχιστοι προέρχονταν από τον Πόντο. Η εγκατάσταση πραγματοποιήθηκε σε οικόπεδα που τους παραχωρήθηκαν από το Υ.Κ.Υ. Τα οικόπεδα αυτά ήταν μικρά εώς ελάχιστα φτάνοντας μερικές φορές στα 16-20 τ.μ.

Αρχικά οι πρόσφυγες διέμεναν σε σκηνές. Στη συνέχεια έμεναν σε ξύλινες κατασκευές-παράγκες με πρόχειρα υλικά και στέγη από πισσόχαρτο (εικ. 152, 153). Όσοι είχαν οικονομική άνεση διέμεναν σε λίθινες κατοικίες και δημιούργησαν τα πρώτα μαγαζιά (εικ. 154).

Εικ. 152: Από τις πιο φτωχές κατοικίες του 1923 με στέγη από πισσόχαρτο
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013, φωτογραφικό λεύκωμα

Εικ. 153: Από τις πρώτες κατοικίες (παράγκες) της Ν. Ιωνίας το 1923
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013, φωτογραφικό λεύκωμα

Εικ. 154: Οι κατοικίες της Ν. Ιωνίας μετά το 1923
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013, φωτογραφικό λεύκωμα

Ο οικισμός της Ν. Ιωνίας ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1923 και το 1934 ανακηρύχθηκε ανεξάρτητος Δήμος. Ο συνοικισμός της Καλογρέζας προϋπήρχε της εγκατάστασης των προσφύγων. Εκεί εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες με τις χειρότερες συνθήκες σε σκηνές και παράγκες. Το 1926 κατασκευάστηκαν 150 ξύλινα δωμάτια και 45 αποχωρητήρια. Το 1928 λόγω σφοδρών ανέμων και πυρκαγιάς που εκδηλώθηκε, πολλά καταστράφηκαν και έτσι η Ε.Α.Π. στις αρχές του 1929 ξεκίνησε την ανοικοδόμηση 325 λίθινων κατασκευών με ένα δωμάτιο και κουζίνα. Από αυτά 254 δόθηκαν επί πληρωμή και τα 71 διανεμήθηκαν δωρεάν σε άπορους κατοίκους της περιοχής. Το 1931 θεμελιώθηκε και ο συνοικισμός της Καλογρέζας. Σταδιακά, άρχισαν να δημιουργούνται και άλλες συνοικίες ανάλογα με την περιοχή προέλευσης των προσφύγων όπως Ν. Νεάπολη που το 1924 ξεκίνησε η ανοικοδόμησή της.[122]

122. Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013 & Μπουρδούκος Π., 2012

4.5.2. Ο συνοικισμός της Ν. Ιωνίας _ Τυπολογίες κατοικιών

Από το 1923, που ιδρύθηκε ο οικισμός και έπειτα, άρχισε η οργανωμένη κατασκευή κατοικιών.[123] Τη δεκαετία 1923-33 πραγματοποιούνταν συνεχείς απαλλοτριώσεις. Η πρώτη απαλλοτρίωση έκτασης 2.000 στρεμμάτων πραγματοποιήθηκε το 1923 από το Τ.Π.Π. Τα πρώτα ρυμοτομικά εκπονήθηκαν την περίοδο 1920-30. Η δεύτερη απαλλοτρίωση πραγματοποιήθηκαν το 1927-28, όπου δημιουργήθηκε ο συνοικισμός του Περισσού και στη συνέχεια της Νεάπολης. Το 1935 πραγματοποιήθηκε η τελευταία απαλλοτρίωση στην περιοχή της Καλογρέζας[124] (εικ. 155).

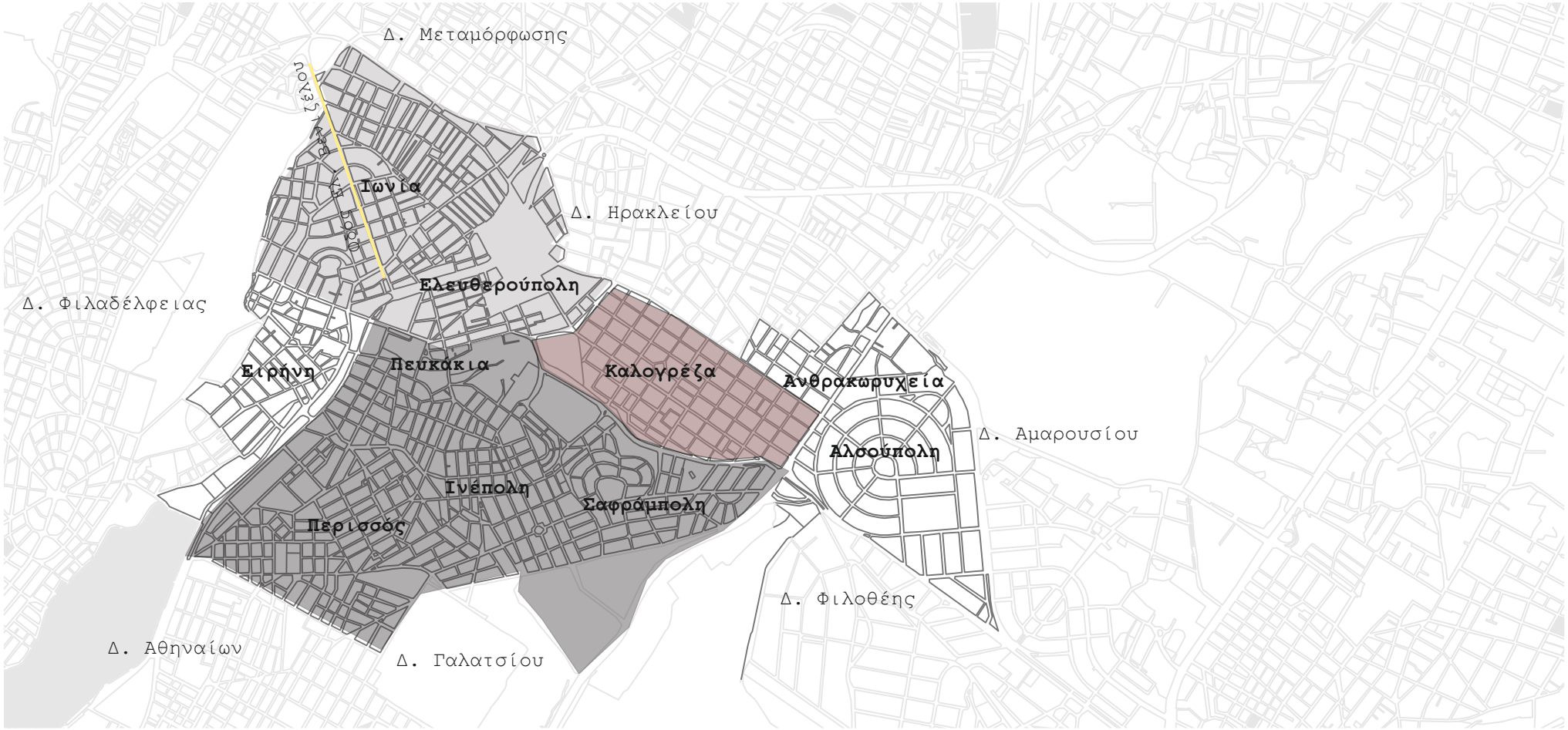

Εικ. 155: Περιοχές απαλλοτριώσεων
Κεχαγιόγλου Ν., 2009, 50, 56, 57

123. Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013
124. Κεχαγιόγλου Ν., 2009 & Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013

Το 1934 η Ν. Ιωνία έγινε Δήμος, αλλά δεν περιλαμβανόταν σε αυτόν η Καλογρέζα και η Αλσούπολη. Το 1938 εγκρίθηκε το πρώτο ρυμοτομικό της σχέδιο, το οποίο προέβλεπε ελάχιστο εμβαδό οικοπέδων 200 τ.μ., ελάχιστο πρόσωπο και βάθος 10 και 18 μέτρα αντίστοιχα.[125] Ο οικισμός οριοθετήθηκε από την Ε.Α.Π. και διαιρέθηκε σε δύο ζώνες: μια αστική περιοχή (με κέντρο κυρίως την οδό Ελ. Βενιζέλου) και μία βιομηχανική (στην Ελευθερούπολη)[126] (εικ. 156-160).

Εικ. 156: Ζώνες Ν. Ιωνίας

Εικ. 157: Βιομηχανικά οικόπεδα Ελευθερούπολης 1930
Τεχνική Υπηρεσία Δήμου Ν. Ιωνίας

Εικ. 158: Απόσπασμα του τοπογραφικού χάρτη της ΕΑΠ, 1930
Αρχείο Τεχνικής Υπηρεσίας Δήμου Ν. Ιωνίας

Εικ. 159: Εργοστάσια στον Περισσό, 1929
Μαϊστρου Ε., Βογιατζόγλου Ο. κ.ά., 2002, 17

Εικ. 160: Αεροφωτογραφία Ν. Ιωνίας το 1938
Μαϊστρου Ε., Βογιατζόγλου Ο. κ.ά., 2002, 45

125. Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013 & Μπουρδούκος Π., 2012
126. Κεχαγιόγλου Ν., 2009

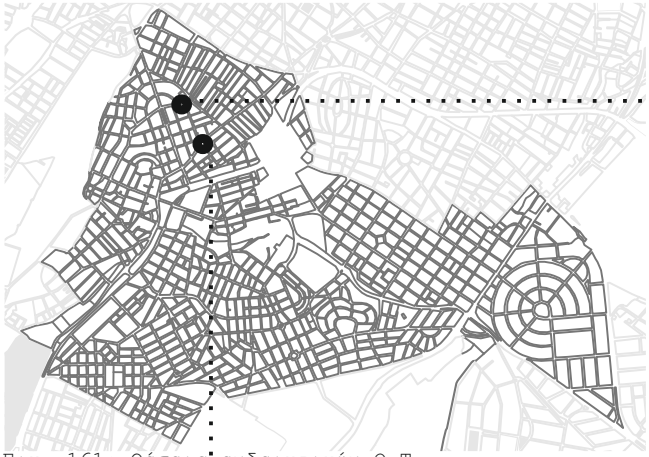

Εικ. 161: Θέσεις ενδεικτικών Ο.Τ.

Στις εικόνες 162, 163 παρατηρούμε δύο ενδεικτικές κατόψεις των οικοδομικών τετραγώνων 54 και 49.

Το οικοδομικό τετράγωνο 54 της εικόνας 205 περιλαμβάνει 40 οικόπεδα ορθογωνίου σχήματος. Το πρόσωπο των οικοπέδων κυμαίνεται μεταξύ 3,5 και 11,35 μέτρων και το βάθος μεταξύ 2,4 και 9,2 μέτρων. Οι διαστάσεις των οικοπέδων κυμαίνονται μεταξύ 2,4 και 11,6 μέτρων. Το εμβαδό των οικοπέδων κυμαίνεται μεταξύ 22,65 (οικόπεδα 14 και 16) και 250,76 τ.μ. (οικόπεδο 40).

Εικ. 162: Ενδεικτικό οικοδομικό τετράγωνο 54, 1934
Αρχείο της Τεχνικής Υπηρεσίας του Δήμου της Ν. Ιωνίας

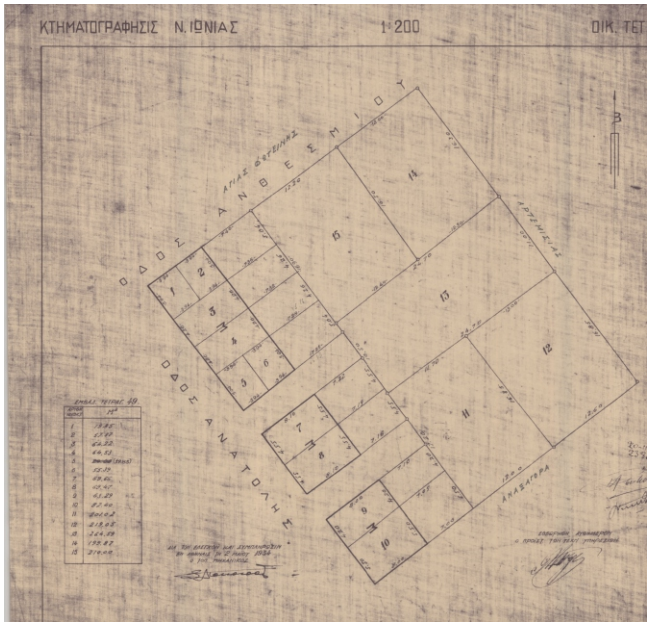

Εικ. 163: Ενδεικτικό οικοδομικό τετράγωνο, 1934
Αρχείο της Τεχνικής Υπηρεσίας του Δήμου της Ν. Ιωνίας

Το οικοδομικό τετράγωνο 49 έχει 15 οικόπεδα ορθογωνίου σχήματος. Το πρόσωπο των οικοπέδων κυμαίνεται μεταξύ 3,94 και 16,85 μέτρων και το βάθος μεταξύ 5,04 και 24,7 μέτρων. Οι διαστάσεις των μικρότερων οικοπέδων κυμαίνονται μεταξύ 3,94 και 8,10 μέτρων και των μεγαλύτερων μεταξύ 11 και 24,7 μέτρων. Το εμβαδό κυμαίνεται μεταξύ 19,85 (οικόπεδο 1) και 264,59 τ.μ.(οικόπεδο 13).

Το σχέδιο πόλης της Ν. Ιωνίας δημιουργήθηκε το 1950 (εικ. 164). Στο ρυμοτομικό αυτό συμπεριλήφθησαν και κάποια κομμάτια της Ν. Ιωνίας για τα οποία δεν υπήρχαν σχέδια παλαιότερα.[127]

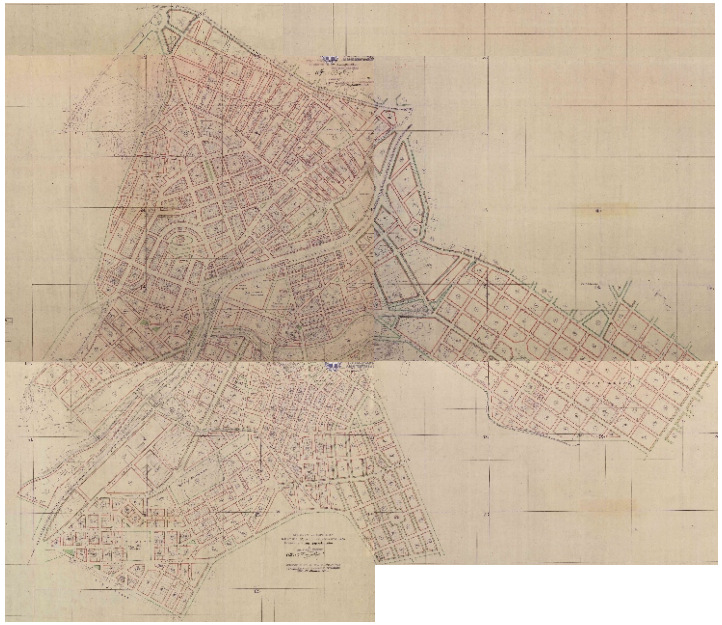

Εικ. 164: Σχέδιο της Ν. Ιωνίας το 1951
Αρχείο της Τεχνικής Υπηρεσίας του Δήμου της Ν. Ιωνίας

127. Κεχαγιόγλου Ν., 2009

Στη Ν. Ιωνία πραγματοποιήθηκε κατά κύριο λόγο μαζική ανοικοδόμηση κατοικιών από τους αρμόδιους φορείς και το κράτος, αλλά και αρκετές περιπτώσεις αυτοστέγασης με οικόπεδα αγορασμένα από την Ε.Α.Π., τα οποία η κάθε οικογένεια προσφύγων τα έκτισε ανάλογα με την οικονομική της κατάσταση. Σε αντίθεση με συνοικίες, όπως η Ν. Φιλαδέλφεια και η Ν. Σμύρνη, που ανοικοδομήθηκαν αργότερα, για τη Ν. Ιωνία προβλεπόταν η κατασκευή οικιών χαμηλού κόστους και μέτριας λειτουργικότητας.

Κατασκευάστηκαν 3 διαφορετικοί τύποι κατοικιών: η τετραπλοκατοικία, η διπλοκατοικία/βίλα και τα κατά παράταξη μικρά διαμερίσματα των 27 τ.μ. (εικ. 165, 166, 167). Οι τετραπλοκατοικίες ήταν διώροφες πέτρινες κατασκευές με δύο διαμερίσματα σε κάθε επίπεδο, με κερασμοσκεπή, δίριχτη ή τετράριχτη στέγη και ξύλινη σκάλα στο εσωτερικό εμβαδού 40-45 τ.μ. και ακάλυπτο χώρο στο πίσω μέρος. Είχαν κοινό βόθρο και μπαλκόνι στην πρόσοψη. Οι ακάλυπτοι χώροι αποτέλεσαν ένα κοινό χώρο συνάθροισης των προσφύγων. Οι διπλοκατοικίες ήταν διώροφες κατασκευές με ένα διαμέρισμα ανά όροφο και αποτελούσε τον πιο πολυτελή τύπο κατοικίας. Οι τετραπλοκατοικίες και οι διπλοκατοικίες ήταν πανταχόθεν ελεύθερες. Μεταξύ τους στην πρόσοψη υπήρχε διάδρομος 5 μέτρα. Αυτό δε συνέβαινε στις μικρές ισόγειες κατοικίες, όπου μεταξύ τους υπήρχε μεσότοιχος. Οι απλές κατά παράταξη μονοκατοικίες, αποτελούνταν από ένα δωμάτιο και κουζίνα με εμβαδό 27 τ.μ. που προορίζονταν αρχικά για εργάτες, αλλά τελικά διέμειναν σε αυτές ολόκληρες οικογένειες.

Όσον αφορά στη βιομηχανική ζώνη η Ε.Α.Π. έδωσε στους πρόσφυγες 25 μεγάλα οικόπεδα (τα περισσότερα που δόθηκαν για βιομηχανική χρήση σε προσφυγικό οικισμό της Αττικής) για την ανέγερση εργοστασίων έναντι ελάχιστου αντιτίμου με στόχο την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Η ταπητουργία αναπτύχθηκε νωρίτερα από την υφαντουργία λόγω ύπαρξης νερών ποταμού Ποδονίφτη. Το 1923 ιδρύθηκε τμήμα ταπητουργίας. Το 1926 ιδρύθηκε η ελληνική Εριουργία, ένα μεγάλο βιομηχανικό συγκρότημα, που περιελάμβανε εργοστάσιο Εριουργίας, Μεταξουργίας, Βαμβακουργίας, Ηλεκτροπαραγωγής και άλλων τμημάτων.[128]

Εικ. 165: Κατοικίες στη Ν. Ιωνία
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013, 41

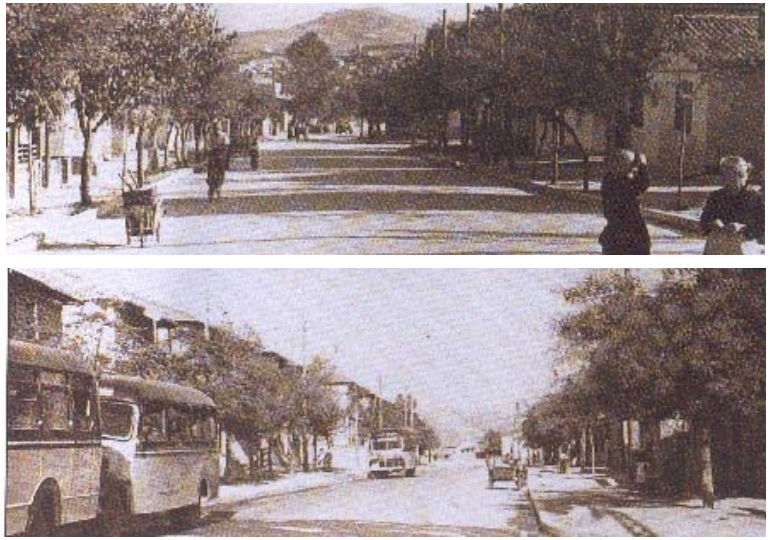

Εικ. 166: Κεντρικοί δρόμοι Ν. Ιωνίας με τετραπλοκατοικίες
Λουιζίδη Σ., 2007

Εικ. 167: Διπλοκατοικίες, Περισσός
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013, 309

128. Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013

4.5.3. Αρμόδιοι φορείς _ Δημόσια κτίρια _ Τα προβλήματα των προσφύγων

Οι αρμόδιοι φορείς που έδρασαν για την ανοικοδόμηση του προσφυγικού συνοικισμού της Ν. Ιωνίας και για όλα τα ζητήματα που τους απασχόλησαν ήταν κυρίως το Τ.Π.Π., που έδρασε μέχρι το 1924, η Ε.Α.Π., που έδρασε μέχρι το 1931 και το Υπουργείο Πρόνοιας απο το 1931 και μετά. Το Τ.Π.Π. μέχρι το 1924 είχε κατασκευάσει 383 μονώροφες κατοικίες με 2.564 δωμάτια, 124 διώροφες κατοικίες με 884 δωμάτια και 29 μικρές επαύλεις με 227 δωμάτια (εικ. 168). Υπό κατασκευή βρίσκονταν 2.125 δωμάτια. Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα έτσι και στην περιοχή της Ν. Ιωνίας δρούσαν και Οικοδομικοί Συνεταιρισμοί, όπως ο Συνεταιρισμός Αστών Προσφύγων Ν. Ιωνίας, που είχαν τη δυνατότητα οικοδόμησης.[129]

Η πρώτη ανέγερση δημόσιου κτιρίου ήταν το κτίριο του Ταχυδρομείου (εικ. 169) λίγο μετά την εγκατάσταση των προσφύγων . Η πρώτη εκκλησία ήταν ένας ξύλινος ναός που κτίστηκε το 1923. Το 1926 ανεγέρθηκε το νοσοκομείο της Ν. Ιωνίας (εικ. 170). Το 1928 κατασκευάστηκε ο Ιερός Μητροπολιτικός Ναός των Α. Αναργύρων. Το πρώτο σχολείο της Ν. Ιωνίας ήταν το 1ο Δημοτικό (εικ. 171), ενώ για 2 χρόνια το μάθημα γινόταν σε μέρη όπως η ύπαιθρος και οι παράγκες. Το 1931 ανεγέρθηκε το Ιδιωτικό Γυμνάσιο, που 3 χρόνια μετά το κλείσιμό του στέγασε το Γυμνάσιο της Ν. Ιωνίας.[130]

Ο μοναδικός δρόμος σε ικανοποιητική κατάσταση το 1924 ήταν χωμάτινος, ένωνε την Αθήνα με το Ν. Ηράκλειο και διερχόταν από το κέντρο της Ν. Ιωνίας. Προσπάθειες ασφαλτόστρωσης χωρίς επιτυχία πραγματοποιήθηκαν μετά το 1927. Οι μεταφορές γίνονταν με κάρα και τροχοφόρα. Τα πρώτα χρόνια δεν υπήρχε φως στο συνοικισμό. Το 1927 πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια της εγκατάστασης του ηλεκτροφωτισμού, τμήματος του συνοικισμού, τμήματος του συνοικισμού κυρίως στην περιοχή του κέντρου.[1] Όσον αφόρα στη υδροδότηση της Ν. Ιωνίας αυτή γινόταν αρχικά από βρύσες που διοχέτευαν το κακής ποιότητας νερό σε πρόχειρες σωληνώσεις συγκεκριμένες ώρες της μέρας. Το 1927 απαγπρεύτηκε η χρήση του για οικοδομικές εργασίες λόγω έλλειψης αυτού. Το 1931 πραγματοποιήθηκε επέκταση του δικτύου και στο συνοικισμό της Νεάπολης. Άλλο πρόβλημα ήταν το ζήτημα των απορριμμάτων. Μέχρι το 1925 απαγορευόταν η κατασκευή αποχωρητηρίων εντός των κατοικιών και υπήρχαν μόνο κοινόχρηστα αποχωρητήρια που γρήγορα υπερχείλιζαν οι βόθροι τους.[131]

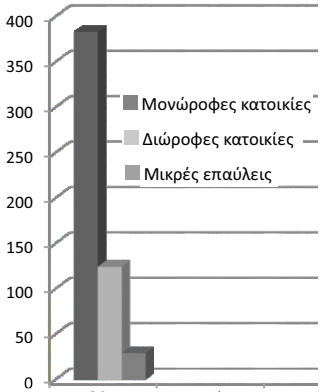

Εικ. 168: Κατοικίες ΤΠΠ
Σαπουντζάκης Χ., 2013, 24

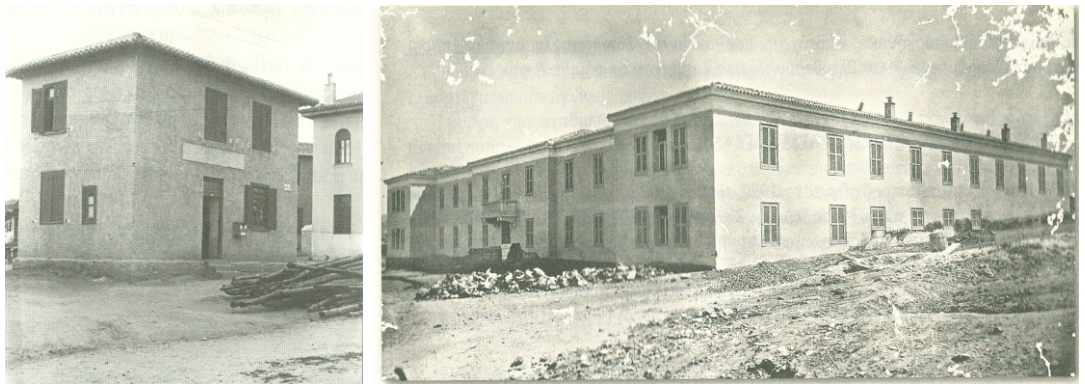

Εικ. 169, 170: Το Ταχυδρομείο (διπλοκατοικία) και το νοσοκομείο της Ν. Ιωνίας
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013, 192, 202

Εικ. 171: Το 1ο Δημοτικό της Ν. Ιωνίας
Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013, 148

129. Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013
130. Κεχαγιόγλου Ν., 2009
131. Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., 2013

4.5.4. Σημερινή σύνθεση του πληθυσμού _ Σύγχρονες πολεοδομικές αντιλήψεις

Τα εργοστάσια της Ν. Ιωνίας άρχισαν να κλείνουν στις αρχές της δεκαετίας του ΄60. Στο τέλος της δεκαετίας του 1970 οι πρόσφυγες αποτελούσαν το 30%-40% των κατοίκων της Ν. Ιωνίας, με εξαίρεση την περιοχή της Αλσούπολης, όπου το προσφυγικό στοιχείο ήταν πολύ μικρό.[132] Στις μέρες μας η Ν. Ιωνία περιλαμβάνει 13 συνοικίες ανάμεσά τους την Καλογρέζα, την Ελευθερούπολη, τον Περισσό, την Ινέπολη-Πευκάκια, τη Σαφράμπολη. Συνορεύει βόρεια με το Ν. Ηράκλειο, δυτικά με τη Ν. Φιλαδέλφεια, ανατολικά με τη Φιλοθέη και το Γαλάτσι και νότια με το Δήμο Αθηναίων. Αποτελεί μια αρκετά περιοχή με πυκνή δόμηση αν και το Ν. Ηράκλειο στο βόρειο τμήμα του χάρτη είναι πιο πυκνοδομημένο. Η Λεωφόρος Ηρακλείου αποτελεί τον κεντρικότερο και κυριότερο οδικό άξονα, που διασχίζει τη Ν. Ιωνία και βρίσκεται στο δυτικό τμήμα του δήμου. Μια άλλη αρκετά σημαντική λεωφόρος είναι η Εθνικής Αντιστάσεως, η οποία διαχωρίζει τις συνοικίες Ελευθερούπολη και Πευκάκια και είναι κάθετη στη λεωφόρο Ηρακλείου (εικ. 172-173).

Εικ. 172: Σύγχρονος χάρτης του Δήμου Ν. Ιωνίας
http://www.bingmaps.com

Εικ. 173: Τρισδιάστατη σύγχρονη απεικόνιση του Δήμου Ν. Ιωνίας
http://www.bingmaps.com

132. Σεϊντή Ε., 2000 & Λουιζίδη Σ., 2007

Η πολεοδομική και οικιστική δομή της Ν. Ιωνίας έχει αλλάξει αισθητά. Τα οικόπεδα στις μέρες μας συνεχίζουν να είναι μικρά και τα εναπομείναντα κτίρια στις ίδιες ελάχιστες διαστάσεις. Οι περισσότερες προσφυγικές κατοικίες έχουν αντικατασταθεί από πολυκατοικίες είτε επειδή κατέρευσαν εξαιτίας του σεισμού του ΄99, είτε επειδή δόθηκαν ως αντιπαροχή. Η διαδικασία αυτή ξεκίνησε τη δεκαετία του ‘80 (εικ. 174, 175). Διατηρούνται όμως ακόμα αρκετά μονώροφα και διώροφα κτίσματα εκείνης της εποχής (εικ. 176-178), ενώ κάποια άλλα χρησιμοποιούνται ως καταστήματα και χώροι στάθμευσης (εικ. 179, 180) ή έχουν υποστεί φθορές και είναι εγκαταλελλειμένα ή νοικιάζονται σε οικονομικούς μετανάστες (εικ. 181, 182). Η περιοχή της Ν. Ιωνίας έχει αλλάξει χαρακτήρα και χρήσεις συγκριτικά με το παρελθόν. Παρατηρείται έντονη στροφή προς τον τριτογενή τομέα, καθώς ο αρχικά προσφυγικός και στη συνέχεια ο βιομηχανικός της χαρακτήρας έχει μετατραπεί σε εμπορικό και βιοτεχνικό με τις αντίστοιχες χρήσεις. Η Ν. Ιωνία αποτελεί πλέον ένα αστικό κέντρο, το οποίο επεκτείνεται κατά μήκος της λεωφόρου Ηρακλείου με κεντρικές λειτουργίες υπερτοπικής σημασίας.

Ο πληθυσμός της έχει μεταβληθεί με την πάροδο του χρόνου, με την εγκατάσταση οικονομικών μεταναστών της επαρχίας και γειτονικών περιοχών στη Ν. Ιωνία. Με την οικονομική ανάπτυξη η μικροαστική τάξη μετατράπηκε σε μεσοαστική. Παρ’ όλα αυτά ο προσφυγικός πληθυσμός διατηρείται ακόμα σε αρκετά τμήματα του οικισμού. Η έντονη οικιστική ανάπτυξη του παρελθόντος οδήγησε στη δημιουργία μιας αρκετά πυκνοκατοικημένης και πυκνοδομημένης περιοχής με στενούς δρόμους και πεζοδρόμια (εικ. 183, 184), ελάχιστους χώρους πρασίνου και ελεύθερων χώρων, γεγονός που αποτελεί προβληματισμό ακόμα και στις μέρες μας.

Εικ. 174, 175: Νεόδμητες πολυκατοικίες
Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010, 96, 97

Εικ. 176: Μονοκατοικία
Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010, 94

Εικ. 177, 178: Χαρακτηριστική τετρακατοικία και τοποθεσία στο χάρτη
http://www.bingmaps.com

Εικ. 179, 180: Προσφυγικά με χρήσεις ως χώρος στάθμευσης και κατάστημα αντίστοιχα
Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010, 95

Εικ. 181, 182: Εγκαταλελλειμένες κατοικίες
Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010, 99

Εικ. 183, 184: Στενά δρομάκια
Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., 2010, 101

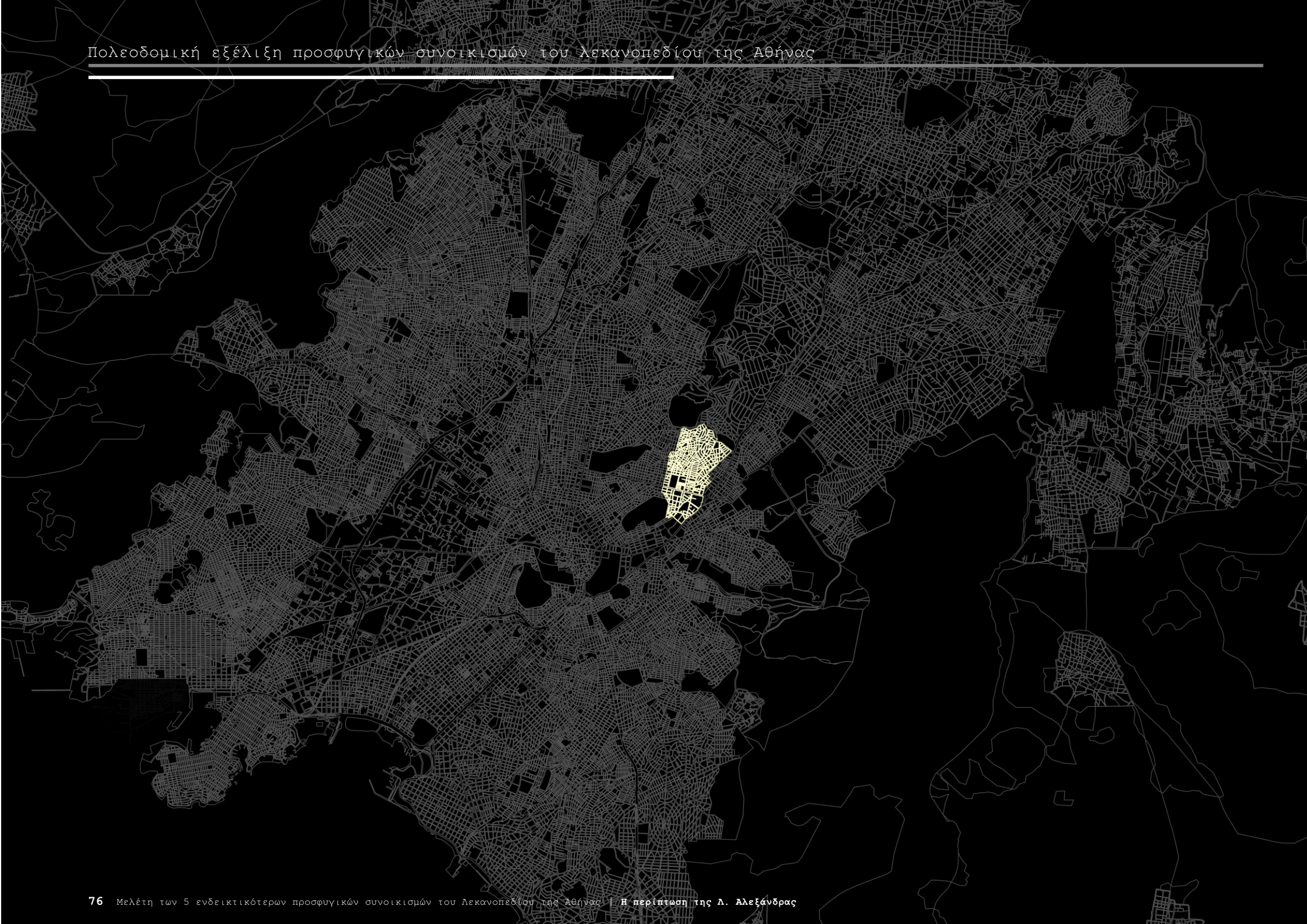

4.6. Η περίπτωση της λεωφόρου Αλεξάνδρας

4.6.1. Οι πολυκατοικίες της δεκαετίας του ΄30

Οι προσφυγικές πολυκατοικίες αποτέλεσαν την τρίτη γενιά των κτισμένων από το κράτος αστικών προσφυγικών συγκροτημάτων και το τελευταίο κεφάλαιο των προσφυγικών προγραμμάτων στέγασης πριν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες αναφορικά με την περίοδο κατασκευής τους. Οι πολυκατοικίες της πρώτης περιόδου κτίστηκαν το διάστημα 1934-1936 και αφορούσαν στα συγκροτήματα της Δραπετσώνας, της Στέγης Πατρίδος, του Δουργουτίου , της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, της λεωφόρου Κοκκινιάς, της λεωφόρου Συγγρού κ.ά. Οι υπόλοιπες κατασκευάστηκαν τη δεύτερη περίοδο (1936-1939) και αφορούσαν στα συγκροτήματα των Αγ. Αναργύρων Πειραιά, του Αγ. Ιωάννη Ρέντη, της Καισαριανής και του Δουργουτίου.[133] Θα προβούμε στην ανάλυση των πολυκατοικιών της λεωφόρου Αλεξάνδρας, αφού πρώτα κάνουμε μια μικρή αναφορά σε κάποια συγκροτήματα προσφυγικών πολυκατοικιών της ίδιας περιόδου.

Το συγκρότημα στη Στέγη Πατρίδος (εικ. 185-191) αποτελείτο από επτά πολυκατοικίες σε γραμμική διάταξη και βρισκόταν στους πρόποδες του Λυκαβηττού. Περιλάμβανε 120 διαμερίσματα και μελετήθηκε από τον αρχιτέκτονα Κ. Λάσκαρη. Κάθε διαμέρισμα περιλάμβανε δυο δωμάτια, κουζίνα, αποχωρητήριο και αποθήκη με εμβαδό 30,2 τ.μ.[134]

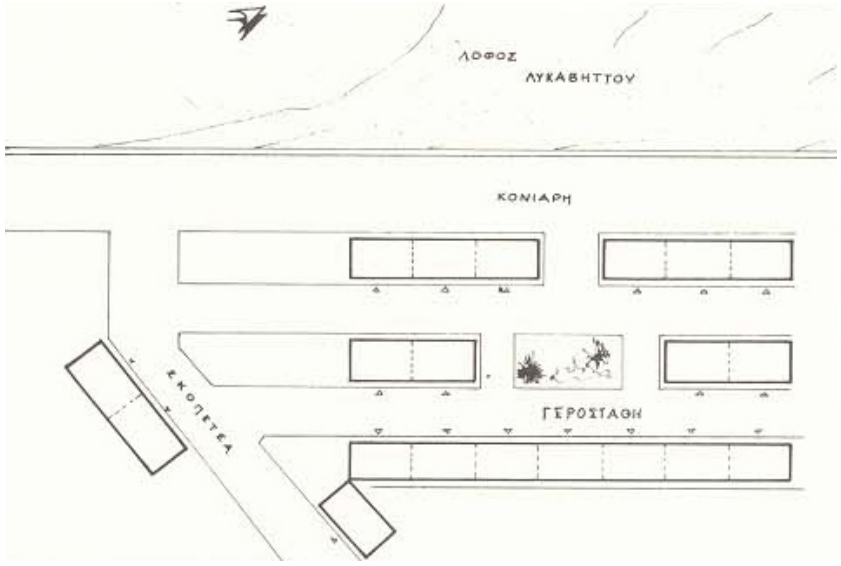

Εικ. 185: Τοπογραφικό του συγκροτήματος στη Στέγη Πατρίδος
Βλάχος Γ., 1978, 124

Εικ. 186-191: Το συγκρότημα πολυκατοικιών στη Στέγη Πατρίδος
Μαλκάκης Β., 2011, 50

133. Γεωργακοπούλου Φ., 1/6/2003
134. Βλάχος Γ., 1978

Το συγκρότημα επί της λεωφόρου Κοκκινιάς (εικ. 192, 193) κτίστηκε την περίοδο 1934-35 και μελετήθηκε από τον αρχιτέκτονα Κ. Λάσκαρι. Αποτελείτο από 9 πολυκατοικίες, που ανά τρεις δημιουργούσαν ένα μεγάλο Π με ένα αδιαμόρφωτο χώρο στο εσωτερικό του. Αποτελείτο συνολικά από 216 διαμερίσματα. Κάθε πολυκατοικία περιλάμβανε 24 διαμερίσματα, 12 του ενός δωματίου με κουζίνα και αποχωρητήριο και άλλα 12 των 2 δωματίων με κουζίνα και αποχωρητήριο με εμβαδό 22,9 τ.μ. και 33,4 τ.μ. αντίστοιχα. Στο ημιυπόγειο υπήρχαν πλυντήρια και το κλιμακοστάσιο ήταν κοινό ανά 12 διαμερίσματα.[135]

Οι προσφυγικές πολυκατοικίες της Δραπετσώνας (εικ. 194-200) κτίστηκαν το 1935-1938. Πρόκειται για τέσσερις πολυκατοικίες με 132 διαμερίσματα, που αναπτύσσονταν σε τρεις ορόφους και ημιυπόγειο. Οι τρεις κατασκευάστηκαν την πρώτη περίοδο το 1935-1936 με διαμερίσματα του ενός δωματίου, ενώ η τέταρτη τη δεύτερη περίοδο.[136]

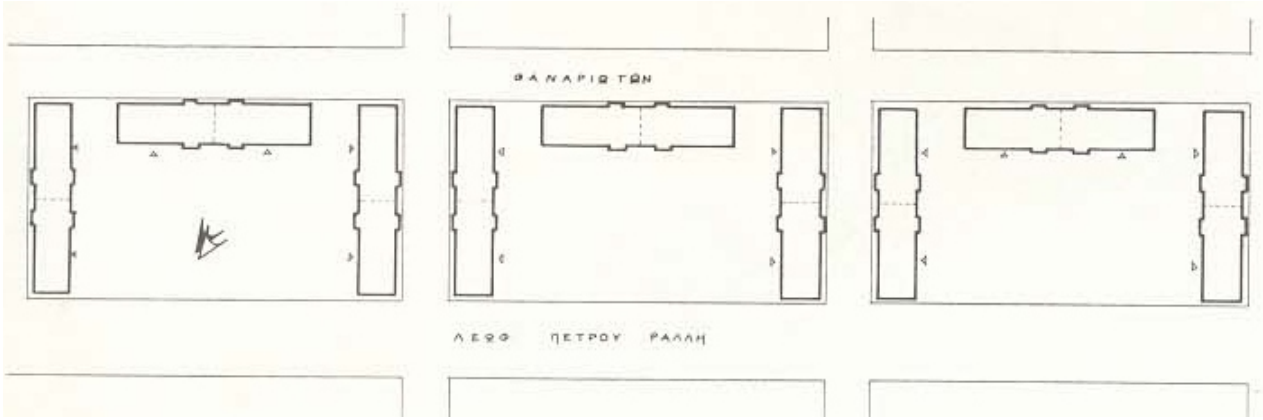

Εικ. 192: Τοπογραφικό του συγκροτήματος στη Ν. Κοκκινιά
Βλάχος Γ., 1978, 124

Εικ. 193: Τμήμα όψης πολυκατοικίας στη Ν. Κοκκινιά
Βλάχος Γ., 1978, 124 124

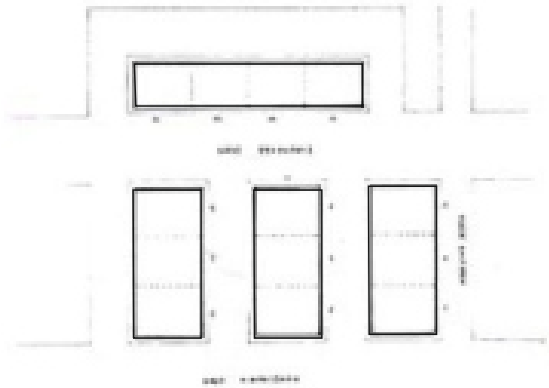

Εικ. 194: Τοπογραφικό, Δραπετσώνα
Μαλκάκης Β., 2011, 52

Εικ. 195-200: Το συγκρότημα πολυκατοικιών στη Στέγη Πατρίδος
Μαλκάκης Β., 2011, 52

135. Βλάχος Γ., 1978
136. http://courses.arch.ntua.gr

4.6.2. Γενικά χαρακτηριστικά _ Τυπολογίες Λ. Αλεξάνδρας

Το συγκρότημα των προσφυγικών πολυκατοικιών της λεωφόρου Αλεξάνδρας οικοδομήθηκε τη δεκαετία του '30, την περίοδο 1933-1935 στο ύψος 165-169 (εικ. 201). Κατασκευάστηκε από την Τ.Υ.Υ.Π και συγκεκριμένα τους αρχιτέκτονες Κ. Λάσκαρι και Δ. Κυριακού σε μια έκταση 15 στρεμμάτων, από τα οποία τα 5 ήταν ήδη δομημένα. Μόλις ανοικοδομήθηκαν δόθηκαν στους πρόσφυγες, οι οποίοι διέμεναν προσωρινά σε παραπήγματα στους προσφυγικούς καταυλισμούς των Πετραλώνων και του Πεδίου του Άρεως.[137] Περιλάμβανε 8 τριώροφες πολυκατοικίες με 228 διαμερίσματα. Τα προσφυγικά της Λεωφόρου Αλεξάνδρας αποτέλεσαν χαρακτηριστική περίπτωση οργανωμένης δόμησης με μοναδικό στόχο την αστική αποκατάσταση των προσφύγων.[138]

Σύμφωνα με το τοπογραφικό διάγραμμα (εικ. 202) τα κτίρια των προσφυγικών ορίζονταν από την οδό Τριχωνίδος και το νοσοκομείο Ελπίς στο βορρά, την οδό Δεγλέρη στα δυτικά και τη Λεωφόρο Αλεξάνδρας και το γήπεδο του ΠΑΟ στο νότο. Από την αεροφωτογραφία (εικ. 203) διακρίνουμε επιπλέον τμήμα της γύρω περιοχής και δεξιά των κατοικιών τις φυλακές Αβέρωφ (σημερινός Άρειος Πάγος).

Εικ. 201: Όψεις Πολυκατοικιών επί της Λεωφόρου Αλεξάνδρας
Βλάχος Γ., 1978, 125

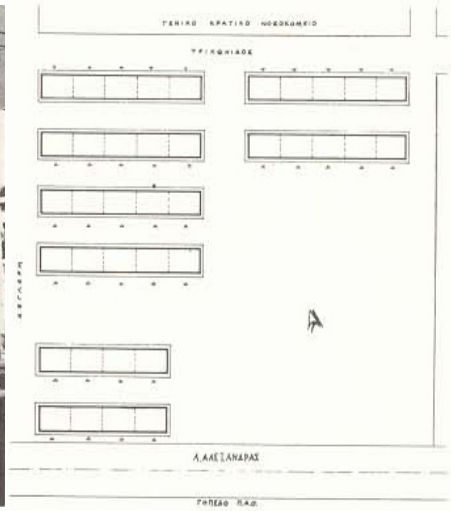

Εικ. 202: Τοπογραφικό διάγραμμα
Βλάχος Γ.,1978, 124

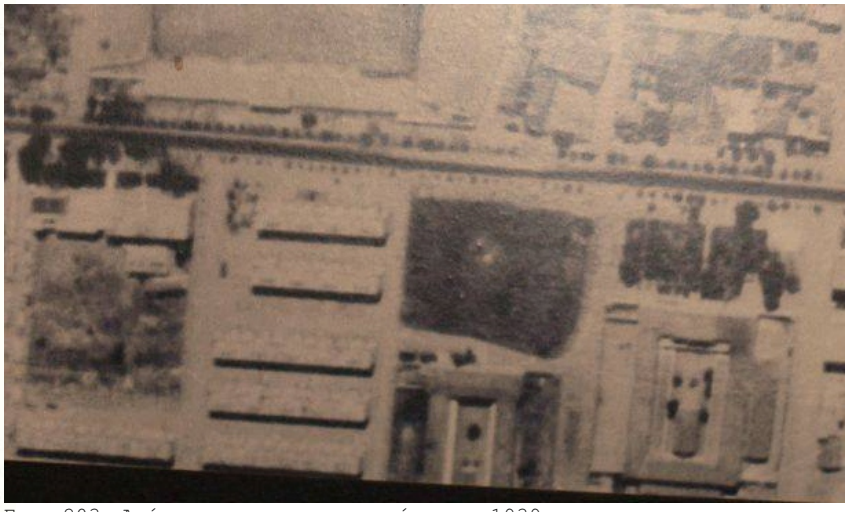

Εικ. 203: Απόσπασμα αεροφωτογραφίας του 1939
http://www.mixanitouxronou.gr

137. Αβραμόπουλος Π., 28/01/2014
138. Βλάχος Γ., 1978

Το συγκρότημα των πολυκατοικιών της Λεωφόρου Αλεξάνδρας αποτελούσε εξαιρετικό δείγμα των αρχών της μοντέρνας αρχιτεκτονικής της εποχής και του κινήματος του Bauhaus, που κατασκευάστηκε με αυστηρή μορφολογία σύμφωνα με τις αρχές του φονξιοναλισμού. Τα προσφυγικά της Λεωφόρου Αλεξάνδρας εξέφραζαν τη νέα τάση της εποχής για έργα με απλές και λιτές γραμμές, χωρίς περιττά διακοσμητικά στοιχεία. Ο προσανατολισμός βορρά-νότου προσέδιδε διαμπερότητα και ο σωστός φωτισμός και αερισμός αποτελούσαν προτερήματα, που εξέλειπαν από τις περισσότερες προσφυγικές κατοικίες. Κτίστηκαν σύμφωνα με την ανθρώπινη κλίμακα με άρτιες σχέσεις μήκους-πλάτους-όγκου. Όσον αφορά στις σχέσεις των κατοικιών με τον υπαίθριο χώρο υπήρχε διακριτό όριο ανάμεσα στον ιδιωτικό και το δημόσιο χώρο σε αντίθεση με τις περισσότερες παραγκουπόλεις, στις οποίες ο εσωτερικός χώρος συγχεόταν με τον εξωτερικό και η αυλή γινόταν χώρος κατοικίας και το αντίστροφο. Στο δώμα υπήρχαν πλυντήρια ανά 3 διαμερίσματα και κλιμακοστάσια ανά 6. Ο ελεύθερος χώρος μεταξύ των πολυκατοικιών ήταν αδιαμόρφωτος και οι κάτοικοι των ισογείων είχαν καταλάβει τμήμα του για τη δημιουργία υπαίθριων χώρων. Οι προσφυγικές πολυκατοικίες της Λεωφόρου Αλεξάνδρας αποτελούσαν μία από τις πρώτες μορφές κοινωνικής κατοίκησης, που τα επόμενα χρόνια αναπτύχθηκε με ραγδαίους ρυθμούς.

Όσον αφορά στις τυπολογίες η λογική ήταν απλή. Οι τέσσερις πρώτες πολυκατοικίες απαρτίζονταν από διαμερίσματα 2 υπνοδωματίων, κουζίνα, λουτρό και αποθήκη σχεδιασμένες από τον αρχιτέκτονα Δ. Κυριακού (εικ. 204, 205, 206, 207).[139]

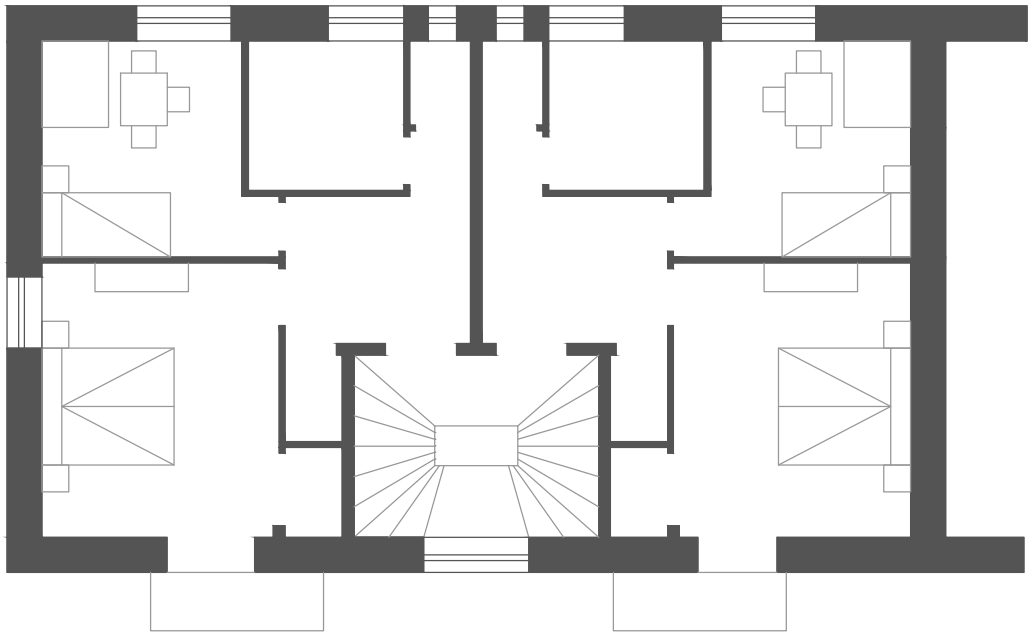

Εικ. 204: Τύπος Α: κατόψη
www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=1

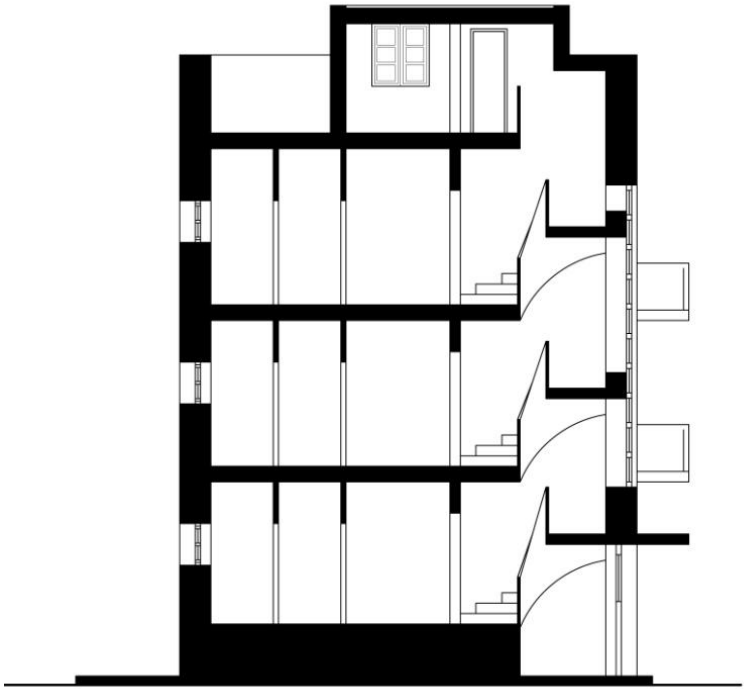

Εικ. 205: Τύπος Α: Όψη
Παπανδρέου Ε., 2011, 55

139. Βλάχος Γ., 1978

Το διαμέρισμα τύπου Α (εικ. 206, 207) διέθετε διάδρομο και είχε εμβαδό 34,8 τ.μ. σε αντίθεση με το διαμέρισμα στις εικόνες 112, 113 που είχε μικρότερο εμβαδό (30,2 τ.μ.) και συνεπώς δεν υπήρχε ο απαιτούμενος χώρος για την ύπαρξη διαδρόμου. Οι υπόλοιπες τέσσερις πολυκατοικίες στο βάθος, σχεδιασμένες από τον αρχιτέκτονα Κ. Λάσκαρι, αποτελούνταν από διαμερίσματα με ένα δωμάτιο, κουζίνα και αποχωρητήριο. Στόχος ήταν η λειτουργική διάταξη των χώρων. Ως προς τα υλικά χρησιμοποιούνταν πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος και επιχρισμένη λιθοδομή για την κατασκευή[140] (εικ. 208-211).

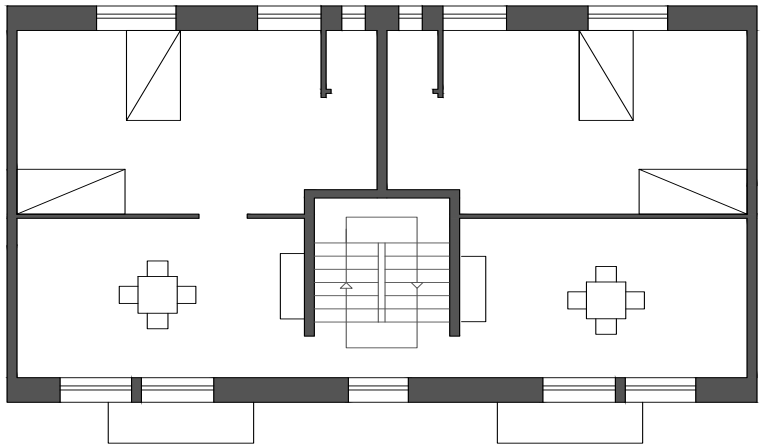

Εικ. 206: Τύπος Β: κατόψη
www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=1

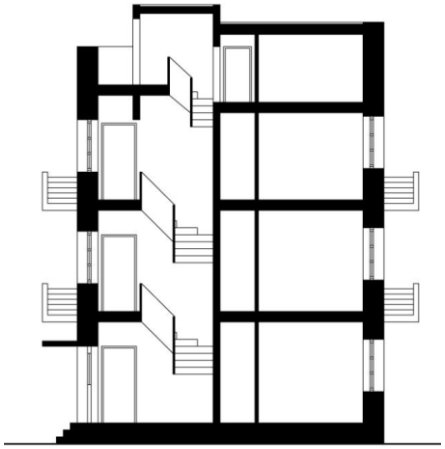

Εικ. 207: Τύπος Β: Όψη
Παπανδρέου Ε., 2011, 55

Εικ. 208: Σύγχρονη όψη των προσφυγικών
www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=1

Εικ. 209-211: Σύγχρονη άποψη των προσφυγικών
www.eie.gr

140. Παπανδρέου Ε., 2011

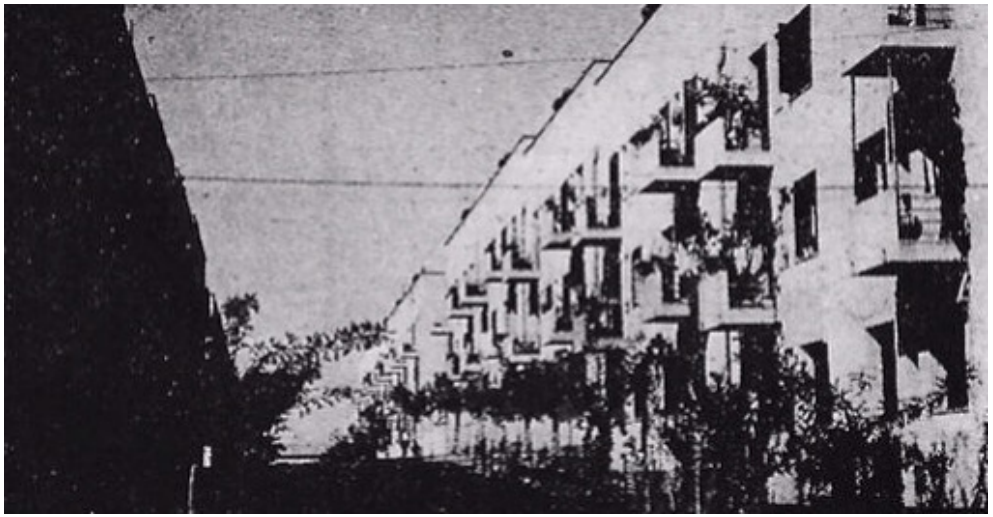

Εικ. 212: Οι προσφυγικές πολυκατοικίες της Λεωφόρου Αλεξάνδρας
Παπανδρέου Ε., 2011, 34

Εικ. 213: Οι προσφυγικές πολυκατοικίες την περίοδο κατασκευής
Παπανδρέου Ε., 2011, 56

4.6.3. Το ζήτημα της ένταξης των προσφυγικών πολυκατοικιών της Λ. Αλεξάνδρας στο σημερινό αστικό τοπίο

Παρατηρούμε ότι οι νέες πολυώροφες γειτονικές πολυκατοικίες (εικ. 214), που κτίστηκαν μεταγενέστερα δε συνάδουν με τα ύψη και την όψη των προσφυγικών (και αλλοιώνουν τη σύνθεση της γύρω περιοχής. Έχουν κτιστεί σε ένα περιβάλλον με υπάρχοντα προσφυγικά κτίρια (εικ. 212, 213) δημιουργώντας όμως μια εντελώς δική τους εικόνα ανεξάρτητη και ασύνδετη με αυτά.

Τα προσφυγικά της Λεωφόρου Αλεξάνδρας εξακολουθούν να διατηρούν την ίδια μορφή στο πέρασμα των χρόνων και να αποτελούν ένα σύνολο ευθύγραμμων στοιχείων σε παράθεση (εικ. 215, 216). Οι πολυκατοικίες είναι τοποθετημένες παράλληλα η μία προς την άλλη με ενδιάμεσους κενούς χώρου πρασίνου και κυκλοφορίας και μέτωπο επί της Λεωφόρου Αλεξάνδρας. Αναπτύσσονται σε μπάρες ίδιου μήκους και πλάτους. Τα οικοδομικά τετράγωνα των γειτονικών περιοχών διαφέρουν από αυτά των προσφυγικών πολυκατοικιών, καθώς ακολουθούν μια πιο περίκεντρη διάταξη και αναφέρονται σε πιο κλειστά σχήματα-μορφές.

Εικ. 214: Σύγχρονη τρισδιάστατη απεικόνιση των προσφυγικών
http://www.bingmaps.com

Εικ. 215: Σύγχρονη αεροφωτογραφία
http://www.bingmaps.com

Εικ. 216: Αεροφωτογραφία γύρω περιοχής
http://www.bingmaps.com

4.6.4. Το χρονικό διαχείρισης των προσφυγικών πολυκατοικιών της Λ. Αλεξάνδρας

Η ιστορία κατεδάφισης των προσφυγικών της λεωφόρου Αλεξάνδρας ξεκίνησε το 1967. Σύμφωνα με το ΦΕΚ 178/Δ/12-12-1967 αποφασίστηκε από το καθεστώς της επταετίας η κατεδάφιση των 4 μπροστινών πολυκατοικιών, προβάλλοντας ως παράνομη την κατασκευή τους και έχοντας ως στόχο τη μετατροπή του οικοπέδου σε χώρο πρασίνου όπως ήταν η αρχική πρόθεση, που όμως δεν πραγματοποιήθηκε.

Το θέμα των προσφυγικών επανήλθε το 2000 και το Υπουργείο Οικονομικών το ανέθεσε στο Κ.Ε.Δ. Οι προσπάθειες των κατοίκων, του Ε.Μ.Π. και άλλων φορέων για τη διατήρηση των προσφυγικών πολυκατοικιών δε βρήκαν ανταπόκριση. Το Κ.Σ.Ν.Μ. του Υπουργείου Πολιτισμού στις 23/10/2003 αποφάσισε την κατεδάφιση των 6 πολυκατοικιών, προβάλλοντας ως κύρια δικαιολογία το υψηλό κόστος αποκατάστασής τους, και την διατήρηση ως δείγμα 2 από αυτές πίσω από το νοσοκομείο «Άγιος Σάββας», η οποία ακυρώθηκε από το Σ.τ.Ε έπειτα από αντιδράσεις κατοίκων των Αμπελοκήπων, τοπικών και επιστημονικών φορέων.

Από το 2003 ξεκίνησε η διαδικασία εξαγοράς των ακινήτων από την Κ.Ε.Δ. Έτσι εξαγοράστηκαν περίπου τα 2/3 των διαμερισμάτων (137 από τα 228 διαμερίσματα) και περιήλθαν στο Δημόσιο, ενώ 40 απαλλοτριώθηκαν από το Υ.Π.Ε.Χ.Ω.Δ.Ε.[1] . Παράλληλα κατατέθηκε και μελέτη σύμφωνα με την οποία η λεωφόρος Αλεξάνδρας θα υπογειοποιούνταν και θα γινόταν ενοποίηση του χώρου των προσφυγικών με του γηπέδου με στόχο τη μετατροπή του στο μεγαλύτερο χώρο πρασίνου στην Αθήνα.

Ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 το κράτος ξεκίνησε τις διαδικασίες κατεδάφισης των προσφυγικών, αλλά χάρη στους κατοίκους και τους αρμόδιους φορείς η απόφαση ανακλήθηκε. Προκειμένου όμως να μην επιτρέψουν η κακή εικόνα των προσφυγικών να οδηγήσει στην εξαγωγή αρνητικών σχολίων και να καλύψει την αίγλη των Ολυμπιακών Αγώνων οι κρατικοί φορείς επέλεξαν την κάλυψη της πρόσοψής τους με πανό, μια εφήμερη λύση που δημιούργησε μία πλασματική πλην επιθυμητή ιδεατή εικόνα των προσφυγικών (εικ. 217).

Στις 27/11/2008 το Στ.Ε. και το Κ.Σ.Ν.Μ. του Υπουργείου Πολιτισμού, με 14 ψήφους υπέρ και 1 κατά, αποφάσισε την ανακήρυξη του συγκροτήματος των 8 πολυκατοικιών της Λεωφόρου Αλεξάνδρας ως «ιστορικό διατηρητέο μνημείο ως ενιαίο σύνολον».[141]

Εικ. 217: Κάλυψη της πρόσοψης των προσφυγικών με πανό
Παπανδρέου Ε., 2011, 66

141. Παπανδρέου Ε., 2011

Το ζήτημα των προσφυγικών της Λεωφόρου Αλεξάνδρας έχει επανέλθει ξανά στο προσκήνιο και το μέλλον τους αποτελεί στις μέρες μας ένα επίκαιρο κοινωνικό θέμα. Παρά την κρατική αδιαφορία ποικίλοι φορείς αλλά και μεμονωμένα άτομα του πολιτικού, εκπαιδευτικού ακόμα και καλλιτεχνικού χώρου ασχολούνται με το ζήτημα των προσφυγικών με στόχο να γίνει ευρέως γνωστή η προβληματική τους και να κινητοποιηθούν οι αρχές για την αποκατάστασή τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η φωτογραφική έκθεση της Κ. Χαρίτου το 2012 σε μια προσπάθεια να αναδείξει τη σύγχρονη κατάσταση των προσφυγικών και να προσδώσει μια διαφορετική διάσταση στην εικόνα τους (εικ. 218-227).

Η καθηγήτρια του ΕΜΠ Άννη Βρυχέα το 2000 επισήμανε:*«Τα παλιά κτίρια είναι δεσμευτικά για τους αρχιτέκτονες. Τα συγκεκριμένα όμως επιδέχονται πολλές αλλαγές εκσυγχρονισμού. Οι εξωτερικοί χώροι μπορούν να αναβαθμιστούν, οι εσωτερικοί μετασχηματίζονται, ενώ στους υπαίθριους χώρους οι δυνατότητες είναι πολλές. Μπορούν ακόμη να ανοίξουν για όλη την πόλη. Αυτό που επιδιώκουμε είναι να μη διατηρηθεί η περιοχή ως μνημείο αλλά να αναβαθμιστεί ως κατοικία».*[142]

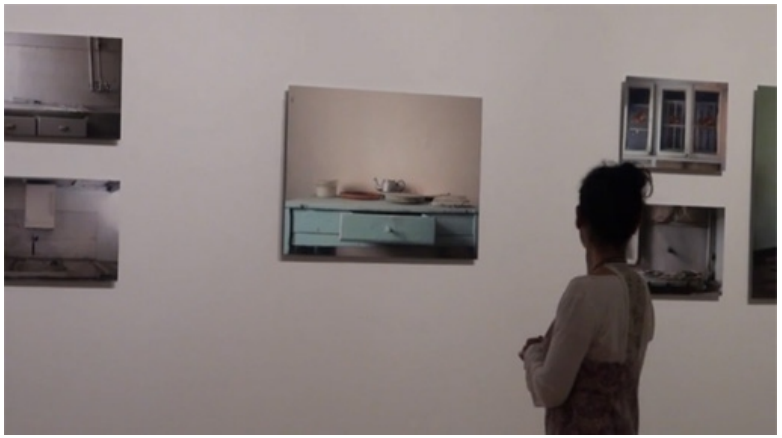

Εικ. 224: Φωτογραφική έκθεση της Κ. Χαρίτου στο Μουσείο Μπενάκη το 2012

Εικ. 218-220: Εσωτερική άποψη

Εικ. 221-223: Εσωτερική άποψη

Εικ. 225- 227: Εσωτερική άποψη

142. Καρλατήρα Π., Τράτσα Μ., 18/06/2000

Από τη δήλωση αυτή της κ Βρυχέα μέχρι σήμερα και παρά τις προσπάθειες των διάφορων φορέων, η κατάσταση των προσφυγικών πολυκατοικιών της λεωφόρου Αλεξάνδρας παραμένει στάσιμη. Παρά την απόφαση του κράτους για τη διατήρηση, προστασία και ανάπλασή τους δεν πραγματοποιούνται κινήσεις προς αυτή την κατεύθυνση. Προτάσεις, όπως η στέγαση των γραφείων του Δήμου Αθηναίων, η δημιουργία Κέντρου Βιωματικής Εκπαίδευσης Ανηλίκων, κοινωνικής κατοικίας και νέων επιχειρήσεων, ξενώνα συνοδών και ασθενών του νοσοκομείου «Άγιος Σάββας», «Μουσείου του Ελληνισμού της Ανατολής», Κέντρου Βιωματικής Εκπαίδευσης Ανηλίκων, κοινωνικής κατοικίας ή ξενώνα συνοδών των ασθενών του νοσοκομείου «Αγιος Σάββας», φοιτητικής εστίας, πολιτιστικού κέντρου, δεν έχουν λάβει ακόμα υλοποιήσιμη μορφή.

Πρόσφατα 137 από τις προσφυγικές πολυκατοικίες μεταβιβάστηκαν στο Τ.Α.Ι.Π.Ε.Δ. Κατοικούνται 50 από τα 228 διαμερίσματα του συγκροτήματος[143] και ελάχιστοι κάτοικοί τους αποτελούν απόγονους των προσφύγων. Κατά κύριο λόγο διαμένουν σε αυτά μετανάστες, κυρίως από το Αφγανιστάν, τοξικομανείς, άτομα του «αντιεξουσιαστικού» χώρου και αρκετοί άστεγοι. Παρατηρείται έξαρση των παραβατικών συμπεριφορών και η εικόνα της εγκατάλειψης και της εξαθλίωσης είναι έντονη με ανησυχητικές τάσεις[144] (εικ. 228-229). Το μέλλον θα καθορίσει την πορεία τους, η οποία όμως είναι δύσκολο να ανακαμφθεί.

Εικ. 228-229: Σύγχρονη άποψη των προσφυγικών πολυκατοικιών της Λ. Αλεξάνδρας

143. Ένωση Σμυρναίων & Χεμίκογλου Α., 11/03/2014
144. http://portal.tee.gr/portal/page/portal/INFO_TEE/INFO_2014/03_14/NEWSLETTER20140312.pdf

Γ.

Εν κατακλείδι

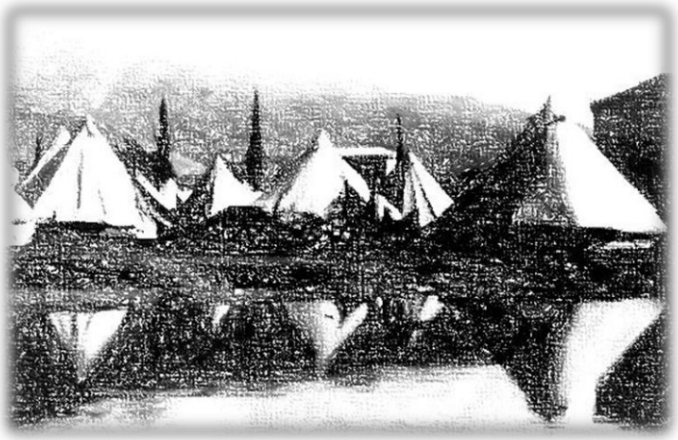

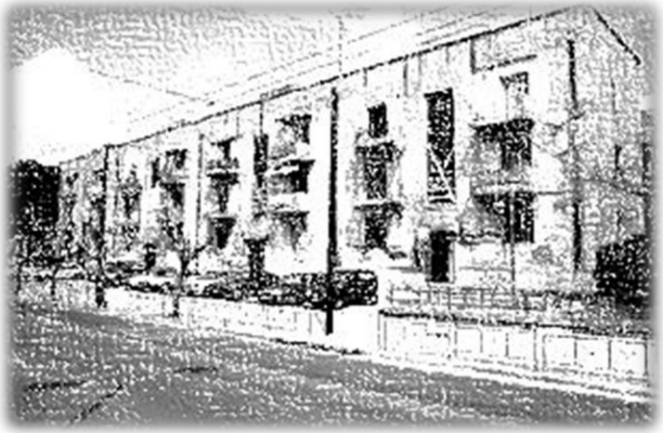

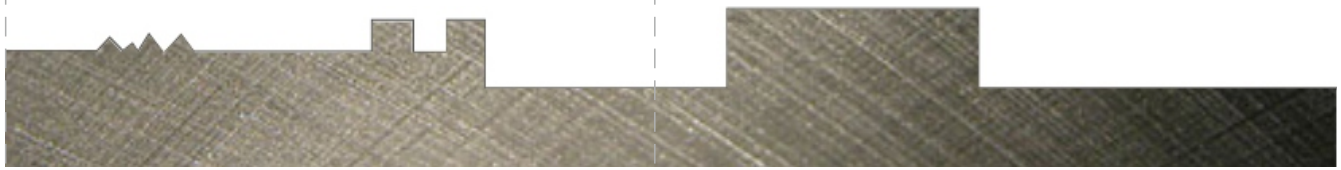

ΕΝΟΤΗΤΑ **Γ.** Εν κατακλείδι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **5.** **ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

5.1 Σύγκριση προσφυγικών συνοικισμών

Αφού πραγματοποιήθηκε η έρευνα των μελετών περίπτωσης θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε κάποια χαρακτηριστικά τους.

Οι περιοχές με τα πιο οργανωμένα ρυμοτομικά σχέδιο ήταν η Ν. Σμύρνη και η Ν. Φιλαδέλφεια. Στη σύγχρονη εποχή ο πολεοδομικός ιστός διατηρείται. Στις περιοχές της Καισαριανής η ανοργάνωτη δόμηση και το δαιδαλώδες στοιχείο παραμένουν. Ως προς το οδικό δίκτυο στη Ν. Σμύρνη παραμένουν τα πρότυπα πλάτη των κεντρικών αρτηριών και η κεντρική της λεωφόρος ξεπερνά σε πλάτος τις αντίστοιχες των υπόλοιπων περιοχών, που αναλύθηκαν. Από την άλλη στις περιοχές της Καισαριανής και της Ν. Ιωνίας μπορεί παραμένουν σε πολλά σημεία οι προβληματικές των στενών δρόμων και πεζοδρομίων με ελάχιστα πλάτη.

Όσον αφορά στους ελεύθερους χώρους των περιοχών μελέτης η Ν. Σμύρνη και η Ν. Φιλαδέλφεια είχαν πολλούς κοινόχρηστους και ιδιωτικούς χώρους πρασίνου, που διατηρούν μέχρι σήμερα. Η Ν. Φιλαδέλφεια παρουσιάζει λιγότερους κοινόχρηστους χώρους, καθώς εκλείπουν οι μεγάλης κλίμακας αστικοί χώροι συνάθροισης της, κυρίως μετά τον κατακερματισμό της κεντρικής πλατείας (όπως έχει αναλυθεί). Στις υπόλοιπες περιοχές παρατηρείται έλλειψη ενιαίων κοινόχρηστων-αστικών χώρων και πρασίνου. Η έλλειψη αυτή σε συνδυασμό με τα στενά δρομάκια στις περιοχές αυτές οδήγησε στην ανάπτυξη της κοινωνικότητας και στη δημιουργία ενός χαρακτήρα της γειτονιάς. Στην Καισαριανή και τη Ν. Ιωνία οι ελεύθεροι χώροι μεταξύ των κατοικιών και οι είσοδοι τους χρησίμευαν και χρησιμεύουν ως χώροι συναναστροφής με δυσδιάκριτα όρια μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου. Το ίδιο ισχύει και για την Αλεξάνδρας, όπου οι ελεύθεροι χώροι μεταξύ των διαμερισμάτων και οι αυλές των ισογείων μετατράπηκαν σε χώρους συναναστροφής των προσφύγων με ευδιάκριτα όμως όρια ιδιωτικού και δημόσιου χώρου αν και σήμερα το στοιχείο της γειτονιάς εκλείπει με τη μετατροπή αυτών των χώρων σε χώρους στάθμευσης.

Ως κηπουπόλεις μπορούν να χαρακτηριστούν η Ν. Σμύρνη, η οποία διατηρεί τα στοιχεία εκείνα που της έδωσαν το χαρακτηρισμό αυτό (όπως τα μεγάλα οικόπεδα και οι μεγάλοι χώροι πρασίνου) και η Ν. Φιλαδέλφεια τόσο ποιοτικά με την ύπαρξη πρασίνου όσο και με το ρυμοτομικό της (ακτινωτοί και κυκλικοί δρόμοι, συμμετρικές πλατείες).

Μεταβαίνοντας στα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά η υφιστάμενη κατάσταση των προσφυγικών κατοικιών είναι καλή στις περιοχές της Ν. Σμύρνης και της Ν. Φιλαδέλφειας ενώ στις υπόλοιπες είναι σε κακή κατάσταση τα περισσότερα εμφανώς εγκαταλελλειμένα στην τύχη τους.

Φαινόμενα επανάχρησης των προσφυγικών ως αποθήκες, καταστήματα και χώροι αναψυχής παρατηρούνται στην Καισαριανή και τη Ν. Ιωνία, αλλά και σε κάποια ισόγεια κατοικιών στη Ν. Φιλαδέλφεια και τη Ν. Σμύρνη. Καλή συνύπαρξη του νέου με το παλιό παρατηρείται στις περιοχές της Ν. Σμύρνης και της Ν. Φιλαδέλφειας. Παρά την ύπαρξη κάποιων πολυκατοικιών στη Ν. Σμύρνη η σχέση τους με τα προσφυγικά είναι καλαίσθητη. Αντίθετα στις περιοχές της Καισαριανής (όπου η ασύνδετη σχέση τους φαίνεται από τα προηγούμενα χρόνια), της Ν. Ιωνίας και της Λ. Αλεξάνδρας τα πολυώροφα σύγχρονα κτίσματα έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τα υπάρχοντα προσφυγικά. Παρακάτω ακολουθούν οι πίνακες των συμπερασμάτων (εικόνες 230-231).

ΡΥΜΟΤΟΜΙΚΟ – ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

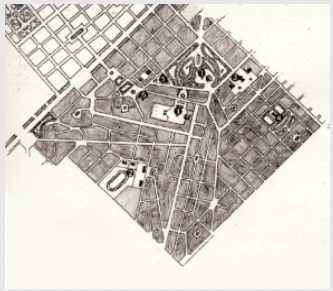

Ν. Σμύρνη

Ν. Φιλαδέλφεια

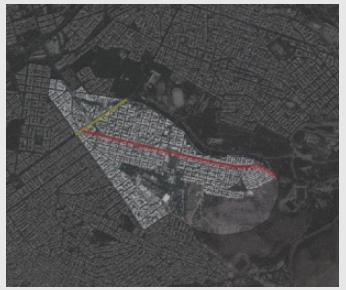

Καισαριανή

Ν. Ιωνία

ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΧΩΡΟΙ

Ν. Σμύρνη

Ν. Φιλαδέλφεια

ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΓΕΙΤΟΝΙΑΣ

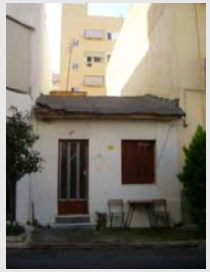

Καισαριανή

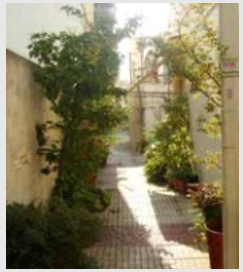

Ν. Ιωνία

ΚΗΠΟΥΠΟΛΕΙΣ

Ν. Σμύρνη

Ν. Φιλαδέλφεια

Εικ. 230: Πίνακας πολεοδομικών στοιχείων

	Ν. Σμύρνη	Ν. Φιλαδέλφεια	Καισαριανή	Ν. Ιωνία	Λ. Αλεξάνδρας
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΤΙΡΙΩΝ			 		
ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ			 		
ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ – ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ			 		

Εικ. 231: Πίνακας αρχιτεκτονικών στοιχείων

5.2. Ο ρόλος των προσφυγικών στη σύγχρονη πόλη

Η παρούσα ερευνητική εργασία ασχολήθηκε με τη μελέτη των προσφυγικών συνοικισμών υπό το πρίσμα ποικίλων παραγόντων που επέδρασαν στη μορφή και τη δομή τους, αλλά και στη σύγχρονη όψη και θέση τους στο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας. Παρά το γεγονός ότι οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, καθώς και η πολιτική κατάσταση της εποχής ήταν ίδιες στο σύνολο του ελλαδικού χώρου, συνεπώς και στις περιοχές υποδοχής τους, με την έλευση των προσφύγων ο εκάστοτε χώρος διαμορφώθηκε τελείως διαφορετικά. Διαχρονικά μέχρι σήμερα παίζει ξεχωριστό ρόλο στον εκάστοτε αστικό χώρο, παρουσιάζοντας διαφορετικές ποιότητες και χωρικά χαρακτηριστικά. Τα προσφυγικά της κάθε περιοχής μελέτης αντικατοπτρίζουν μια ξεχωριστή εικόνα της προσφυγικής περιόδου της Αθήνας και, ενταγμένα ή μη στον περιβάλλοντα χώρο, συνθέτουν μια διαφορετική σύγχρονη όψη της, προσθέτοντας το στίγμα τους στο σημερινό αστικό τοπίο.

Πιο συγκεκριμένα, τα προσφυγικά της Λ. Αλεξάνδρας στη σύγχρονη εποχή παρουσιάζουν στοιχεία χωρικής υποβάθμισης και μια αντιαισθητική εικόνα στο κέντρο της Αθήνας. Το πιο γνωστό δείγμα οργανωμένης δόμησης της περιόδου εκείνης, που φιλοξένησε εκατοντάδες πρόσφυγες, έχει αρχίσει να υποχωρεί μπροστά στις φθορές του χρόνου και την αδιαφορία των κρατικών φορέων. Προσπαθεί να διατηρήσει το χαρακτήρα της ζωντανής γειτονιάς που το χαρακτήριζε παρά τις αντιξοότητες και να κερδίσει τη θέση του και τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου του στο σύγχρονο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας, κυρίως μέσω της γνωστοποίησης της κατάστασής του.

Τα λιγοστά προσφυγικά της Καισαριανής (όσες κατοικίες είχαν κτιστεί, καθώς τα περισσότερα ήταν παράγκες και χαμόσπιτα) έχουν ενταχθεί στο σύνολο του δήμου πολλές φορές δίπλα σε πολυώροφες κατοικίες είτε διατηρώντας τις χρήσεις τους ως κατοικίες είτε με διαφορετικές χρήσεις επαγγελματικής κυρίως φύσεως.

Τα προσφυγικά κτίρια της Ν. Σμύρνης θα μπορούσαμε να πούμε ότι εντάσσονται πλήρως στο σύγχρονο αστικό τοπίο. Μεμονωμένες καλοδιατηρημένες κατοικίες που έχουν κριθεί ως διατηρητέες συμπληρώνουν μια καλαίσθητη εικόνα της πόλης, ενώ δυστυχώς πολλές έχουν αντικατασταθεί από πολυκατοικίες, όπως άλλωστε στις περισσότερες περιοχές, που υπάρχουν προσφυγικά. Το ίδιο ισχύει και για τη Ν. Φιλαδέλφεια, στην οποία οι σύγχρονες κατοικίες κτίζονται πλέον με στόχο να μοιάζουν στις προσφυγικές που έχουν διατηρηθεί δίνοντας μεγάλη σημασία και βαρύτητα σε αυτές και δημιουργώντας μια διαφορετική εικόνα και αντίληψη της περιοχής.

Στη Ν. Ιωνία είναι έντονη η διαφορετική φυσιογνωμία της πόλης αν και έχουν διασωθεί πολλά μονώροφα και διώροφα κτίρια της προσφυγικής εποχής. Ο βιομηχανικός χαρακτήρας της έχει υποβαθμιστεί και έχει μετατραπεί σε εμπορικό και βιοτεχνικό και συνεπώς οι χρήσεις έχουν διαφοροποιηθεί. Μιλάμε πλέον για μία πυκνοκατοικημένη περιοχή με ελάχιστους χώρους πρασίνου και ελεύθερους χώρους.

Σύμφωνα με το Bruno Zevi, αρχιτέκτονα και ιστορικό *«όταν αντιμετωπίζουμε το ζήτημα της συνάντησης της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και του ιστορικού περιβάλλοντος, θεωρούμε ότι αυτό σημαίνει αποκλειστικά την υπεράσπιση του παλιού, το οποίο απειλείται από την εισβολή του νέου...». «Διερωτάται κανείς αν είναι δυνατόν να συμβιβάζονται οι παλιές γλωσσολογικές αξίες με τις νέες. Επίσης, αν είναι δυνατόν, όταν πρέπει να δημιουργήσουμε μέσα ή έξω από ένα ιστορικό πλαίσιο, χώρους, όχι μόνο καινούριους αλλά και απόλυτα σύγχρονους, να υπάρξει μία ήπια συμφωνία ή ένας απαραίτητος διάλογος μεταξύ σύγχρονων επεμβάσεων και περιβάλλοντος (υφιστάμενη κατασκευή), ως αποτέλεσμα μιας ξεκάθαρα και θορυβώδους διαλεκτικής αντίθεσης»*.[138]

Ένα τμήμα του πληθυσμού στη σημερινή εποχή θεωρεί ότι οι προσφυγικές κατοικίες δεν αποτελούν παρά ένα βραχνά στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις και θα έπρεπε να γκρεμιστούν και να δώσουν τη θέση τους σε σύγχρονα πολυώροφα κτίρια. Αντιμετωπίζονται ως ερείπια μιας εποχής, που δεν τους ενδιαφέρει και δεν επιθυμούν τη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον. Από ότι παρατηρήσαμε η σημερινή κατάσταση των περισσότερων κτιρίων είναι κακή. εγκαταλελειμμένα με πολλές φθορές αναστρέψιμες, με ελάχιστη όμως ουσιαστική διάθεση των κρατικών φορέων για μελλοντικές επεμβάσεις αποκατάστασής τους.

Τα προσφυγικά όμως στην πραγματικότητα έχουν μεγάλη αξία τόσο ως μεμονωμένα κτίρια όσο και ως σύνολο. Ιδεολογικά, ιστορικά, αρχιτεκτονικά, πολεοδομικά ακόμα και εκπαιδευτικά. Αντιπροσωπεύουν την ιστορία των Ελλήνων προσφύγων μιας ολόκληρης χρονικής περιόδου, τους φόβους και τις ελπίδες τους, τα όνειρά τους για μια νέα πατρίδα. Αποτελούν τεκμήρια για τη ζωή τους, στοιχεία μιας άλλης διαφορετικής κοινωνικής δομής, στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς και σύμβολα ιστορικής μνήμης. Εν κατακλείδι, σύμφωνα με το συγγραφέα και σκηνοθέτη W. Wenders: *«Είναι πολύ δύσκολο να μιλάει κανείς για τις πόλεις, γιατί οι πόλεις στην ουσία είναι πιο πολύ εικόνες παρά λέξεις»*, και σίγουρα τα προσφυγικά αποτελούν τις πιο ζωντανές εικόνες, που λειτουργούν ως φορείς μνήμης και αρωγοί αντίληψης βιωμάτων και μετάβασης από το ναδίρ στην εξέλιξη και από το χθες στο σήμερα (εικ. 230-231).

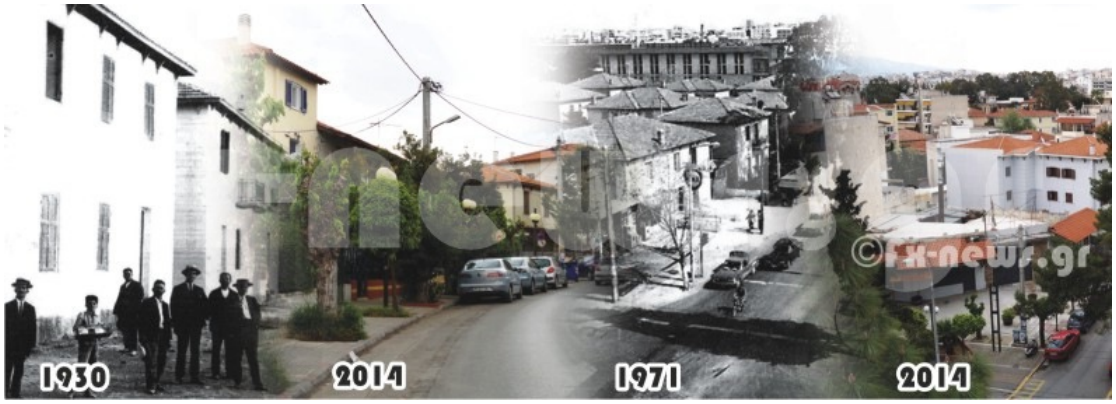

Εικ. 230: Κολάζ Ν. Φιλαδέλφειας σε διάφορετικές χρονικές περιόδους από το 1930-σήμερα
http://www.filadelfia-xalkidona.gr

Εικ. 231: Κολάζ σύγχρονης άποψης των προσφυγικών της Λ. Αλεξάνδρας
http://www.logiosermis.net

145. Zevi B., 1986, 146-149

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η επιτακτική ανάγκη στέγασης των προσφύγων και η ραγδαία αστικοποίηση αργότερα βοήθησαν στην εξάπλωση των περιοχών ανάλυσης. Μέσα στο χρονικό φάσμα σχεδόν ενός αιώνα κατοικίες πολλαπλασιάστηκαν με εντατικούς ρυθμούς και οι συνοικισμοί μετασχηματίστηκαν σε πόλεις και εν συνεχεία σε μεγαλουπόλεις – αστικά κέντρα και πυρήνες λειτουργιών με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά τους.

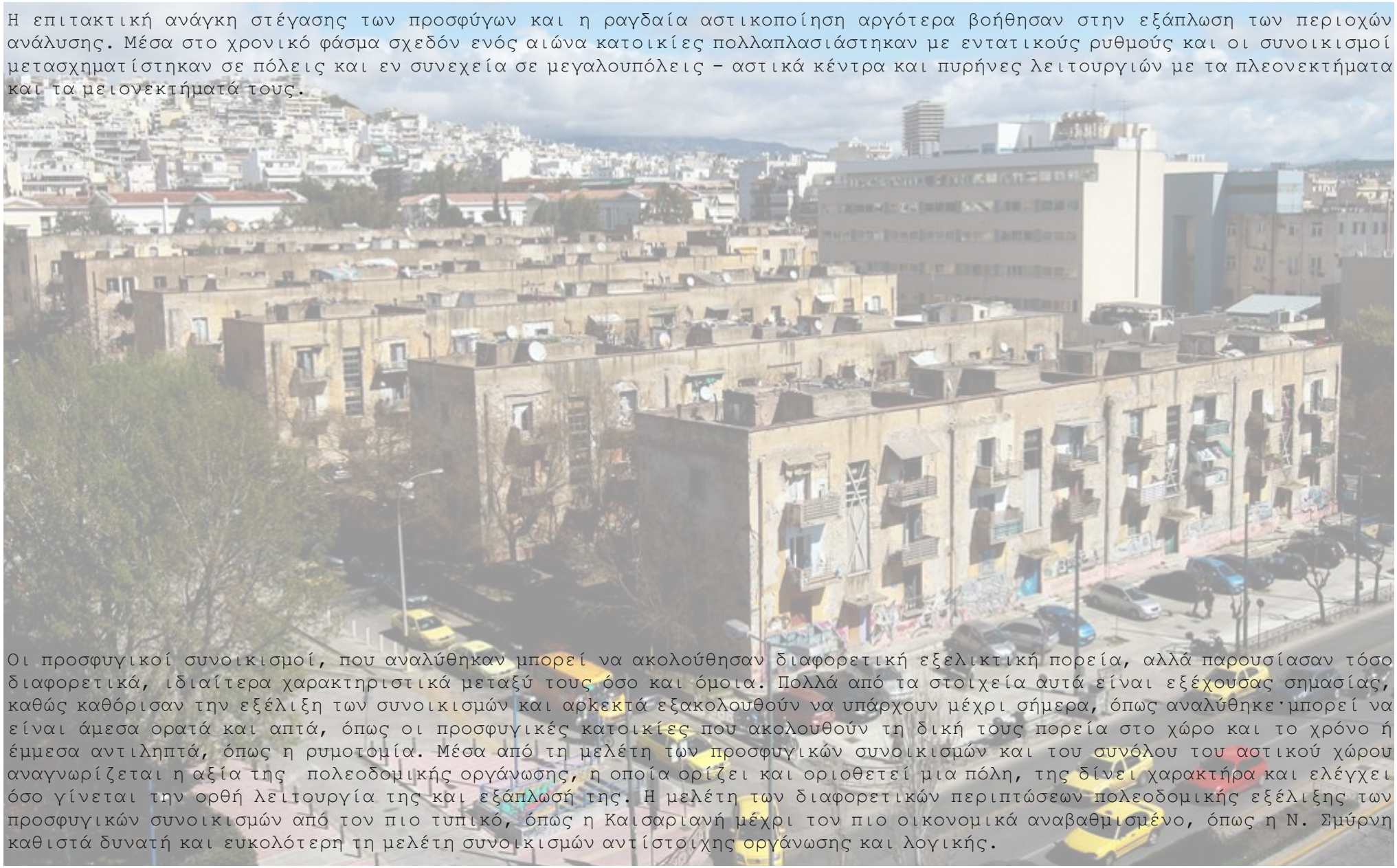

Οι προσφυγικοί συνοικισμοί, που αναλύθηκαν μπορεί να ακολούθησαν διαφορετική εξελικτική πορεία, αλλά παρουσίασαν τόσο διαφορετικά, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μεταξύ τους όσο και όμοια. Πολλά από τα στοιχεία αυτά είναι εξέχουσας σημασίας, καθώς καθόρισαν την εξέλιξη των συνοικισμών και αρκετά εξακολουθούν να υπάρχουν μέχρι σήμερα, όπως αναλύθηκε·μπορεί να είναι άμεσα ορατά και απτά, όπως οι προσφυγικές κατοικίες που ακολουθούν τη δική τους πορεία στο χώρο και το χρόνο ή έμμεσα αντιληπτά, όπως η ρυμοτομία. Μέσα από τη μελέτη των προσφυγικών συνοικισμών και του συνόλου του αστικού χώρου αναγνωρίζεται η αξία της πολεοδομικής οργάνωσης, η οποία ορίζει και οριοθετεί μια πόλη, της δίνει χαρακτήρα και ελέγχει όσο γίνεται την ορθή λειτουργία της και εξάπλωσή της. Η μελέτη των διαφορετικών περιπτώσεων πολεοδομικής εξέλιξης των προσφυγικών συνοικισμών από τον πιο τυπικό, όπως η Καισαριανή μέχρι τον πιο οικονομικά αναβαθμισμένο, όπως η Ν. Σμύρνη καθιστά δυνατή και ευκολότερη τη μελέτη συνοικισμών αντίστοιχης οργάνωσης και λογικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αριστοτέλης, «Αριστοτέλη πολιτικά», επιμ. Παπαδής Δ., Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2006-2009

- Γιαννακόπουλος Γ., Δήμος Νέας Σμύρνης Νέα Σμύρνη από την καταστροφή στη δημιουργία, Αλέξανδρος Ε.Π.Ε., Αθήνα, 2010

- Γκέφου - Μαδιανού Δ., «Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998

- Γκιζελή Β., «Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα 1920 – 1930», Επικαιρότητα, Αθήνα, 1984

- Λεοντίδου Λ., «Πόλεις της σιωπής Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940», 2η έκδοση, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2001

- Λοϊζος Δ. Ι., «Οι μεγάλες δυνάμεις, η μικρασιατική καταστροφή και η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα (1920-1930)», Αθήνα, 1994

- Μαϊστρου Ε., Βογιατζόγλου Ο., Καραθανάση Ε., Καλιοτζίδου Μ., «Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας Επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας», Πολιτιστικό Τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, 2002

- Μαργαρίτης Γ., Αζέλης Α., Ανδριώτης Ν., Δετοράκης Θ., Φωτιάδης Κ., «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας Γ' τάξη Γενικού Λυκείου (Θεωρητική Κατεύθυνση)», ΟΕΔΒ, Αθήνα, 2010

- Μαρμαράς Ε. Β., «Σχεδιασμός και Οικιστικός Χώρος Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Όψεις της Ελληνικής Αστικής Γεωγραφίας», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2002

- Παναγιωτόπουλος Γ., Παπαπέτρου Σ., Ταγκάλου Α., Δημακοπούλου Μ., Κλάδης Ν. κ.ά., «Ευάλωτες κοινωνικές ομάδες Μια θεωρητική προσέγγιση ιδεολογικών, κοινωνικών, εκπαιδευτικών ζητημάτων», εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα, 2009

- Παπαϊωάννου Ι., «Η κατοικία στην Ελλάδα», Κρατική δραστηριότης, Αθήνα, 1975

- Σαπουντζάκης Χ., Χριστοδούλου Λ., «Η Ν. Ιωνία στο Μεσοπόλεμο 1922-1941», Γράμμα, Αθήνα, 2013

- Σαρηγιάννης Γ. Μ., «Αθήνα 1830-2000, Εξέλιξη-πολεοδομία-μεταφορές», Συμμετρία, Αθήνα, 2000

- Χατζατουριάν Β., «Νέα Σμύρνη. Διαδρομές του φακού στην αρχιτεκτονική της εξέλιξη», Έλλη Ζάννου, Αθήνα, 1999

- Χατζηιωσήφ Χ., Το προσφυγικό σοκ οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας, Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα ο μεσοπόλεμος 1922-1940, τόμος Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα , 2002

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

- Hogg Michael A., Vaughan Graham M., «Social psychology», 5th edition, Pearson Education, UK, 2012

- Horton G., «Η κατάρα της Ασίας», μετάφραση Τσελίκας Λ. Γ., Ατλαντίς, Αθήνα, 1926

- Johnson David W., Johnson Frank P., «Joining together group theory and group skills», 11th edition, Prentice-Hall, UK, 2012

- White G., «Climate Change and Migration: Security and Borders in Warming World», Oxford University Press, N. York, 2011

- Zevi B., *Η μοντέρνα γλώσσα της αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Λ. Κοτάνωφ, Νεφέλη, Αθήνα, 1986

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρθρογραφία

- Απογραφή όλων των παραπηγμάτων», Ελεύθερο Βήμα, 3 Μαρτίου 1937

- Βαρδάκη Έρη, «Λεωφόρος Αλεξάνδρας Η προσφυγιά των προσφυγικών», BHMagazino, 9/1/2011, τεύχος 534

- Βλάχος Γ., Γιαννίτσαρης Γ., Χατζηκώστας Ε., «Η στέγαση των προσφύγων στην Αθήνα και τον Πειραιά στην περίοδο 1920-40. Προσφυγικές πολυκατοικίες», Αστική πολυκατοικία The urban apartment building, Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 12, Αθήνα, 1978

- Ηνωμένα Έθνη, «Σύμβαση για το καθεστώς των προσφύγων», Συλλογή Συμβάσεων No. 2545, Τόμος 189, 1951

- Καλογιάννης Ε. Σ., «Τεύχος αναγκαστικών απαλλοτριώσεων και πολεοδομικών θεμάτων», αρ.15723, Αθήνα, 30 Μαρτίου 2009

- Κατής Σ., Τότσικας Π., «Δήμος Καισαριανής Επιχειρησιακό πρόγραμμα 2007-2010 Α΄ φάση ανάλυση και αξιολόγηση υφιστάμενης κατάστασης (εξωτερικό και εσωτερικό περιβάλλον του δήμου) Στρατηγικός Σχεδιασμός και αναπτυξιακές προτεραιότητες», http://portal.kessariani.gr, 4/7/2014

- Νέα Σμύρνη, Οικοδομικός Οργασμός, παράρτημα ΙΙ, 5/7/1936

- Σαπουντζάκης Χ. , Χριστοδούλου Λ., «Η συμβολή των προσφύγων στην οικονομική ανάπτυξη Νέα Ιωνία ''Ποδαράδες'' το ταπητουργικό κέντρο της Ελλάδας», Ελευθεροτυπία, Αθήνα, 20 Οκτωβρίου 2013

- Σιάφκος Χ., «Αρχίζουν τα έργα αποκατάστασης από το δήμο Ξαναζωντανεύουν τα «πληγωμένα» σπίτια της Καισαριανής», http://www.enet.gr, 21 Ιανουαρίου 2013

- Σύμβασις μεταξύ της Ελληνικής Κυβερνήσεως και της Societe Immodiliere du Boulevard Haussmann, δια την ανέγερσιν των συνοικισμών Νέας Σμύρνης και νέας Καλλιπόλεως, Τυπογραφείο Μέλισσα, Σωκράτους 48, Αθήνα

- Τζαμουράνης Ε., «Η προσφυγική στέγασις, ο επίλογος ενός μεγάλου έργου», Ελεύθερο Βήμα, 13/3/1939

- Τζόκας Σ., «Η ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία και η εγκατάσταση στην Καισαριανή», Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα, Επιστημονικό Συμπόσιο, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 11 και 12 Απριλίου 1997

- Υπουργείο Συγκοινωνίας, Έκθεσις προς την εκπόνησιν Ν.Σχεδίου Αθηνών κ.λ.π. Επιτροπής, Δ/νση Δημοσίων Έργων, Αθήναι

- Essam E. El-Hinnawi, Environmental Refugees, UNEP, Nairobi, 1985

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ερευνητικές _ Διπλωματικές Εργασίες

- Γρυλλής Π., Μεταπτυχιακή Εργασία «Μελέτη της εξέλιξης του προσφυγικού οικισμού της Νέας Φιλαδέλφειας με χρήση μεθόδων Γεωπληροφορικής», ΕΜΠ, Αθήνα, 2009

- Ζαντρίμα Π., Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία «Αναπροσαρμογές της ταυτότητας στην Ελλάδα του 20ου αιώνα και οι απαραίτητοι «Άλλοι»: Πρόσφυγες του 1922 και μετανάστες του 1990», Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Κόρινθος, 2011

- Ζολώτα Ι., Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Σχολική αποτυχία και κοινωνικός αποκλεισμός ο ρόλος της γλώσσας της χώρας υποδοχής στη διαδικασία ένταξης των μεταναστών: έρευνα σε μετανάστες στην Πάτρα», Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα, 2010

- Καυκουλά Κ., Διδακτορική διατριβή «Η ιδέα της κηπούπολης στην ελληνική πολεοδομία του Μεσοπολέμου, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1990

- Καπουράλου Μ., «Πολεοδομική εξέλιξη προσφυγικού συνοικισμού. Μελέτη περίπτωσης Καισαριανής», Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2010

- Κεχαγιόγλου Ν., Διπλωματική Εργασία «Ανάλυση πολεοδομικών και κυκλοφοριακών χαρακτηριστικών Δήμου Ν. Ιωνίας», Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2009

- Λουιζίδη Σ., Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Η μεταβολή των πόλεων: Αστικός ιστός – κοινωνικές συνθήκες – οικονομία.Σχέσεις άρρηκτες και αμφίδρομές μεταξύ τους ικανές να μεταβάλλουν το αστικό τοπίο .Το παράδειγμα του δήμου της Νέας Ιωνίας από την ίδρυση του, το 1923, μέχρι σήμερα», ΕΜΠ, Αθήνα, 2007

- Μελαδάκης Γ., Διπλωματική Εργασία «Ένα σύγχρονο παράδειγμα πολεοδομικού σχεδιασμού στο λεκανοπέδιο Αττικής: Η βιομηχανική ζώνη της Δραπετσώνας», ΕΜΠ, Αθήνα, 2011

- Μιτζάλης Ν., Διδακτορική Διατριβή «Η Πάτρα του Μεσοπολέμου, στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων και μεταλλαγές του αστικού χώρου», ΕΜΠ, Αθήνα, 2006

- Μπελέση Δ., Διδακτορική Διατριβή «Πολιτισμική ετερότητα και διαπολιτισμική μάθηση στο σχολείο. Μια πρόταση διαπολιτισμικής διδακτικής στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος, 2009

- Παπανδρέου Ε., Μεταπτυχιακή Εργασία «Αποκλίσεις Χρήσεων. Η μεταβολή του αρχιτεκτονικού προγράμματος και της δομής στα προσφυγικά της Λεωφόρου Αλεξάνδρας», Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 2011

- Παραλίκης Ν. Σ., Διδακτορική Διατριβή «Ιστορία του Δήμου Νέας Σμύρνης (1922-1940)Ίδρυση και Πολεοδομική Εξέλιξη», ΕΜΠ, Αθήνα, 2006

- Τουλούπη Φ., Μαρούγκας Α., «Προσφυγικοί οικισμοί στον ευρύτερο χώρο της Αττικής γης», Τ.Ε.Ι. Πειραιά, Αθήνα, Ιανουάριος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Διαδικτυακές πηγές

- Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=1, 25/12/2013

- Δήμος Καισαριανής, http://portal.kessariani.gr

- Δήμος Ν. Φιλαδέλφειας, http://www.filadelfeia-dimos.gr, 16/2/2014

- Διεθνής Αμνηστία, http://www.amnesty.org.gr

- ΕΛ.ΣΤΑΤ., http://www.statistics.gr

- Ένωση Μικρασιατών Βύρωνα, http://www.emvirona.gr, 3/3/2014

- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, http://asiaminor.ehw.gr, Γεωργακοπούλου Φωτεινή, «Προσφυγικοί συνοικισμοί στην Αθήνα και τον Πειραιά», 1/12/2002

- Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, http://www.unhcr.gr, 5/12/2013

- Αβραμόπουλος Π., «Λεωφόρος Αλεξάνδρας (Ιστορική αναδρομή στην Αθήνα μας)», http://olympia.gr, 28/01/2014

- Αγτζίδης Β., «Οι πολιτικοί πρόσφυγες», http://www.hri.org, 4/1/2014

- Γεωργακοπούλου Φ., «Διερεύνηση της επιρροής του μοντέρνου κινήματος στον σχεδιασμό και την ανέγερση των προσφυγικών κατοικιών στην Αθήνα και τον Πειραιά (1930-1940)», http://www.greekarchitects.gr, 19/10/2013

- Δακουρά Βογιατζόγλου Ο.,«Αρχιτεκτονική κληρονομιά της προσφυγικής Ν. Ιωνίας», http://www.ionianet.gr, 24/8/2014

- Καρλατήρα Π., Τράτσα Μ., «Οι προτάσεις παρέμβασης και αναβάθμισης του θρυλικού συγκροτήματος στη Λ.Αλεξάνδρας Το «λίφτινγκ» των προσφυγικών Οι μελετητές δεν επεδίωξαν να διατηρηθεί η περιοχή ως μνημείο αλλά να αναβαθμιστεί ως κατοικία» , http://www.tovima.gr, 27/6/2014

- Μπουρδούκος Π., «Σχέδιο Επιχειρησιακού Προγράμματος Δήμου Ν. Ιωνίας», http://www.neaionia.gr, 20/8/2014

- Σεϊντή Ε., «Ν. Ιωνία: Παράδειγμα ανάπτυξης συνέντευξη με το Δήμαρχο Γ. Περτσεμλίδη», http://www.ionianet.gr, 12/2/2014

- Λιάλιος Γ., «Όμορφη πόλη στη Νέα Φιλαδέλφεια», http://www.kathimerini.gr, 21/10/2013

- Μπελαβίλας Ν., Η στέγαση των προσφύγων, http://courses.arch.ntua.gr/el/katoikia_kai_polh/koinvniki_katoikia.html

- Παπαδοπούλου Ε., Σαρηγιάννης Μ. Γ., *«Η εγκατάσταση των προσφύγων του '22 στο Λεκανοπέδιο Αθηνών Η σημερινή κατάσταση των προσφυγικών εγκαταστάσεων στην Αθήνα Δυνατότητες προστασίας»*, http://www.monumenta.org, 18/11/2013

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Τούση Ε., «Συνθήκες στέγασης στους αστικούς προσφυγογενείς οικισμούς: Η περίπτωση της Νίκαιας Αττικής», http://www.prd.uth.gr/sites/GS_RSAI/CONFERENCE_MAY2011_SITE/PAPERS_MAY2011_PDF_CD/TOUSI_E_57.pdf, 27/12/2013

- Χεκίμογλου Α., «Τα «προσφυγικά» της Αλεξάνδρας μεταβιβάστηκαν στο Τ.Α.Ι.Π.Ε.Δ. Ιδιωτικοποιούνται ολυμπιακά ακίνητα, παραλίες και «φιλέτα» στην Πλάκα», http://www.tovima.gr, 8/06/2014

- http://www.agelioforos.gr, 22/11/2013

- http://www.avgi.gr, 19/5/2014

- http://www.clickatlife.gr, 20/11/2013

- http://www.defencenet.gr, 20/11/2013

- http://www.econews.gr, 21/11/2013

- http://www.e-kaisariani.gr

- http://ellinikosemfilios.blogspot.gr/20/11/2013

- http://www.enet.gr, 19/12/2013

- http://www.ethnos.gr, 20/11/2013

- http://kaissariani.org

- http://metaxourgeio.wordpress.com

- http://mlagananews.blogspot.gr

- http://www.netnewsgr.gr, 25/1/2014

- http://portal.kessariani.gr

- http://www.protagon.gr

- http://wikimapia.org

- http://www.wiktionary.org, 3/7/2014

- http://www.ypeka.gr

ΕΚΠΟΝΗΣΗ: ΓΕΡΟΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ ΕΛΠΙΔΑ _ ΕΠΙΒΛΕΨΗ: ΔΙΜΕΛΛΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑ